

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ

*Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının
97-ci ildönümünə həsr olunmuş*

**HEYDƏR ƏLİYEV:
MULTİKULTURALİZM
VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI**

III Beynəlxalq elmi konfrans

5-6 may 2020-ci il

**HEYDƏR ƏLİYEV: MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ
İDEOLOGİYASI. III Beynəlxalq elmi konfrans.**
– Bakı: “Mütərcim”, 2020. – 152 səh.

© ADU, 2020

BÖLMƏLƏR

- I. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası və multikulturalizm modeli**
- II. Qloballaşan dünyada dillərin və mədəniyyətlərin dialoqu**
- III. Müasir beynəlxalq münasibətlər və multikulturalizm**
- IV. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin rolu**

Konfransın redaksiya heyəti:

Sədr: **Abdullayev K.M.**
Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru, akademik

Sədr müavini: **Məmmədov N.İ.**
Elm və innovasiya məsələləri üzrə prorektor, professor

Üzvlər:

1. **Abdiyeva Ə.M.** *ADU-nun Fəlsəfə və ictimai elmlər kafedrasının müdiri, dosent*
2. **Baranova N.P.** *Minsk Dövlət Linqvistik Universitetinin rektoru, professor*
3. **Bejenaru L.** *Yasski Universiteti, Slavistika kafedrasının dosenti*
4. **Əliyev M.A.** *ADU-nun "Rusiyaşünaslıq mərkəzi" ETL-nin müdiri, professor*
5. **Əliyeva H.Ə.** *ADU-nun Elmi katibi, professor*
6. **Əliyeva S.F.** *ADU-nun Regionşünaslıq kafedrasının müdiri, dosent*
7. **İsmayılova D.A.** *ADU-nun Xarici dillər kafedrasının professoru*
8. **Kunina İ.A.** *ADU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının dosenti*
9. **Qotsiridze D.Z.** *İ.Caxaşvili adına Tbilis Dövlət Universitetinin professoru*
10. **Məmmədov A.Y.** *ADU-nun Ümumi dilçilik kafedrasının müdiri, professor*
11. **Miljkovic P.E.** *Belqrad Universitetinin professoru*
12. **Paolo B.** *La Plata Milli Universitetinin Azərbaycanşünaslıq mərkəzinin müdiri, professor*
13. **Rikardo R.** *Argentina Buenos Aires Universitetinin social elmlər departamentinin direktoru, professor*
14. **Şahmuradov A.Ş.** *ADU-nun Regionşünaslıq kafedrasının dosenti*
15. **Yusifzadə A.M.** *ADU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının müdiri, professor*

PLENAR

Kamal Abdulla

Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Açar sözlər: Multikulturalizm, multikultural mühit, Azərbaycan multikulturalizmi, milli kimlik

Multikulturalizm – çoxmədəniyyətlilik məfhumunun sinonimidir. Bu şərh məfhumun etimologiyasından irəli gəlir. Multikulturalizm sözü tərcümədə “çoxmədəniyyətlilik” mənasını verir. Çoxmədəniyyətlilik dedikdə isə, ilk növbədə, etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər, bu müxtəlifliklərin əsasını təşkil edən dəyərlər nəzərdə tutulur. İlk növbədə bu dəyərlərin təcəssümü olan şəfqət, mərhəmət, acıma, dözümlülük kimi hisslər haqda danışmaq olar. “Öz-özgə” qarşıdurmasında “özgə” qütbünə münasibətin loyallığı da belə dəyərlər sırasındadır.

İctimai və siyasi model olaraq multikulturalizm cəmiyyətdə mövcud olan etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərə münasibətdə dövlətin apardığı konkret siyasət əks edir. Bu müxtəlifliklərlə bağlı dövlətin üzləşdiyi problemlərin həll edilməsinin mümkün siyasət modellərindən biri məhz multikulturalizmdir.

Multikulturalizm siyasətinin meydana gəlməsindən əvvəl etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərlə üzləşən dövlətlər bu müxtəliflikləri əsasən iki siyasət modeli – assimilyasiya və ya izolyasiya (təcridolma) vasitəsilə tənzimləməyə çalışırdı¹.

Assimilyasiya siyasəti milli azlıqların mədəni-etnik dəyərlərini titul etnosun mədəniyyətinə qatmaqla cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin ləğv edilməsini nəzərdə tutur.

İzolyasiya siyasəti isə milli azlıqların mədəni-etnik dəyərlərinin *titul* və ya əsas etnosun etnik-mədəni dəyərləri ilə hər hansı bir əlaqəsinin qarşısını almaqla milli azlıqların cəmiyyətə inteqrasiya olmalarına imkan vermir.

İzolyasiya siyasəti 2 formada özünü büruzə verir: 1. O, milli azlıqların ölkəyə daxil olub orada məskunlaşmasına mane olur. 2. Cəmiyyətdə artıq məskunlaşmış müəyyən qrup adamların assimilyasiya mane olmaq məqsədilə onları təcrid edir. İkinci halda bu siyasət *aparteid* adlanır.

Tarixi hadisələrin gedişatı etnik-mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsinə yönələn bu iki siyasət modelinin səmərəsizliyini göstərdi. Belə ki, onların heç biri cəmiyyətdə inteqrasiyaya səbəb olmadı. Etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsinə yönəlmiş assimilyasiya və izolyasiya siyasətlərinin iflasa uğraması ötən əsrin 60-70-ci

¹ Multikulturalizm məsələləri üzrə tanınmış avstraliyalı politoloq Çandran Kukatas “Multikulturalizmin nəzəri əsasları” adlı məqaləsində mədəni müxtəlifliyə münasibətdə cəmiyyətin 5 reaksiya növünü sadalayır: izolyasiya (təcridolma), assimilyasiya, zəif multikulturalizm, sərt multikulturalizm və aparteid. Bax: Chandran Kukathas, “Theoretical Foundations of Multiculturalism”
http://econfaculty.gmu.edu/pboettke/workshop/fall04/theoretical_foundations.pdf

illərində əvvəlcə Kanadada, sonra isə Avropanın bir sıra çoxmədəniyyətli ölkələrində multikulturalizm siyasətinin meydana gəlməsinin başlıca səbəblərindən biri oldu.

Multikulturalizm siyasəti - müəyyən birləşmiş cəmiyyət daxilində etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin qorunmasına və inkişafına yönələn bir siyasətdir². Etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsinə yönələn bir siyasət kimi multikulturalizm nə milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərini assimilyasiyaya uğradır, nə də ki, onların bu dəyərlərinin inkişafını cəmiyyətin inkişafından təcrid edir. Multikulturalizm titul etnos ilə milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin inkişafı üçün eyni şərait yaratmaqla onların mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsiri üçün münbit zəmin yaradır.

Multikulturalizm siyasətinin meydana gəlməsi onun elmi cəhətdən öyrənilməsinə də təkan vermişdir. Bu fenomen yaranan dövrdə onu Qərb ölkələrində öyrənən tədqiqatçılar multikulturalizmin cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsində səmərəli bir siyasət modeli olmaqla yanaşı, eyni zamanda onun mütərəqqi bir model olduğunu da qeyd edirlər. Onların fikrincə, multikulturalizm siyasəti Qərb cəmiyyətinin təməl prinsipləri olan demokratiyaya, insan azadlığı, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun gəlir. Bununla bağlı avstraliyalı professor Çandran Kukatas qeyd edir ki, liberalizm nəzəriyyəsi multikulturalizmin əsasını təşkil edir, çünki bu nəzəriyyə fərdin azadlığını əsas götürərək onun öz həyat tərzini, etnik-mədəni dəyərlərini qorumaq üçün şərait yaradır³. Liberal cəmiyyətdə azlıqların mədəniyyətləri basılmaz, onlara münasibətdə dözümlülük nümayiş etdirilir. Eyni mövqeyi kanadalı Vil Kimlika və Çarlz Teylor, amerikalı Emi Gutman, ingilərəli Bxiku Parex və bu kimi digər tədqiqatçılar da dəstəkləyir.

XXI əsrin əvvəllərində bir sıra Qərb ölkələri müəyyən obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsində ciddi problemlərlə üzləşdilər. Buna cavab olaraq bəzi ölkələrin (Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya) başçıları multikulturalizm siyasətinin müasir dövrdə səmərəsiz olması səbəbindən iflasa uğradığını rəsmi olaraq bəyan etdilər. Onlar bu siyasətin səmərəsizliyini ölkələrində məskunlaşmış etnik və dini azlıqların cəmiyyətə inteqrasiya olunmaq istəmədikləri ilə əsaslandırırıdılar. Bu dövlətlərin ümumi mövqələrini 5 fevral 2011-ci ildə 47-ci Münxen Təhlükəsizlik Konfransdakı çıxışında Böyük Britaniyanın baş naziri David Kameron belə ifadə etmişdir: “Dövlət multikulturalizmi” doktrinası müxtəlif mədəniyyətləri öz adət-ənənələri ilə yaşamalarına dəstək verməklə cəmiyyətdə inteqrasiya proseslərinin qarşısını alır. Bunun nəticəsində müxtəlif icmalar, xüsusilə də, müsəlman icması cəmiyyətdəki liberal dəyərləri inkar edərək demokratik cəmiyyətimizin dəyərlərinə zidd olan dəyərləri təbliğ edirlər. Bu, isə dini ekstremizmin baş qaldırması üçün şərait yaradır.”⁴ Multikulturalizmə dair Qərb dövlətləri başçılarının fikirləri elmi ədəbiyyatda da dəstək tapdı. Məsələn, britaniyalı tədqiqatçı Trevor Filips qeyd edir ki, multikulturalizmin xoşagəlməz təsiri altında Britaniya yata-yata seqreqasiyaya (inteqrasiyaya əks) yuvarlanır⁵.

Həqiqətən, Qərb dövlətlərində “Dövlət multikulturalizmi” doktrinasının aparılması cəmiyyətdə bəzi icmaların, xüsusən müsəlman icmasının özündə qapanması üçün şərait

² Abdullayev K.M. Ulu Öndər Azərbaycan multikulturalizmin siyasi banisi kimi. Azərbaycan qəzeti, 23.07.2014

³ Kukathas C., “Theoretical Foundations of Multiculturalism”

http://econfaculty.gmu.edu/pboettke/workshop/fall04/theoretical_foundations.pdf

⁴ Cameron David. “My war on multiculturalism” // The Independent. February 5, 2011.

<http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/cameron-my-war-on-multiculturalism-2205074.html>

⁵ Phillips T., 2005, ‘After 7/7: Sleepwalking to Segregation’ (London: Commission for Racial Equality: www.cre.gov.uk).

yaradır. Nəticədə müsəlman icmasının nümayəndələri öz adət-ənənələrinə, etnik-mədəni dəyərlərinə sığınaraq yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olurlar, buradakı liberal dəyərlərə müqavimət göstərilir. Hətta onlardan bəziləri ingilis dilini belə öyrənmirlər. Kameron, təxminən, bir az bundan əvvəl ingilis dilini miqrantlar tərəfindən məcburi şəkildə öyrənilməsi ilə bağlı kəskin şəkildə bir tələb qoydu - Britaniyada yaşadığı iki il yarım ərzində ingilis dilini öyrənməyən miqrant ölkədən deportasiya olunacaqdır.

Kameronun bu cür bədbin nəticəsinə qarşı duran optimist baxışı və siyasi iradəni Prezident İlham Əliyev nümayiş etdirir. O, xalqın çoxəsrlik multikultural dəyərlərə malik olması ideyasına arxalanaraq belə bir siyasi bəyanatla çıxış edir: “Bu gün multikulturalizmin dünyada alternativini yoxdur. Alternativ ksenofobiya, islamofobiya, antisemitizm və radikalizmdir.”⁶

Bəs müasir dövrdə Qərbi ölkələrində multikulturalizm siyasətinin iflası uğraması hansı səbəblərdən irəli gəlir?

Bəzi ölkələr tarixən ən qədim zamanlardan bəri hər hansı müxtəlifliklərdən yan keçib digər mədəniyyətlərlə təmas nöqtəsinə monoetnik bir birlik kimi gəlib çıxmışdır. Bəzi ölkələrdə isə müxtəliflik ilkin xarakterli olmuşdur. Birinci hal ilə bağlı real sosial nəticə odur ki, gəlmə multikultural dəyərlər dəyərləri formalaşmış ölkədə özünə asanlıqla yer eləmir. Belə bir ölkədə yeni dəyərlərin calağı istər-istəməz süni alınır. Onun üçün də bəzi Avropa ölkələrində bu modelin iflası uğramasının obyektiv səbəbləri yox deyil. Bəzi ölkələrdə isə xalqın tarixində müxtəliflik ilkin çağdan başlayır və müxtəlif xalqlar ən qədim zamanlardan etibarən bir-birini formalaşdırma-formalaşdırma müasir dövrə qədəm qoyurlar. “İlkin” müxtəliflik və “sonrakı” müxtəlifliyi bir-birindən ayırmasaq bu günkü dünyada hansısa ölkədə multikulturalizmin iflasının, hansında isə tənənəsinin sirrini öyrənmə bilmərik.

Azərbaycanda normal multikultural əhvalın olması – müxtəlif konfessiyaların, etnik birliklərin dostluq və mehribançılıq şəraitində yaşaması yenə də tarixin qədim dövrlərindən qidalanır. “İlkin” müxtəliflik Azərbaycan ərazisində özünü göstərən nadir xüsusiyyətlərdəndir və bu hal “sonrakı” müxtəliflikdən kəskin şəkildə fərqlənir. Məhz “ilkin” müxtəliflik bu gün Azərbaycan ərazisində özünü qoruyub saxlamış sistemli münasibət modeli formalaşdırmışdır. Nəticədə isə əsrlərdən bəri şair, yazıçı və alimlərin bədii ədəbiyyatda, elmi traktatlarda özünü göstərən müxtəlifliyə loyallıq münasibəti məhz Azərbaycanda, özü də müstəqillik dövründə yeni bir siyasi ahəng qazana bildi. Ona görə də təəccüblü deyil ki, bir sıra Qərbi ölkələrində multikulturalizmin iflası uğramasının bəyan edildiyi dövrdə Azərbaycan Respublikasında multikulturalizm dövlət siyasəti kimi ortaya çıxır.

Şübhəsiz, Qərbi Avropa ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycanın demokratik inkişaf sahəsində real təcrübəsi azdır. Amma mənəvi təcrübəsi böyükdür. Dastanlarımızdan, nağıllarımızdan, klassik ədəbi nümunələrimizdən qədim demokratik prinsiplərlə bağlı yetərinə misal və nümunələr göstərmək olar. Tarix boyu Azərbaycan mənəvi həyatında tolerantlıqdan xeyli danışmaq mümkündür. Bunlar, təbii ki, multikultural tərzin Azərbaycan cəmiyyətinə öncədən xas olmasına bir sübutdur.

Baxın, multikultural dəyərlər harada iflası uğradı? O ölkələrdə bu belə oldu ki, mənəvi baxımdan formalaşma prosesini başa çatdırandan sonra oraya miqrasiyaların yeni dalğası ilə bu çağa qədər tanış olmayan multikultural dəyərlər, yad baxışlar gəlməyə başladı. Və artıq formalaşmış orqanizm bu süni calağı qəbul etmədi. Azərbaycanda isə əvvəl-

⁶ İlham Əliyev, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Forumun rəsmi açılış mərasimində iştirak edib http://azertag.az/xeber/Bakida_IV_Beynelxalq_Humanitar_Forum_ise_baslayibAzərbaycan_Prezidenti_Ilham_Aliyev_Forumun_resmi_achilis_merasiminde_istirak_edib_VIDEO-800118

cədən bu dəyərlər süni deyildi. Çünki onlar təbii halda, başlanğıcdan bir yerdə idi. Əsas məsələ budur. Buna görə də biz metodoloji olaraq, “ilkin müxtəliflik”, “sonrakı müxtəliflik” anlayışlarını bir-birindən fərqləndirməliyik. İlkin müxtəliflik, əslində, özündə miqrasiya elementi saxlamır. O, müxtəlifliyin ilk başlanğıcdan bir yerdə, yanaşı mövcudluğu kimi özünü göstərir.

Azərbaycan müstəqilliyinin ilk dövründə Prezident Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi. Öz siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış Azərbaycan çoxmədəniyyətlilik ənənəsini inkişaf etdirib onu keyfiyyətə yeni müstəviyə keçirdi. Bu müstəvi siyasət müstəvisi idi.

Ulu öndər Heydər Əliyev “Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir”; “Azərbaycanın ən başlıca sərvətlərindən biri, bəlkə də ən başlıcası qədimlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır” kimi bəyənət xarakterli sözləri ilə, əslində, multikulturalizmin siyasi bazasının konturlarını cızdırdı⁷.

Ümummillə lider Heydər Əliyev haqlı olaraq multikulturalizm siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edirdi. O, Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən etnik-mədəni dəyərlərinin qorunmasını demokratiyanın mühüm prinsipi olan insanların hüquq və azadlıqlarının qorunmasından irəli gəldiyini göstərirdi. Ulu öndərin rəhbərliyi ilə demokratik inkişaf yolu götürmüş Azərbaycan Respublikası onun qeyd etdiyi kimi “dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq Azərbaycanın bütün vətəndaşlarının eyni hüquqlara malik” olmalarını təmin etməli idi. Buna uyğun olaraq Konstitusiyanın yeni bəndləri üzə çıxır və yaxud yeni sosial-siyasi münasibətlər rakursundan işıqlanırdı. Bu bəndlərə ayrı-ayrılıqda nəzər salaıq:

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası (1995-ci il, 12 noyabr)

- **“Dövlət dili” Maddə 21, bənd 2:** “Azərbaycan Respublikası əhalinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir”;

- **“Bərabərlik hüququ” Maddə 25, bənd 3:** “Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır”;

- **“Milli mənsubiyyət hüququ” Maddə 44, bəndlər 1, 2:** 1. “Hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır”. 2. “Heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz.”

- **“Ana dilindən istifadə hüququ” Maddə 45, bəndlər 1, 2:** 1. “Hər kəsin ana dilindən istifadə etmək hüququ vardır. Hər kəsin istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır”. 2. “Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz”⁸.

Bu maddələr və bəndlər, əslində, ölkənin multikultural təhlükəsizliyini formalaşdıran siyasi-hüquqi baza dəyərləridir.

⁷ Heydər Əliyev, “Müstəqillik yolu”, Seçilmiş fikirlər. Bakı, 1997, <http://ebooks.preslib.az/pdfbooks/azbooks/independ.pdf>

⁸ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Bakı, 1995, səh.5,6, 11. <http://www.e-qanun.az/?internal=view&docid=897&doctype=0>

Multikultural təhlükəsizliyin ümumi mahiyyəti etnik, dini, irqi, mədəni mənsubiyyə-tindən asılı olmayaraq bütün xalqların, etnik qrupların mədəni dəyərlərinin qorunması de-məkdir. Cəmiyyətin multikultural təhlükəsizliyinin təmin olunması qarşısında yaranan problemlər inkişaf edərsə, etnik, dini, irqi zəmində qarşıdurmalara, münaqişələrə səbəb olar. Son dövrdə Avropanın bir sıra ölkələrində radikalizm, ksenofobiya, antisemitizm, islamofobiya meyillərinin artması qeyd olunanların bariz nümunəsidir.

Multikultural təhlükəsizlik bir sıra prinsiplərdən ibarətdir. Bu prinsiplər dövlətin özünü inamlı, ədalətli, keyfiyyətə daim yeniləşən bir mahiyyətə malik orqanizm kimi hiss etməsini şərtləndirir⁹. Multikultural təhlükəsizliyin prinsipləri aşağıdakılardır:

A. Prezident İlham Əliyev öz çıxışlarının birində dedi ki, ondan xarici ölkələrdə tez-tez təəccüblə soruşurlar: Azərbaycanda müxtəlif konfessiya rəhbərlərinin və üzvlərinin bir-birinə belə tolerant, dostluq münasibətinin əsasında nə durur? Bunun səbəbi nədir?

Bu sualın özü bir azərbaycanlı üçün qərribə səslənir. Çünki müasir azərbaycanlı bu münasibətin mahiyyətini ruhu ilə, mənəvi orqanizmi ilə hiss edir. O bunun səbəbini bil-məyə bilər. Udduğun hava kimi, içdiyin su kimi bu münasibət də bizim həyatımız üçün son dərəcə vacibdir. Amma bu sualın, əlbəttə ki, ciddi cavabı da yox deyil. Azərbaycanda belə bir mühitin olması onunla bağlıdır ki, ölkə başçısı, bütövlükdə dövlət müxtəlif kon-fessiyalara bərabər siyasi münasibət bəsləyir. Heç birini digərindən fərqləndirmir. Bərabər siyasi münasibət də öz növbəsində konfessiyaların bir-birinə və hər birinin ayrılıqda dövlətə tolerant münasibətini şərtləndirir. Multikultural təhlükəsizliyin əsas prinsiplərindən biri məhz ölkədaxilindəki müxtəlif konfessiyalara siyasi münasibətin bərabər şəkildə yö-nəlməsi mexanizmini qurmaqdır.

B. Multikultural təhlükəsizliyin daha bir prinsipi ölkədə mövcud olan milli müxtəlif-liyin qorunmasına yönəlmiş dövlət qayğısıdır.

Azərbaycan müxtəlif xalqların və etnik qrupların dinc, dostluq, qardaşlıq şəraitində yaşadığı, sevinci və kədəri birgə bölüşdüyü bir məkandır. Burada yaşayan bütün xalqlar və etnik qruplar Azərbaycanı öz ortaq vətənlərinə çevirə biliblər. Bu gün Azərbaycana əsassız torpaq iddiası ilə çıxış edən separatistlərlə eyni millətdən olan, ancaq bu separa-tistlərin iddialarını qəbul etməyən Azərbaycan erməniləri də buranı öz vətənləri sayırlar. Bir kənd qədər sakini olan, dili və etnik kimliyi bu kənddən başqa heç bir yerdə təmsil olunmayan xınalıqlılar da Azərbaycana məxsusdur. Bütün bu xalqların dil və mədəni zən-ginliklərini Azərbaycan dövləti öz zənginliyi, öz gücü sayır. Ümummilli lider Heydər Əliyev deyirdi: “Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir.”¹⁰ Azər-baycanda yaşayan bütün xalqların və etnik qrupların nümayəndələrini bu gün müstəqil Azərbaycanın hər bir sahəsində – siyasətdə, iqtisadi zonada, təhsildə, mənəvi həyatda, bir sözlə bütün sahələrdə görmək mümkündür.

C. Multikultural təhlükəsizliyin daha bir vacib prinsipi ölkədə yaşayan bütün xalqla-rın və etnik qrupların mədəni dəyərlərinin qorunmasına dövlət və cəmiyyət tərəfindən dəstək verilməsidir.

Etnik birliklərin dili, tarixi, ədəbiyyatı öz-özlüyündə öyrənilməli, onlar ölkə daxilində özlərini yad elementlər kimi hiss etməməlidirlər. Ümumazərbaycan mədəni konteksti

⁹ Abdullayev K. Azərbaycanda multikultural təhlükəsizlik prinsipləri, <http://qhtxeber.az/news/a-47299.html>

¹⁰ Heydər Əliyev, “Müstəqillik yolu”, Seçilmiş fikirlər. Bakı, 1997, <http://ebooks.preslib.az/pdfbooks/azbooks/independ.pdf>

onların hər biri üçün mənəvi doğma məkana çevrilməlidir. Bu siyasi xətt bu gün Azərbaycan dövlətinin əsas hədəflərindən biridir.

Qərb ölkələrinin bədbin bir şəkildə multikulturalizm siyasətindən üz çevirdiyi bir dövrdə Azərbaycanda əsas ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş multikulturalizm siyasəti müasir dövrdə Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilir. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, multikulturalizm xalqımızın həyat tərzinə çevrilmişdir. Multikulturalizmin vətəndaş cəmiyyətində həyat tərzinə çevrilməsi onun inkişafının ən yüksək mərhələsidir. Bu mərhələdə bəşəri dəyərlərin, mərhəmət, şəfqət, acıma, dözümlülük, dəyər vermə kimi hislərin cəmiyyətdə yayılması xüsusi miqyas kəsb edir. Multikulturalizm ideyaları ictimai şüurda möhkəmlənir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev deyir: “Leksikonumuzda nisbətən yeni söz olan multikulturalizm ənənələri Azərbaycanda əsrlər boyu həmişə mövcud olub. Sadəcə, müxtəlif cür adlanıb, lakin mahiyyəti dəyişməyib”.¹¹

Azərbaycan multikulturalizminin qaynaqlarının öyrənilməsi, əslində, Prezident İlham Əliyevin irəli sürdüyü bu ideyanı təsdiqləyir. Mənəviyyat və siyasət tariximizə səpələnmiş multikultural, tolerant dəyərlər və onların təsviri bu gün bir sistem kimi öyrənilir və müəyyən olunur ki, Azərbaycan xalqı, onun görkəmli ədəbi, ictimai, siyasi şəxsiyyətləri dünya mənəviyyat xəzinəsinə zaman-zaman qiymətli tövhələr vermişlər. Bu baxımdan multikulturalizmin qaynaqlarını araşdıran zaman bu töhfələr real şəkildə üzə çıxır. BBMM-in AMEA-nın intellektual dəstəyi ilə hazırladığı bu kitabları qeyd etmək kifayətdir:

1. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları;
2. Azərbaycan multikulturalizminin elmi-fəlsəfi və ictimai-publisistik qaynaqları;
3. Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi qaynaqları.

Son illərdə multikulturalizmə verilən önəm intensiv və sistemli bir hala gəlmişdir. Ölkədə siyasi-ideoloji, real qurumlar yaranmışdır, ciddi proyektlər həyata keçirilməkdədir.

1. “Bakı prosesi” layihəsi (2-3.12.2008)
2. Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşavirliyi xidməti (28.02.2014);
3. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondu (07.05.2014);
4. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi (14.05.2014);
5. Bakı Slavyan Universitetində “Azərbaycan Multikulturalizmi” kafedrasının açılması (24.02.2015);
6. 2016-cı ilin Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan edilməsi (11.01.2016).

Prezident İlham Əliyev tərəfindən yaradıldığı gündən bu günə qədər Azərbaycan multikulturalizminin prioritet proyektini təhsil istiqamətində qurulub. Bu sahədə artıq bir sıra mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Daha konkret desək, bu gün dünyanın 13 universitetində (İtaliyanın Sapienza Universiteti, Bolqarıstanın Müqəddəs Kliment Orxidski adına Sofiya Universiteti, Rusiyanın I Prezidenti Boris Yeltsin adına Ural Federal Universiteti, Çexiyanın Praqa Karl Universiteti, Litvanın Litva Pedaqoji Universiteti, İsveçrənin Frayburq Universiteti, Ukraynanın Poltava İqtisadiyyat və Ticarət Universiteti, Türkiyənin Erciyes Universiteti, Portuqaliyanın Lusofona Humanitar və Texnologiya Universiteti, Almaniyanın Augsburg Universiteti, Gürcüstanın Tiflis Dövlət Universiteti, Belarus Dövlət Universiteti, İndoneziyanın Qadcah Mada Universiteti) və Azərbaycanın 28 ali məktə-

¹¹ İlham Əliyev, Prezident İlham Əliyev noyabrın 28-də Ümumrusiya Dövlət Teleradio Verilişləri Yayım Şirkətinin “Rossiya-24” informasiya telekanalına müsahibə verib.
<http://president.az/mobile/articles/13559>

bində “Azərbaycan multikulturalizmi” fənni tədris olunur. Bu fənlə bağlı xüsusi proqram hazırlanaraq Təhsil Nazirliyində təsdiq olunmuşdur. Hazırda fənnin dərslisi üzərində iş aparılır. Bundan əlavə Azərbaycan universitetlərində “Multikulturalizmə giriş” fənni də tədris edilir. Dünyanın 13 universitetində tədris olunan “Azərbaycan multikulturalizmi” fənni ilk növbədə xarici tələbələrin Azərbaycana olan marağını Azərbaycana məhəbbətə çevirmək məqsədini güdməklə yanaşı Azərbaycan lobbisinin formalaşmasına xidmət edir.

Beləliklə, Azərbaycan multikulturalizminin inkişaf perspektivləri ölkəmizin multikultural təhlükəsizliyinin sistemli şəkildə inkişaf etdirilməsi, ilkin müxtəlifliyin dövlət tərəfindən qorunması, müxtəlifliklərin həmahəngliyinə nail olmaq istiqamətində yığılan təcrübəni eyniliklərin münasibətinə daxil edilməsi və əldə edilən nəticələrin sosial-siyasi sabitliyə müsbət təsir etməsi ilə bağlıdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995, <http://www.e-qanun.az/?internal=view&docid=897&doctype=0>
2. Heydər Əliyev, “Müstəqillik yolu”, Seçilmiş fikirlər. Bakı, 1997, <http://ebooks.preslib.az/pdfbooks/azbooks/independ.pdf>
3. İlham Əliyev, Prezident İlham Əliyev noyabrın 28-də Ümumrusiya Dövlət Teleradio Verilişləri Yayım Şirkətinin “Rossiya-24” informasiya telekanalına müsahibə verib. <http://president.az/mobile/articles/13559>
4. İlham Əliyev, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Forumun rəsmi açılış mərasimində iştirak edib [http://azertag.az/xeber/Bakida_IV_Beynelxalq_Humanitar_Forum_ise_baslayib Azerbaycan_Prezidenti_Ilham_Aliyev_Forumun_resmi_achilis_merasiminde_istirak_edib_VIDEO-800118](http://azertag.az/xeber/Bakida_IV_Beynelxalq_Humanitar_Forum_ise_baslayib_Azerbaycan_Prezidenti_Ilham_Aliyev_Forumun_resmi_achilis_merasiminde_istirak_edib_VIDEO-800118)
5. Abdullayev K. Ulu Öndər Azərbaycan multikulturalizmin siyasi banisi kimi. Azərbaycan qəzeti, 23.07.2014
6. Abdullayev K. Azərbaycanda multikultural təhlükəsizlik prinsipləri, <http://qhtxeber.az/news/a-47299.html>
7. Cameron D. My war on multiculturalism // The Independent. February 5, 2011. <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/cameron-my-war-on-multiculturalism-2205074.html>
8. Kymlicka W. Multiculturalism as Fairness, Journal of Political Philosophy (4) 1997
9. Kukathas C., Theoretical Foundations of Multiculturalism http://econfaculty.gmu.edu/pboettke/workshop/fall04/theoretical_foundations.pdf
10. Parekh B., Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory (London: Macmillan, 2000), pp.142-178;
11. Trevor Ph., After 7/7: Sleepwalking to Segregation’ (London, 2005, Commission for Racial Equality: www.cre.gov.uk).

Tatiana Smirnova-Cotet
The Volga State University, Russia
CeLiSo, Université de Paris-Sorbonne
Associate Professor, Dr of Linguistics,
Université Sorbonne Paris IV

**CROSS-CULTURAL ADAPTATION OF UZBEK STUDENTS
IN THE MULTICULTURAL ENVIRONMENT AT THE VOLGA STATE
UNIVERSITY OF TECHNOLOGY**

Keywords: cross-cultural adaptation, acculturation, culture shock, multiculturalism

Research of cross-cultural adaptation has flourished over the past 15 years but this field still suffers from disconnectedness. It is difficult to gain a clear picture of cross-cultural adaptation phenomenon in the variety of existing concepts and contexts where a cross-cultural adaptation takes place.

A huge number of students from post-soviet countries leave the familiar surroundings of their home culture and come to Russia to resettle in a new cultural environment in order to get a quality higher education. The interaction between these sojourners and their host society culture influences the cultural landscape of the host Russian cities. As the volume of international educational migration increases over time, the case for our own home town Yoshkar-Ola, it becomes important to understand the process of adaptation and intercultural communication between these sojourners and the host society members. It is evident that cultural changes happen not only to sojourners themselves but also to the host society.

The current study examines the process of adaptation of Uzbek students in Russia. In our approach we focused on group-level studies and zoomed in on a group of Uzbek students who relocated to Russia for academic purposes seeking fair enrolment and more comfortable studying experience. They come to Yoshkar-Ola, the capital of the Republic of Mari El, due to the lower tuition rates in comparison to other universities in Volga region and its proximity to Russia's capital, Moscow. The Volga State University of Technology is one of the oldest higher education institutions in the Republic of Mari El. Nowadays the university enrolls about 10,000 students from Russia and abroad at 5 faculties and 3 Institutes: Institute of Civil Engineering and Architecture, Institute of Forestry and Nature Management, Institute of Mechanics and Machine Building, Faculties of Radio Engineering, Information Technologies and Computer Engineering, Social Studies, Management and Law, and Economics. Students find themselves in a multicultural environment with a diverse student body, which contains Mari, Russian, Tatar, Turkmen, Tadjik, and Azeri students.

We primarily leverage emic approach, even though we utilize both qualitative and quantitative data. Due to our limited knowledge of Uzbek language and culture, our sampling method is not conventional. The sampling we use is based on a systematic approach, which involves selecting cultures based on theoretical analysis. Even though Hofstede studies don't include Uzbek culture, we can observe that Uzbek culture is

collectivistic, vertical, high-context, with a high index of power distance, and long-term orientation society characteristics. Uncertainty avoidance parameter is not yet studied. These observations prove that high degree of similarities exists between our cultures on a macro-cultural level.

In order to analyze the process of adaptation of Uzbek students and to define the stage they are currently on, we conducted a survey which combined both the observation method in the multicultural groups of students and a questionnaire that contained 22 questions.

Возраст и пол / Yoshingiz	
Родной город / Qaysi shahardan siz	
Родная страна / Vataniz	
Единственный ли Вы ребенок семье? Сколько у вас родных братьев и сестер? Siz oilada yolg'iz bolamisiz? Sizning qancha aka-uka va opa-singillaringiz bor?	
Представителем какой культуры Вы являетесь? Siz qanday madaniyatni namoyish qilasiz?	
Было ли это Ваше личное решение приехать в Россию? Почему вы решили учиться за рубежом? Bu Rossiyaga kelish shaxsiy qarorimi? Nega chet elda o'qishga qaror qildingiz?	
Как давно вы живете за границей? Siz qanchandan chet elda yashayapsiz?	
Изменились ли Ваши привычки, с тех пор как Вы приехали в Россию? Опишите их, пожалуйста. Rossiyaga kelganingizdan beri odatlaringiz o'zgarganmi? Iltimos, izoxlang.	
Было ли у Вас ощущение эйфории / радости, когда Вы приехали в Россию? Rossiyaga kelganingizda sizda qanday hayajon paydo buldi/ quvonch haqida suhbat bormi?	
Сменилось ли оно ощущением разочарования? Если да, то когда? Bu umidsizlik hissi bilan o'zgarganmi? Ha bo'lsa, unda qachon?	
Скучаете ли Вы по дому? O'z uyingizni sog'indingizmi?	
Чего вам больше всего не хватает? Siz eng ko'p nimani sog'inasiz?	
Сколько еще ли Вы собираетесь учиться в России? Siz qancha Rossiyaga o'qishga qolmoqchi?	
Когда Вы в последний раз были в родной стране? O'z davlatingizga oxirgi marta qachon tashrif buyurgansiz?	
Как поменялось Ваше представление о родной стране, с тех пор как Вы учитесь за рубежом? Chet elda o'qiyotganingizdan so'ng sizning vataningiz haqidagi tasavvuringiz qanday o'zgargan?	
Легко ли Вам общаться с представителями других культур, населяющих Марий Эл? С какими легче всего и почему? Mari Elda yashaydigan boshqa madaniyat vakillari bilan muloqot qilish siz uchun osonmi? Qaysi biri eng oson va nima uchun?	

Есть ли у Вас близкие друзья среди представителей чужих культур? Chet el madaniyatlari orasida sizning yaqin do'stlaringiz bormi?	
Считаете ли Вы, что разность культур может препятствовать дружбе? Если да, то как? Sizningcha, madaniy tafovutlar do'stlikka to'sqinlik qilishi mumkinmi? Agar shunday bo'lsa, qanday qilib?	
Соблюдаете ли Вы традиции родной страны, находясь в России? Rossiyada bo'lganingizda, o'z davlatingizning urf-odatlariga amal qilasizmi?	
Стремитесь ли Вы интегрироваться в российское общество? Siz rus jamiyatiga qo'shilishga harakat qilyapsizmi?	
Что Вам помогло адаптироваться к новой среде? Yangi muhitga moslashishingizga nima yordam berdi?	
Считаете ли Вы, что адаптация прошла успешно? Sizningcha, moslashish muvaffaqiyatli bo'ldimi?	
Легко ли Вам общаться с представителями других культур, населяющих Марий Эл? С какими легче всего и почему? Mari Elda yashaydigan boshqa madaniyat vakillari bilan muloqot qilish siz uchun osonmi? Qaysi biri eng oson va nima uchun?	
Есть ли у Вас близкие друзья среди представителей чужих культур? Chet el madaniyatlari orasida sizning yaqin do'stlaringiz bormi?	
Считаете ли Вы, что разность культур может препятствовать дружбе? Если да, то как? Sizningcha, madaniy tafovutlar do'stlikka to'sqinlik qilishi mumkinmi? Agar shunday bo'lsa, qanday qilib?	
Соблюдаете ли Вы традиции родной страны, находясь в России? Rossiyada bo'lganingizda, o'z davlatingizning urf-odatlariga amal qilasizmi?	
Стремитесь ли Вы интегрироваться в российское общество? Siz rus jamiyatiga qo'shilishga harakat qilyapsizmi?	
Что Вам помогло адаптироваться к новой среде? Yangi muhitga moslashishingizga nima yordam berdi?	
Считаете ли Вы, что адаптация прошла успешно? Sizningcha, moslashish muvaffaqiyatli bo'ldimi?	

The first 8 questions are aimed at collecting their personal data including the period of time they have spent on the foreign territory. The questionnaire also contains 4 questions reflecting the model of psychological acculturation by Berry [Berry, 1997] based on two questions related to the subjective identity orientation: are cultural identity and customs of value to be retained? Do positive relations with the larger society of value exist or being sought after? These core questions were posed differently and at different places of the questionnaire. The rest of the questions were asked to get to know participant's willingness and ability to communicate with the representatives of other cultures, their impressions about Russia and the stages of Oberg's U-shape continuum [Oberg, 1960] they may have encountered and the stage they are currently on.

32 students responded to the survey: 6 female and 26 male. 12 respondents come from large families. All responders declared that it was their personal decision to come to Russia to study. The vast majority pointed out that it was extremely difficult to get

admitted to the university in Uzbekistan. 23 respondents have been living in Russia for more than 3 years. All responders indicated that they miss their country; 28 still respect all the rites and customs of their native country. The responses perfectly described the 1st stage of U-shape continuum [Oberg, 1960] known as “honeymoon”: they admired the host country, got to know something new, discovered a Russian university, got new friends. In 6 months-time, a kind of disappointment arrived but 22 respondents did not express any change from the first stage. At the same time they declared that adaptation was good: 25 of 32 respondents. As for the others, they say that they did not even try to adapt or it was a failure or they simply don’t know if they adapted or not to the new cultural environment. Nevertheless, only 6 students indicated they would like to achieve the integration phase with the host country. Regarding the questions of friendship, 29 of 32 respondents think that cultural differences are not the obstacle for friendship and 28 of them have friends among the representatives of other cultures that live on the territory of Mari El, but they are primarily representatives of other former Soviet Union republics.

In summary, Uzbek immigrants consider themselves as temporary sojourners, they tend to think that immediately after studies they will return to their native cities. According to Berry’s model [Berry, 1997], they chose the way of separation when they reject the dominant culture and keep their culture of origin instead. The only habits they changed after coming to Russia are connected to basic everyday activities like crossing the road at a crosswalk or sleeping less. The majority is not fluent in speaking Russian, but 31 of 32 students responded to our questionnaire in Russian, the questions being posed in both languages, Uzbek and Russian. The total number of Uzbek people in Yoshkar-Ola accounts for around 300. Uzbek people tend to form communities in the dorms and Universities, regarding their current situation as a temporary stay, and are unwilling to integrate into the Russian society. Most definitely, these factors would prevent them from striving in a new territory.

The current study partially achieved the goal of refining the process of cross-cultural adaptation. A future study should adopt a more comprehensive analysis of the factors that influence ability to adapt to a new society.

References:

1. Bennett, J. (1997). Transition shock: Putting culture shock in perspective. In N. Jain (Ed.), *International intercultural communication annual* (Vol. 4, pp. 45–52). Falls Church, VA: Speech Communication Association.
2. Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*.
3. Croucher, S. (2011). Social networking and cultural adaptation: A theoretical model. *Journal of International and Intercultural Communication*.
4. Gudykunst, W. B., & Kim, Y. (2003). *Communicating with strangers: An approach to intercultural communication*.
5. Kim, Y. (1977). Communication patterns of foreign immigrants in the process of acculturation. *Human Communication Research*.
6. Kim, Y. (1995b). Cross-cultural adaptation: An integrative theory. In R. L. Wiseman (Ed.).
7. Oberg, K. (1960). *Practical Anthropology 7. Cultural Shock: Adjustment to New Cultural Environments* (pp. 177-182).
8. Sun Kyong Lee (2017): Refining a theory of cross-cultural adaptation: an exploration of a new methodological approach to institutional completeness, *Asian Journal of Communication*, DOI: 10.1080/01292986.2017.1396619

Людмила Беженару,
др.филолог.наук, доцент кафедры Славистики
Ясского университета Ал.И.Куза, Румыния

ЭТНОМУЗЫКАЛЬНЫЕ КАРТИНЫ МИРА ДЖЕОРДЖЕ ЭНЕСКУ И КАРА КАРАЕВА: ОТ ЛЮБВИ К РОДНОЙ ЗЕМЛЕ ДО РАСШИРЕНИЯ ГРАНИЦ НАЦИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ

Ключевые слова: Джеордже Энеску, Кара Караев, фольклор, народное творчество

Тенденции глобализации, присутствующие в жизни социума, принуждают нас вновь и вновь говорить о пересекающихся понятиях «национальная картина мира», «национальный образ мира», «национальный характер», «культурный код», «этнос», которые в культурном горизонте могут быть представлены как ядро, состоящее непосредственно из национальной культуры и мифологии, и периферию, образованную культурными традициями, символами, ценностями, моделями коммуникации. Национальная картина мира полагается на систему образов, в которой отражается взгляд нации на окружающий мир и на себя. Она включает представления, выраженные как в самосознании нации, так и в суждениях о ней других народов. Принцип «чувствования» этноса, в том числе азербайджанского, реализован в работах Г.Гачева¹² «Национальные образы мира», где «Космо-Психо-Логос» каждой нации выражен кодовыми системами: из исходных знаков выведены идентифицированные национальные формулы, представляющие отдельный этнос. Несмотря на то, что суждения автора, по его собственному признанию, не в полной мере соответствуют научным критериям, отражение индивидуально-интуитивного ощущения ментального уровня разных национальных культур сквозь кодовые системы и яркие образы помогают прочтению индивидуализированности этноса - качество, показательное для национального образа мира.

Понятие «картина мира» получило развитие в рамках лингвистических, культурологических и лингвокультурологических исследований. Некоторые авторы (Н.А.Любимова, Е.В.Бузальская) допускают синонимию *картины мира, модели мира и образа мира* в лингвистике, культурологии и лингвокультурологии в общем, философском значении «мировидения». *Картина мира*, которая формируется, главным образом, системой разнообразных *концептов*, нашло применение в разных сферах

¹² Известный ученый-культуролог Г.Д. Гачев в многотомной серии сравнительных описаний культур и миропониманий разных народов «Национальные образы мира» рассматривает каждую национальную целостность как своеобразный Космо-Психо-Логос, т. е. единство местной природы, характера народа и его склада мышления. Ландшафт, язык, быт, танец, застолья, песня, роман – все служит автору как текст, в котором он вычитывает национальную систему ценностей, логику и психику каждого народа, в том числе и азербайджанского, (в «Национальные образы мира. Кавказ»). Несмотря на то, что суждения автора, по его собственному признанию, не в полной мере соответствуют научным критериям, отражая индивидуально-интуитивное ощущение ментального уровня разных национальных культур, всё же сквозь «угаданные» им кодовые системы и яркие образы прочитывается индивидуализированность этноса - качество, показательное для национального образа мира.

деятельности (научной, профессиональной, бытовой); оно актуально и для музыкальных исследований (А.Демченко). Исследование национальных идей в музыкальном искусстве и рассмотрение музыки как важного инструмента социальных трансформаций, в том числе и этнонациональных, отражают *этномузыкальную картину мира*,¹³ которая позволяет «проникнуть в самые глубинные, сокровенные слои содержания сочинений национальных композиторов, выявить их кровное родство с традиционной музыкальной культурой, наметить перспективы дальнейшей эволюции национальной композиторской школы.» Авторские этномузыкальные картины мира композиторов Джордже Энеску/George Enescu (19.08.1881, село Ливень – 4.05.1955, Париж) и Кара Караева/Qara Əbülfəz oğlu Qarayev (05.02.1918, Баку – 13.05.1982, Москва, похоронен в Баку) во многом переплетаются и тесно связаны как с самобытностью национальной культуры, с принципами народной музыки, так и с художественно-эстетическими принципами и достижениями мирового искусства.

Одного называли «маленький румынский Моцарт Джордже Энеску». Скрипач, композитор, дирижер, пианист, педагог, блестящий лектор, органист, музыкальный писатель, национальный классик, один из крупнейших музыкантов первой половины XX века. «Одной из наиболее чудесных и привлекательных творческих фигур нашего времени» - назвал румынского музыканта Казальс. «Рыцарь музыки» – так определил Шостакович творческий облик Энеску.

Другого называют знаковым композитором Азербайджана, и брендом, узнаваемым во всем мире, классиком мировой величины, одним из самых ярких представителей школы Шостаковича. Великий композитор, ученый, педагог, интеллигент, общественный деятель, народный артист СССР, Герой социалистического труда, лауреат Государственных премий СССР и Азербайджана, лауреат Ленинской премии, Кара Караев был одним из самых светлых людей, которых вырастил Азербайджан.¹⁴

Классик румынской композиторской школы родился и провел первые 7 лет жизни в сельской местности на севере Румынии, в уезде Ботошань. В детское сознание Энеску навсегда вошли картины родной природы и крестьянской жизни, сельские праздники и традиции, звучания дойн, баллад, народных инструментальных наигрышей. Уже тогда были заложены первоначальные основы того национального мироощущения, которое станет определяющим для всей его творческой натуры и деятельности. Первыми педагогами Энеску были румынский цыган, скрипач-самоучка Н. Киору и яский музыкант Э. Каудель, у которого Энеску занимался и музыкальной теорией. В Венской и Парижской консерваториях одновременно с игрой на скрипке обучался игре на фортепиано, виолончели и органе, достигнув значительного мастерства и на этих инструментах.¹⁵

Великий азербайджанский композитор Кара Караев родился в 1918 г. в Баку, увлекался фольклором, записывал народные песни и танцы, ашугские мелодии и мугамы. Еще до того, как стать студентом, молодой музыкант глубоко постиг музыкальное творчество азербайджанского народа. В тайны родного фольклора, ашугского и мугамного искусства Караева ввел в Бакинской консерватории ее создатель и первый профессиональный азербайджанский композитор Узеир Гаджибеков, вы-

¹³ Тюмбеева, Г. Э. Реконструкция *этномузыкальной картины мира* в композиторской практике (на примере творчества калмыцких композиторов),

¹⁴ Взгляд.az, из речи

¹⁵ Миркин, М. Ю., статья в Энциклопедический словарь,

дающийся музыкант XX столетия. Особенности азербайджанского народного творчества познавал в фольклорные экспедиции по Азербайджану. В путешествиях он записывал неизвестные песни ашугов, общался с местными инструменталистами и находил новых талантливых музыкантов. Первое крупное сочинение – кантата «Песня сердца», написанное на основе фольклорных экспедиций, положило начало взлета Караева в музыкальном мире Советского Союза. В середине XX столетия он был одним из самых уважаемых и талантливых композиторов в Советском Союзе, гений которого признавали и члены советского Союза композиторов, и отечественные композиторы-диссиденты.

Творчество обоих композиторов охватывает практически все жанры музыкального искусства: сочинения для музыкального театра, симфонические и камерно-инструментальные произведения, романсы, кантаты, квартеты, оркестровые сочинения и сочинения хора, фортепьяно, скрипки. Экспрессивные, романтически-эмоциональные, красочные стили композиторов, оригинальность образов определили синтез народно-национальной интонационности с влияниями нововенской школы (у Энеску) и импрессионистской красочностью фактуры (у Караева).

Первое крупное симфоническое сочинение Энеску – это «Румынская поэма». Наиболее популярными его произведениями являются две Румынские рапсодии для оркестра, а их исполнение под дирижерством культовой фигуры дирижера Серджиу Челибидаке,¹⁶ который всегда продумывал ткань интерпретации произведения до мельчайших деталей и не допускал какой-либо вольности во время исполнения, приводят слушателя в состояние летящей птицы над румынским миоритическим пространством.

К числу более известных сочинений румынского композитора относятся также сюиты для оркестра №№ 2 и 3, 3-я соната для скрипки и фортепиано «В народном румынском стиле» и некоторые другие сочинения. Центральное произведение всей его жизни „Oedip”, одна из интереснейших опер XX века, создавалась на протяжении почти 30 лет. Он называл ее «делом своей жизни» и своим любимым детищем, увидев в трагедии Софокла «Эдип» воплощение своей заветной мечты о серьезной глубокой драме, позволявшей раскрыть высокие идеи и величественные характеры. Философичность замысла, оригинальность языка, впитавший свежие родники национального фольклора и соединивший их со сложными и богатыми выразительными возможностями современной европейской музыки, значительность симфонического развития, тонкость психологической характеристики героя – все в опере Энеску должно было способствовать установлению мировой гармонии и быть способом постижения истины.

Джеордже Энеску является основоположником национального симфонизма и румынского оперного искусства. Он первый румынский композитор, чьи произведения стали широко известны за пределами страны и вошли в мировую музыкальную сокровищницу.

¹⁶ Серджиу Челибидаке/Sergiu Celibidache - немецкий дирижёр румынского происхождения. Родившийся в 1912 году в городе Роман, Челибидаке – «Чели», как его называли друзья, был одним из самых значительных дирижеров XX – го века с международной карьерой, которая длилась пять десятилетий. Он уехал из Румынии в 1935 году, чтобы продолжить учебу в Париже. В 1945 году, в 33 года, он становится главным дирижером Берлинской филармонии. Параллельно с дирижерством он занимается педагогической и композиторской деятельностью. С 1979 года до самой смерти (1996) он был музыкальным директором Мюнхенской филармонии.

В золотой фонд мирового музыкального искусства вошла и симфоническая поэма «Лейли и Меджнун», написанная Кара Караевым в 1947 году (во время обучения у Шостаковича) по мотивам поэмы великого азербайджанского гуманиста XII в. Низами Гянджеви. В этом музыкальном произведении композитор смог объединить особенности музыки Запада и Востока через сплетение колорита азербайджанского музыкального звучания и европейских приемов композиции, положив, таким образом, начало лирико-драматическому симфонизму в Азербайджане. Мировую славу принес Кара Караеву балет «Семь красавиц» (1952), также навеянный поэтическими образами Низами – сюжетными мотивами «Пятерицы» («Хамсэ»). Используя интонации и ритмы азербайджанского фольклора, автор рисует сцены из жизни азербайджанского народа в далеком героическом прошлом. Балет Караева – блестящий образец соединения стихии азербайджанской народной танцевальности с симфоническими принципами балетов Чайковского.¹⁷

Кара Караев создавал национальную азербайджанскую композиторскую школу; он во многом перевернул представление о том, что такое национальная культура, национальная традиция, развивая синтез европейской культуры с азербайджанским мугамом, мелосом, интонацией, гармонией. Масштабная личность, Кара Караев стремился к постоянному обновлению музыкального языка и формы своих произведений и оказал огромное влияние на развитие музыкального искусства СССР. В середине 1960-х годов он совершил радикальный переворот в своем творчестве и перешел к освоению новейших композиторских технологий. Переход Караева на новое видение и художественно-эстетические принципы композитора и педагога-профессора Азербайджанской государственной консерватории сыграли огромную роль в становлении азербайджанской композиторской школы и во многом определил пути ее развития,¹⁸ Его творчество, органично переплавившее традиции национальной культуры и достижения мирового искусства в новое, своеобразное качество, расширило выразительные границы азербайджанской музыки.

Известно, что на рубеже веков культуры и цивилизации переживают перемены во всех областях жизни. Искусство, литература всегда характеризовались отражением противоречий и поисков эпохи, служили художественной формой для выражения авторских взглядов и вечных проблем.

В музыке рубежа веков, как и в искусстве в целом, неоднократно подчёркивалась идея её своеобразия, продиктованного спецификой национального мироощущения. Рубеж XIX-XX столетий, как и середина XX века в наших двух культурах – румынской и азербайджанской - отмечены взлётом музыкального творческого потенциала Джемордже Энеску и Кара Караева. Одну из причин, объясняющих столь мощный подъём уровня музыкального самосознания обнаруживаем в учении Л. Гумилёва, рассматривающего этнос с позиции «пассионарного поля одного ритма», когда каждый этнос имеет свой ритм, свою оригинальную внутреннюю структуру и стереотип поведения.

В этом смысле, уникальные культурные особенности, доставшиеся народам от предков проявляются (и) в музыкальные культурные коды – в создании, интерпретации исполнителя, восприятии слушателя, когда возникает новое поле смыслов,

¹⁷ <https://azerhistory.com/?p=8374>

¹⁸ Рауф Фархадов, «Вестник Кавказа», 04 февраля 2014 год,

обусловленное национальным культурным кодом, со своими особенностями и закономерностями функционирования национальной музыкальной картины мира.

И Энеску, и Караев являются родоначальниками национальных композиторских школ и основоположниками лирико-драматического симфонизма в их странах. Они пропагандировали музыкальную культуру, обогащали своими произведениями музыкальные репертуары многих коллективов, способствовали формированию слушательского интереса к музыкальному творчеству, но, прежде всего, дополнили сокровищницу мировой музыкальной культуры огромным уникальным богатством, которое (уже) стало достоянием времен и народов.

В эстетике обоих композиторов отразились как настроения «конца века» и история народа, так и создание произведений музыкальной культуры, которые способны преобразовать мир средствами искусства. Главным, что объединяет разные по своей эстетике и идейно-эмоциональному освоению действительности музыкальные произведения - это установка на преобразующую мир силу творчества. В глубинной основе творчества каждого из композиторов было одно – стремление к гармонии и красоте.

Общее между великими композиторами двух народов и двух культур проявилось и в том, что они обращались к фольклору и создавали свои произведения на основе народного творчества, и этот фактор обозначил специфику взаимодействия музыкальной и глобальной картин мира в пространстве диалога культур. Традиционная культура, народные мотивы и родные просторы обрели в их этномузыкальной картине мира второе дыхание, способное и сегодня завоевывать сердца огромной аудитории слушателей.

Библиография:

1. Гачев, Г.Д. , «Национальные образы мира. Кавказ», Издательство: М.: Издательский сервис Год: 2002,
2. Бонч-Осмоловская Е. К. Балеты Кара Караева «Семь красавиц» и «Тропую грома», М.: Советский композитор, 1961.
3. «Вестник Кавказа», 04 февраля 2014 год,
4. Энциклопедический словарь, Миркин, М. Ю., статья о Дж.Энеску,
5. <https://www.belcanto.ru/enescu.html>
6. <https://www.youtube.com/watch?v=113uA-IQFS4>
7. https://www.youtube.com/watch?v=m8Y5x1N_aIg

I BÖLMƏ

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MULTİKULTUALİZM MODELİ

Afat Farzullayeva Elkhan
Azerbaijan University of Languages

INTRODUCTION OF MULTICULTURALISM BY HEYDAR ALIYEV AS AN INTEGRAL PART OF THE IDEOLOGY OF AZERBAIJAN AND ITS ROLE IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL AFFAIRS

Key words: *Heydar Aliyev National Leader, multiculturalism, rights and freedoms, diversity, human rights, leadership*

*'The more ethnicities a country has, the richer it becomes,
as each of them contributes to world culture and civilization.'*
National Leader Heydar Aliyev

Today we are witnessing cultural and ethnic pluralism as an ongoing process that hasn't bypassed any country. Current society is a celebration of ethno-cultural diversity, where cultures of different nations interact. It entirely ignores issues of economic and political inequality. However multiculturalism is a complex process where it is both a response to the fact of cultural pluralism in modern democracies and a way of compensating cultural groups for past exclusion, discrimination, and oppression.

Globalization is a complex phenomenon, constantly evolving it has been changing its form and meaning. Ethnocultural diversity has been introduced to the society both obligatory and voluntarily. In the case of obligatory introduction, ethnocultural diversity is exported to the territory of a state without regard for the will of that society. As an example, after occupying the territory of Azerbaijan the Sassanid Empire, the Arab Caliphate, The Seljuks, tsarist Russia and the Soviet Union all pursued a policy of migrating people into Azerbaijan in order to resolve population differences in their own territories and their own interest [1 p.9]. Voluntarily is nondirected and informal interaction between cultures and ethnic minorities. It is an internal process of cultural change, in this context the term 'borrowing' often substitutes word 'change'. Theorists agree that cultures have always been overlapping and interactive, but nevertheless they maintain that individuals belong to separate societal cultures [2 p. 67].

One of the major theories is that the shaping of ethnocultural diversity in the society as a result of objective historical developments, forms ethnocultural values and cultures of the nations and outlines their view and foreign policy. Therefore, ethnocultural diversity, is essentially a positive phenomenon and plays a positive role in the lives of nations.

The protection of ethnocultural diversity must take into account the interests of all parties concerned. There is no precise set of rules on handling multicultural issues. In

some cases accommodation would be the proper response [4 p. 3]. As there are no group rights, only individual rights, so by pursuing “cultural integration” states overstep its role. Politics of indifference would permit the abuse of vulnerable members of groups. If this diversity is not managed properly, serious problems and even conflicts may arise.

National Leader of Azerbaijan Heydar Aliyev attached great importance to the protection of ethnocultural diversity in Azerbaijani society. He said: “The more ethnicities a country has, the richer it becomes as each of them contributes to world culture and civilization”. UNESCO adopted a Universal Declaration on Cultural Diversity on 2 November 2001. Article One of the declaration, entitled ‘Cultural diversity: the common heritage of humanity’, says, ‘As a source of exchange, innovation and creativity, cultural diversity is as necessary for humankind as biodiversity is for common heritage of humanity and should be recognized and affirmed for the benefit of present and future generations’. The present-day Republic of Azerbaijan is one of the exemplary states in the sphere of ethnocultural diversity in society. Absence of any ethnic, religious and racial confrontation or conflict in the country can serve as a demonstration of successful management. It is the result of the multiculturalism policy founded by the National Leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev, and successfully pursued by the current President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev.

Multiculturalism was present in history, culture and psychological life of Azerbaijan for centuries. An example of this we can see in the epic Kitabi Dada Qorqud (The book of Dada Qorqud) and the oral written literature of Azerbaijan state clearly the existence of multiculturalism traditions in the country from the distant past to the present day, but never was multiculturalism consolidated into legal and political terms like nowadays. Azerbaijan’s National Leader Heydar Aliyev achieved setting a precise ideological target for Azerbaijan’s successful development and raised the centuries old tradition of multiculturalism to a qualitatively new stage through his farsighted and wise policy. National Leader Heydar Aliyev demonstrated to the entire world the advantages of the political model of multiculturalism over other potential models such as assimilation and isolation. As Academician Ramiz Mehdiyev notes, under the supervision of National Leader Heydar Aliyev a sense of unity based on belonging to a single state began to be cultivated in all citizens, irrespective of their ethnic and religious identities. National Leader Heydar Aliyev said, ‘The multi-ethnic composition of the Azerbaijani population is the country’s wealth and priority. We appreciate and protect it’ [1 p.55].

At the initiative of the National Leader and under his supervision, the protection of ethnic pluralism, national minorities, diverse cultures and tradition in Azerbaijan is preserved in legal documents, including the Constitution of the Republic of Azerbaijan. The essence of multiculturalism and tolerance became inherited into culture of Azerbaijan and views of its society.

The National Leader had a long-term vision of making multiculturalism part of the democratic development of our country. As a modern democracy Heydar Aliyev comprised members with diverse cultural viewpoints, practices, contributions, religious living on the territory of Azerbaijan into one nation. Protection of human rights and freedoms is the most important criteria when maintaining such a nation. Republic of Azerbaijan, which set out on the path of democratic development under the guidance of the National Leader, ensured equal rights for all the citizens of Azerbaijan, irrespective of their faith, language and race, it is reflected in the Constitution of Republic of Azerbaijan.

Article 44 says about the ethnicity of citizens: ‘Everyone has the right to keep their national identity. Nobody may be forced to change their national identity’ [3 p.10 art. 44]. Also such rights and freedoms as ‘Right to use mother tongue’, ‘Freedom of thought and speech’ find their place in the Constitution.

As the political founder of Azerbaijani multiculturalism, National Leader Heydar Aliyev attached special importance to cooperation with such international organizations as the UN, OSCE, Council of Europe, European Union and Organization of Islamic Cooperation in implementing the policy of multiculturalism. Article 1 of the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, adopted on 18 December 1992, says that the state guarantees the protection of persons belonging to minorities and the preservation of their customs and traditions. Also The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination was approved and came into force by Law 401 Section III Chapter 6 of the President of the Republic of Azerbaijan (No. IC 95) on 31 May 1996. National Leader always underlined the importance of Azerbaijan’s adherence to the conventions on the protection of rights and freedoms of national minorities adopted by the aforementioned organizations. Azerbaijan has joined many international conventions on the protection of human rights and those of national minorities such as: Council of Europe’s framework Convention for the Protection of National Minorities. This convention was signed by the Azerbaijani government on 1 February 1995 and ratified on 6 June 2000. Every five years Azerbaijan submits a report on the fulfilment of its commitments under the framework Convention for the Protection of National Minorities to the Council of Europe.

References:

1. Azerbaijani Multiculturalism Textbook for higher education. 2018. P 488
2. Larry Naylor. Culture and Change: an introduction.
3. The Constitution of the Republic of Azerbaijan
4. www.britanica.com/sociology Jennifer L. Eagan May 5, 2020

Aygün Əliyeva İlham
Gəncə Dövlət Universiteti

**HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI
MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİNİN VƏ ONUN
BEYNƏLXALQ UĞURLARININ İDEOLOGİ ƏSASIDIR**

Açar sözlər: Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası, multikulturalizmin Azərbaycan modeli, Bakı Prosesi, Beynəlxalq Nizami Gəncəvi Mərkəzi

“Multirulturalizm” bir termin kimi XX əsrin 60-70 ci illərindən elmi ədəbiyyata daxil olsa da [2,s.13] mahiyyət etibarını ilə etnik,dini irqi və mədəni müxtəlifliyi əks etdirən anlayış kimi dərin tarixi köklərə malikdir.Azərbaycanda multikulturalizm ənənəsinin tarixi kökləri və dəyərləri xalqımızın mədəni irsində, “Avesta”dan başlayaraq “Kitabi Dədə Qorqut” dastanında, Nizami Gəncəvi,Məhəmməd Füzuli, Abbasquluğa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundov, Hüseyn Cavid yaradıcılığında və XX əsr ədəbiyyatımızın digər görkəmli nümayəndələrinin əsərlərində geniş əks olunmuşdur [2,s.117].

Mahiyyətində irqi, etnik-mədəni dəyərləri və dini anlayışları birləşdirən mədəniyyətlərin birgə yaşayışı problemi ictimai-siyasi formasiyalar dəyişdikcə daha çox aktuallıq kəsb etməyə başlamışdır. Bu mənada indiki dövrdə dövlətlərin böyük bir qismi multikultural xüsusiyyətlidir. Ona görə də tarixi prosesin inkişafının nəticəsi olaraq müasir dövrdə fərqli mədəniyyətlərin birgə yaşamasının çoxsaylı modellərinin hazırlanması zərurəti yaranmış və tətbiq edilmişdir.

Latıncadan tərcümədə “çoxmədəniyyətlilik” mənasını verən multirulturalizm [4,s.1] mahiyyət etibarını ilə tarixi Azərbaycan torpaqlarında əsrlər boyu mövcud olsa da multirulturalizmin Azərbaycan modelinin yaranması böyük Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Müstəqilliyimizin ilk illərində,xüsusilə 1993-cü ilin iyun hadisələri ərəfəsində və bu hadisələrdən sonrakı aylarda xarici qüvvələrin təsiri ilə ölkədə millətlərarası münasibətlərin gərginləşməsi respublikada vətəndaş müharibəsi təhlükəsi yaratmış,Azərbaycan xalqını müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsi ilə üz-üzə qoymuşdu. Belə bir ağır tarixi şəraitdə xalqın tələbi ilə yenidən ölkənin siyasi rəhbərliyinə qayıdan Heydər Əliyev ölkədə siyasi sabilliyi təmin edə bildi [3,s.75]. Onun Azərbaycan vətəndaşlarına ünvanlanmış tarixi müraciətində dediyi “...Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumik da, başqası da-bütünlükdə hamısı azərbaycanlıdır. Azərbaycan Respublikası çoxmillətli bir dövlətdir.Azərbaycan müstəqil, demokratiya prinsiplərinə mənsub olan bir dövlət kimi öz ərazisində yaşayan bütün xalqlara, bütün millətlərə dinindən, dilindən, irqindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq azadlıq, hürriyyət imkanları verir. Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətəndiririk və qoruyub saxlayacağıq”[1,s.11].

Heydər Əliyevin bu fikirləri azərbaycançılıq ideologiyasının əsasını qoydu və 1995-ci ildə referendum yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapdı.Konstitusiya Komissiyasının sədri kimi bu tarixi sənədin hazırlanmasında müstəsna xidmətləri olan Heydər Əliyev multikultural dəyərlərin ölkənin Əsas Qanununda təsbit olunmasına xüsusi diqqət yetirdi və demək olar ki, bütün dövrlərin ən demokra-

tik konstitusiyalarından birinin yaradılmasına nail oldu. Tolerantlığın (dözümlülük) Azərbaycan multikulturalizminin əsasını təşkil etməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit edildi. Konstitusiyanın 18-ci maddəsində bütün dini etiqatların qanun qarşısında bərabərliyi, 21-ci maddədə dövlət dilindən başqa əhalinin danışdığı digər dillərin də sərbəst işlədilməsinə və inkişafına təminat verilməsi, 25-ci maddədə irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, əmlak vəziyyətindən, əqidəsindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlığına dövlətin təminat verməsi, 44-cü maddədə hər kəsə milli mənsubiyyətini qorumaq hüququ verilməsi, 45-ci maddədə heç kimin ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməməsi, 47-ci maddədə hər kəsin fikir və söz azadlığına malik olması, 48-ci maddədə hər kəsin dinə münasibətini sərbəst müəyyən etmək, hüquq pozuntusuna yol vermədən öz dini əqidəsini ifadə etmək hüququnun olması Azərbaycan vətəndaşlarına ölkənin Əsas Qanunu ilə verilmiş mühüm hüquq və azadlıqlardır. Bununla da Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasının mühüm tərkib hissəsi olan fərqli mədəniyyətlilik ənənəsinin siyasi və ideoloji əsaslarını müəyyən etdi və öz uzaqgörən siyasəti ilə ölkəmizdə əsrlərlə formalaşmış multikulturalizm ənənəsini keyfiyyətə yeni mərhələyə, dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırdı və demoktarik inkişaf yolu tutmuş gənc müstəqil bir ölkənin siyasi və ideoloji platformasını bütün dünyaya bəyan etdi.

Heydər Əliyevin multikulturalizm sahəsindəki işlərini bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə 2010-cu ildən başlayaraq ölkəmiz dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun təşviq olunmasına həsr olunmuş bir çox beynəlxalq forumlara, konfranslara ev sahibliyi edir. 2010-cu ilin aprelində Dünya Dini Liderlərinin Sammiti, 2011-2018-ci illərdə keçirilmiş Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumları, 2013-2014-cü illərdə əvvəlcə 1-ci Cənubi Qafqaz Forumu və Qlobal Açıq Cəmiyyətlər Forumu adlı altında keçirilmiş beynəlxalq tədbirlər daha sonra, 2015-2019-cu illərdə Qlobal Bakı Forumu kimi davam etdirilmişdir. Forumlarda münaqişələrin qarşısının alınmasında dinlərarası dialoqun rolu, multikulturalizm və inteqrasiya məsələləri, o cümlədən qlobal təhlükəsizliyin təmin olunmasında radikallaşma və miqrasiya kimi amillərinin rolu, beynəlxalq münasibətlərin gələcəyi, inklüziv cəmiyyətlərin qurulması üçün fəqliliklərin aradan qaldırılması kimi mühüm məsələlər müzakirə olunmuşdur. Bir qayda olaraq bu tədbirlərdə Prezident İlham Əliyevin çıxışlarındakı təşəbbüslərə xüsusi maraq göstərilmiş, Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq ictimaiyyəti narahat edən problemlərə, o cümlədən multikulturalizm məsələlərinə verdiyi önəm və çağırışlara münasibət şərh olunmuşdur. Bu mənada İlham Əliyevin son illərdə Avropa ölkələrində multikulturalizm siyasətinin uğursuzluğa düçar olması haqqında səslənən bəyanatlara cavabı maraq doğurur. Onun söylədiyi "...bəzi bəyanatlar bizi məyus edir ki, multikulturalizm iflasa uğradı, multikulturalizmin gələcəyi yoxdur. Çox təhlükəli bəyanatlardır. Qeyd etməliyəm ki, multikulturalizmin müasir dünyada alternativini yoxdur. Çünki dünya ölkələrinin mütləq əksəriyyəti çoxmillətli ölkələrdir. Əgər multikulturalizm iflasa uğrayıbsa, onda bunun alternativini nə ola bilər? Bu da çox aydındır. Bu, ayrı-seçkilikdir, irqçilikdir, ksenofobiya, islamofobiya, antisemitizmdir" fikri VII Qlobal Bakı Forumunun iştirakçıları tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş və bu sahədəki problemlərin həllinə diqqət yetirmək dünya dövlətlərinin hökumətlərinə tövsiyyə edilmişdir. Təsədüfi deyildir ki, bu forum BMT tərəfindən mədəniyyətlərarası dialoqun Bakı Prosesi adlandırılmışdır.

İlham Əliyevin Azərbaycanın dünyanın multikultural mərkəzinə çevirməsi üçün apardığı siyasət və həyata keçirdiyi tədbirlər də öz bəhrəsini verməkdədir. Prezidentin "Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması haqqında" 15 may 2014-cü il

tarixli Fərmanı, “2016-cı ilin Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan edilməsinə dair Tədbirlər Planı”nın təsdiq edilməsi haqqında 11 yanvar 2016-cı il tarixli sərəncamı [1,s.3] etnik-mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsində Azərbaycanın multikulturalizm siyasətinin uğurla həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir. Bu tədbirlər planına uyğun olaraq akademik Kamal Abdulla və professor Etibar Nəcəfovun elmi redaktorluğu, Azərbaycan tarixi, ədəbiyyatı, dili, fəlsəfəsi, hüququ, etnoqrafiyası, beynəlxalq əlaqələri üzrə tanınmış alimlərin birgə səyi ilə “Azərbaycan multikulturalizmi” dərsliyi [2] hazırlanmışdır. Ali məktəblər üçün nəzərdə tutulmuş bu dərslik multikulturalizmin mahiyyətini, nəzəri əsaslarını öyrətməklə yanaşı, həm də fərqli mədəniyyətlərin daşıyıcısı olan dövlətlərin multikultural modellərini, onların Azərbaycan multikulturalizmi ilə oxşar və fərqli cəhətlərini təqdim edir. Qeyd etmək lazımdır ki, məhz Bakı Multikultural Mərkəzin yaradılması və bu dərsliyin hazırlanmasından sonra Azərbaycan multikulturalizmi 15 xarici ölkənin və Azərbaycanın 36 universitetində bir fənn kimi tədris edilməyə başlanmışdır [1,s.7].

Azərbaycanın multikultural modelinin təbliğində Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin rolu da qeyd edilməlidir. Bu mərkəz Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 dekabr 2011-ci il tarixli sərəncamına əsasən Nizami Gəncəvinin 870 illik yubileyinin keçirilməsi çərçivəsində 30 sentyabr 2012-ci il tarixdə şairin vətəni Gəncə şəhərində keçirilmiş xüsusi toplantıda təsis edilmişdir [5]. Mərkəzə dünyanın nüfuzlu ictimai və siyasi xadimlərindən ibarət Beynəlxalq İdarə heyəti rəhbərlik edir. Beynəlxalq Mərkəzin məqsədi Nizami Gəncəvi yaradıcılığında ümumbəşəri dəyərlərin dünyaya təbliğ olunması, filosof şairin vətəni müstəqil Azərbaycan dövlətinin apardığı multikultural siyasət vasitəsilə müxtəlif mədəniyyətlər arasında dialoqun, tolerantlıq və anlaşmanın təmin edilməsinə nail olmaqdır. 2014-cü ildən başlayaraq forumun təşkilinə Beynəlxalq Nizami Gəncəvi Mərkəzi və bu mərkəz vasitəsilə Madrid Klubu, İsgəndəriyyə Kitabxanası, Roma Klubu, Dünya Elmlər və Mədəniyyət Akademiyası kimi nüfuzlu təşkilatlar da cəlb edilmişdir. Yaranmış bu format keçirilməsi ənənə halı almış Bakı Qlobal Forumunun ideoloji əsasını təşkil edən Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası və multikulturalizm modelinin beynəlxalq aləmdə qazandığı uğurun təzahürüdür.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanda multikulturalizm. Biblioqrafiya. Elmi redaktor Kamal Abdulla Bakı-2016,504 səh.
2. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı: BBMM, 2017. 416 səh.
3. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. C.1.612 səh.1997
4. <https://az.wikipedia.org/wiki/multikulturalizm>
5. <https://az.wikipedia.org/wiki/Nizami-Gəncəvi-Beynəlxalq-Mərkəzi>

Aysel Bağirova Möhübbət
Azərbaycan Dillər Universiteti

**HEYDƏR ƏLİYEVİN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ REGIONAL ENERJİ
TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ**

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan, Avropa, enerji təhlükəsizliyi

Ulu öndər Heydər Əliyevin uğurlu daxili və xarici siyasəti sayəsində Azərbaycanın müstəqilliyi möhkəmləndirilmiş, ölkəmiz dinamik iqtisadi inkişaf yoluna qədəm qoymuş və onun beynəlxalq nüfuzu sürətlə artmışdır. Ümummillə lider Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın inkişafı və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsində göstərdiyi əvəzolunmaz fəaliyyətinə görə həmişəyaşardır. Ümummillə lider Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıtması ilə Azərbaycanda siyasi sabitlik bərqərar oldu, sosial-iqtisadi tərəqqi baş verdi, milli həmrəylik təmin edildi. Heydər Əliyevin pragmatik və çoxşaxəli xarici siyasətinin həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzu artdı, beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsində strateji tərəfdaşa çevrildi.

Beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsinin mühüm komponentlərindən biri enerji təhlükəsizliyidir. Azərbaycan Respublikası zəngin təbii sərvətlərə malik olmaqla Şərqlə Qərbdə arasında əlverişli geosiyasi və geostrateji məkanda yerləşir. Azərbaycan dünya birliyinə sürətli inteqrasiya etməklə dünya dövlətləri və bir sıra beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlarla müxtəlif sahələrdə münasibətlərini inkişaf etdirməyə və dərinləşdirməyə nail olmuşdur. Belə sahələrdən biri enerji sahəsində əməkdaşlıqdır.

Azərbaycanın enerji təhlükəsizlik siyasətinin əsasları və onun təmin edilməsinin prinsipləri öz əksini Ümummillə lider Heydər Əliyevin şəxsi keyfiyyətləri və siyasi uzaqgörənliyi sayəsində Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Azəri”, “Çıraq” neft yataqlarının və “Günəşli” neft yatağının bir hissəsinin müştərək işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında dünyanın 7 ölkəsini (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç və Səudiyyə Ərəbistanı) təmsil edən 11 beynəlxalq neft şirkətləri tərəfindən (Amoco, BP, McDermott, UNOCAL, ARDNŞ, Lukoil, Statoil, Türkiyə Petrolları, Pennzoil, Ramco, Delta) imzalanmış Saziş – “Əsrin müqaviləsi” ilə əsas qoyulan neft strategiyasında tapmışdır [5].

2017-ci il sentyabrın 14-də Bakıda Heydər Əliyev mərkəzində Azərbaycan hökuməti və Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) BP, Chevron, INPEX, Statoil, ExxonMobil, TP, ITOCHU və ONGC Videsh şirkətləri ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda “Azəri”, “Çıraq” yataqlarının və “Günəşli” yatağının dərinisulu hissəsinin (AÇG) birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında dəyişdirilmiş və yenidən işlənməmiş sazişi imzalamışdır [4]. Yeni əsrin müqaviləsinin imzalanması Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun, etibarlı və təhlükəsiz tərəfdaş olmasının və enerji təhlükəsizliyində artan rolunun göstəricisidir.

“Əsrin müqaviləsi”nin müddəalarının nəzərdə tutulan müddətdə yerinə yetirilməsi məqsədilə yeni neft kəmərləri tikilib istifadəyə verildi. 1997-ci ildə Azərbaycan nefti maksimum ötürmə qabiliyyəti gündə 105 min barel olan Bakı-Novorossiysk kəməri ilə Qara dənizə ixrac edilməyə başlandı [1]. 1999-cu ildə Qara dənizin digər limanına – Supsaya Qərbdə İxrac Boru Kəməri çəkilib istifadəyə verildi. Gündəlik 145,000 barel/gün (23,100 m³/gün) məhsuldarlığına malik Qərbdə İxrac Boru Kəməri (QİBK) Xəzər Dənizinin

Azərbaycan sektorunda yerləşən neft yataqlarından xam nefti Qara Dənizin Gürcüstan sahilində yerləşən Supsa terminalına nəql edir və xam neft orada tankerlərə yüklənərək Bosfor boğazından keçməklə Avropa bazarlarına daşınır [3].

2002-ci ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin davamlı səyləri nəticəsində “Əsrin müqaviləsi”ndə nəzərdə tutulan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin təməli qoyuldu [2]. Ulu Öndər Heydər Əliyevin daxili və xarici siyasət kursunu uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin uzaqgörən siyasəti sayəsində 2006-cı ildə BTC neft kəməri istifadəyə verildi. Tarixi hadisə olan BTC neft kəməri Azərbaycanın enerji dəhlizinə çevrilməsi istiqamətində mühüm addım oldu. BTC neft kəməri vasitəsilə tarixdə ilk dəfə olaraq Xəzər dənizinin nefti Aralıq dənizi bazarlarına nəql olunmağa başladı.

Beynəlxalq enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas enerji mənbələrindən biri təbii qazdır. Azərbaycan regional enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, həmçinin, də etibarlı qaz ixracatçısıdır. 1999-cu ildə dünyanın ən böyük qaz-kondensat yataqlarından biri olan Şahdəniz yatağının kəşf edilməsi ilə Azərbaycan qazı iki mərhələdən ibarət işlər üzrə Avropa bazarlarına ixrac olunmağa başladı [6]. Şahdəniz I mərhələ üzrə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Şahdəniz” yatağından çıxarılan qazın Gürcüstan və Türkiyəyə nəqli üçün Bakı-Tbilisi-Ərzurum (Cənubi Qafqaz qaz boru kəməri) qaz kəməri inşa edilmişdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin müəllifi olduğu enerji strategiyası sayəsində Azərbaycan özünün zəngin enerji ehtiyatlarından səmərəli şəkildə istifadə etməklə beynəlxalq enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayan faktorlardan birinə çevrilmişdir. Azərbaycanın enerji ehtiyatlarının ixracında diversifikasiya edilmiş təchizata üstünlük verməsi ulu öndər Heydər Əliyevin çox faktorlu xarici siyasətinin bariz nüP-münəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Bakı-Novorossiysk neft kəməri // <http://www.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-novorossiysk-oil-pipeline>
2. Qarayev F.M. “Əsrin müqaviləsi”nin iqtisadi dividendləri 20 sentyabr – Neftçilər günü. İqtisadiyyat.-2018.-20-26 sentyabr.-№38.-S.5.
3. Qərb İxrac Boru Kəməri // <http://www.socarmidstream.az/az/project/wrep/>
4. Muradov Ə. “Yeni əsrin müqaviləsi” dayanıqlı iqtisadi inkişafın təminatıdır. Azərbaycan.-2017.-20 sentyabr.-№204.-S.6.
5. Neft və qaz layihələri // <https://president.az/azerbaijan/contract>
6. Şahdəniz yatağı // <http://minenergy.gov.az/az/qaz/sahdeniz-yatagi>

Elçin İbrahimov Əli
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA DİL SİYASƏTİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan, dil siyasəti, müstəqillik dövrü

Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi bərqərar olması üçün göstərilən cidd-cəhdlər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hakimiyyəti dövründə obyektiv səbəblər üzündən, Sovet hakimiyyəti illərində SSRİ dövlətinin yeritdiyi siyasət nəticəsində bir səmərə verməyə də, XX əsr, xüsusən sovet dövrü Azərbaycan dilinin ən sürətli tərəqqisi dövrü olmuşdur. Məhz bu dövrdə zəngin bədii ədəbiyyat, elm və texnika, müxtəlif informasiya vasitələri dili kimi Azərbaycan dilinin ictimai fəaliyyət dairəsi, funksional imkanları genişlənmiş, üslubları zənginləşmiş, dilin daxili inkişaf meylləri əsasında yazı qaydaları cilalanmışdır. Azərbaycan dilində geniş təhsil sistemi fəaliyyət göstərmiş, ensiklopediyalar nəşr edilmiş, dünya ədəbiyyatı və ictimai fikir korifeylərinin əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur.

Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sessiyasında ilk dəfə 1989-cu il sentyabrın 23-də “Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının suverenliyi haqqında” konstitusiya qanunu qəbul edilmişdi. Həmin qanunun 13-cü maddəsində, “Azərbaycan dilinin dövlət dili olması bir daha təsbit olunmuşdu” [ASSR, 1989].

5 fevral 1991-ci ildə Azərbaycan SSR-in “Azərbaycan Respublikası” adlandırılması haqqında qanun qəbul edilmişdi. 30 avqust 1991-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin bəyannaməsi” qəbul olunmuşdu. 18 oktyabr 1991-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” konstitusiya aktının qəbul edilməsi ilə bu proses başa çatmışdı [Balayev, 2002, 38].

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin artıq tam səlahiyyətli dövlət dili kimi işlədilməsi üçün şərait yaranmışdı. Lakin dövlət aparatı buna hazır olmadığı üçün işlərin əsasən rus dilində aparılması bir müddət davam etmişdi. Yenilik ondan ibarət idi ki, prezident aparatında rus dilində hazırlanmış sənədlər Azərbaycan dilinə də tərcümə olunurdu.

Dövlət dilinin tətbiqi və sərbəst inkişafı üçün Azərbaycanda münbit zəmin yaranmışdı və bu proses respublika müstəqilliyini əldə edəndən sonra başlanmışdı. Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyasında Azərbaycan dilinin müstəqil dövlətin rəsmi dili statusu alması reallığı əks etdirməklə yanaşı, böyük hüquqi əhəmiyyətə malik idi. 2001-ci il iyun ayının 18-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” verdiyi fərman bu sahədəki qüsurları aradan qaldırmaqla Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi tam bərqərar olmasını nəzərdə tuturdu.

Göstərilən qüsurları aradan qaldırmaq üçün mühüm tədbirlər həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdu və həmin proses hazırda davam etməkdədir. Fərmanda, eyni zamanda, latın qrafikalı əlifbaya keçilməsini başa çatdırmaq haqqında göstəriş verilmişdi və hazırda Azərbaycanda yalnız həmin əlifbadan istifadə olunmaqdadır. Fərmanda həmçinin Azərbaycan dilinin hüquqlarının qorunması ilə əlaqədar qanun hazırlanması haqqında tapşırıq verilmişdi.

Prezidentin fərmanı mükəmməl bir dövlət sənədi olmaqla yanaşı, Azərbaycan dilinin keçdiyi tarixi yolu və müasir vəziyyətini qiymətləndirən elmi mənbə səciyyəsi daşıyır. Fərmanda dövlət dilinin tətbiqi məsələlərinin əlaqələndirilməsi və tənzimlənməsinin, onların həlli prosesinə nəzarətin vahid mərkəzləşdirilmiş bir qurum tərəfindən həyata keçirilməsinə ehtiyac olduğu üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyasının yaradılması nəzərdə tutulmuşdu. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 4 iyul tarixli fərmanı ilə həmin komissiya yaradıldı və ona Prezidentin özünün başçılıq etməsi Azərbaycanda dövlət dilinin tətbiqinə necə böyük əhəmiyyət verilməsinin aydın göstəricisi idi.

2001-ci il avqustun 9-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” fərman verdi. Fərmanda qeyd olunurdu ki, “Müstəqilliyimizin qazanılmasından sonra yaranmış tarixi şərait xalqımızın dünya xalqlarının ümumi yazı sistemində qoşulması üçün yeni perspektivlər açdı və latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpasını zəruri etdi. Bu isə müvafiq qanun qəbul olunması ilə nəticələndi. On ilə yaxın bir müddətdə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidin ölkəmizdə 2001-ci il avqust ayında bütövlükdə təmin edildiyini və yeni əlifbadan istifadənin müstəqil Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında, yazı mədəniyyətimizin tarixində mühüm hadisə olduğunu nəzərə alaraq, hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilsin.”

2002-ci il sentyabr ayının 30-da Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu qəbul etdi. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev həmin qanunu imzaladı və Azərbaycan dili əbədilik dövlət dili statusu qazandı. Bununla da SSRİ-nin süqutundan sonra müstəqillik qazanan ölkələr arasında Azərbaycan on ilə yaxın davam edən mübahisəli məsələlər birdəfəlik həll edilmişdi.

Uzun müddət davam edən müzakirələrdən sonra Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dili ilə bağlı dövlət səviyyəsində lazımı qərarlar qəbul edilmiş və Azərbaycan dili prioritet məsələ olaraq Azərbaycan dövlətinin, azərbaycançılığın əsası kimi məsələlər öz ciddi düzgün həllini tapmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin bütün sahələrdə olduğu kimi, dil siyasəti sahəsində də layiqli davamçısı İlham Əliyev davam etdirilmiş və bu gün də bu siyasət davam etdirilməkdədir.

Şəfəq Abdullayeva Hüseyn
Azərbaycan Dillər Universiteti

**AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ DÜNYAYA YAYILMASINDA
HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU**

Açar sözlər: azərbaycançılıq, diaspora, tolerantlıq, ideologiya

*Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır.
Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir
Ümummilli lider Heydər Əliyev*

Azərbaycançılıq ideyası ölkənin demokratik inkişafını təmin etmək, Azərbaycanın müstəqilliyini qorumaqla bərabər, düşmənçsinə millətçilik və şovinizm hallarına qarşı olan bir ideologiyadır. Bu ideyanın qayəsini millətçilik deyil, vətəndaşlıq dəyərləri təşkil edir və ideyanın əsas məqsədi çoxmillətli Azərbaycan dövlətinin ətrafında Azərbaycan xalqını birləşdirmək və demokratik yolla inkişafa zəmin yaratmaq üçün sivil dəyərlər sistemi formalaşdırmaqdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin vətənimiz və xalqımız qarşısında göstərdiyi say-sız-hesabsız xidmətlərindən biri də məhz belə bir ideyanın banisi kimi çıxış edərək bu ideyanı bütün dünya azərbaycanlılarını birləşdirən mütərəqqi ideologiya halına gətirməsi və nəticədə müstəqil dövlətimizin ideya əsasına, həmçinin bütün dünyaya yayılmış azərbaycanlıların diaspora şəklində təşkilatlanması üçün ideoloji bazaya çevirməsidir.

Azərbaycançılıq ideologiyası elə bir konsepsiyadır ki, bu konsepsiya Azərbaycandan kənar da yaşayan soydaşlarımızın vahid ideya ətrafında birləşməsinə təmin etməklə, onların hüquq və azadlıqlarını qorumaqla, azərbaycanlı anlayışının fəlsəfi məzmununu müəyyənləşdirir. Həmçinin, bu konsepsiya dövlətin xaricdə yaşayan azərbaycanlılar qarşısında vəzifələrini, mənəvi öhdəliklərini, eləcə də bütün azərbaycanlıların Azərbaycan dövləti qarşısında müqəddəs borcunu müəyyənləşdirir. Bu ideologiyanın müsbət cəhəti həm də bütün dünyaya səpələnmiş 50 milyondan artıq azərbaycanlını ölkənin inkişafı naminə vahid ideallar naminə səfərbər etməklə müəyyənləşir [4].

Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasının əsas amili kimi respublikamızdan kənar da müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların bir ideya ətrafında təşkilatlanmasını, azərbaycanlı diasporunun formalaşmasını vacib sayırdı. 1990-cı illərin əvvəlində hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra o, xaricdə yaşayan soydaşlarımızın bu ideya ətrafında birləşərək mütəşəkkil qüvvəyə çevrilməsini, onların doğma vətənlə əlaqələrinin möhkəmlənərək genişlənməsini əsas prioritet məsələ kimi hər zaman diqqətdə saxladı. Dünya azərbaycanlılarının bir ideya ətrafında birləşməsinin Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsinin və inkişafının dayağı olduğunu yaxşı başa düşən Heydər Əliyev diasporumuza sahib çıxdı, onun möhkəm təməl əsasında inkişafına dəstək oldu.

Ümummilli Lider yaxşı başa düşürdü ki, dağınıq halda dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların diaspor fəaliyyəti göstərməsi üçün milli həmrəylik vacib amildir. O, həm də yaxşı dərk edirdi ki, milli həmrəyliyin formalaşması və möhkəmlənməsi üçün azərbaycançılıq ideologiyası zəruridir. Məhz bu ideologiyanın təbliğ edilərək yaradılması nəticəsində Azərbaycanı tərک etməsinin səbəbindən asılı olmayaraq Azərbay-

candan kənarında yaşayan soydaşlarımız arasında sıx əlaqə, milli həmrəylik yarandı və onlar demokratik və davamlı inkişaf edən Azərbaycan naminə birlikdə fəaliyyət göstərməyə başladılar. Məhz azərbaycançılıq ideologiyası bütün azərbaycanlılar arasında milli həmrəylik konsepsiyasına çevrildi.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində dağınıq halda yaşayan soydaşlarımız arasında milli birlik ideyalarının gücləndirilməsi məsələsi dünya azərbaycanlılarının 2001-ci il noyabrın 9-10-da Bakıda keçirilmiş birinci qurultayında da Ümummilli lider Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdu. Qurultayda milli birlik ideyasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində proqram xarakterli nitq söyləyən bütün dünya azərbaycanlılarının lideri Heydər Əliyev haqlı olaraq bu qurultayın təşkil edilməsini müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin uğurlu tarixi nailiyyəti olduğunu bildirmişdi. İlk dəfə olaraq, azərbaycançılıq ideologiyası ətrafında dünya azərbaycanlılarının ölkəmizin paytaxtı Bakı şəhərində belə bir mötəbər qurultaya toplanması məhz Ümummilli Liderin adı ilə bağlıdır. Belə ki, 2001-ci il mayın 23-də xüsusi Sərəncam imzalayan Heydər Əliyev belə bir qurultayın Bakı şəhərində keçirilməsini zəruri hesab edərək Bakını bütün azərbaycanlıların paytaxtı olaraq görmüşdü. Xalqımızın, eləcə də bütün dünya azərbaycanlılarının həyatında möhtəşəm tarixi hadisə hesab olunan bu qurultayda 35 xarici dövlətdə yaşayan soydaşlarımızın birləşdiyi 200-dən çox müxtəlif təşkilatı təmsil edən 403 nümayəndə və 63 qonaq iştirak etmişdi. Qurultayda çıxış edən hər bir soydaşımız bu qurultayı dünya azərbaycanlılarının həyatında çox mühüm tədbir olaraq ümumxalq bayramı kimi qiymətləndirmişdilər.

Ümummilli Lider yaxşı başa düşürdü ki, dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan və müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən azərbaycanlıların diaspora fəaliyyəti ilə məşğul olması üçün onların bir mərkəz ətrafında birləşməsi və əlaqələndirilməsi vacib amildir. Məhz bu səbəbdən Ümummilli lider Heydər Əliyevin 5 iyul 2002-ci il tarixli Fərmanı ilə Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı və bununla da dövlət-diaspor əlaqələrinin daha da möhkəmlənməsi, diaspora işinin genişləndirilməsi üçün ideya-nəzəri və təşkilati fəaliyyət başa çatdı. Atılmış bu addımlar milyonlarla soydaşımızı “Vahid Azərbaycan dövləti və Azərbaycançılıq” ideologiyası ətrafında sıx birləşdirdi [6, səh.3].

Eyni zamanda, diaspora fəaliyyətinin hüquqi əsasını yaratmaq, eləcə də bu istiqamətdə fəaliyyətin düzgün qurulması üçün “Xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı dövlət siyasəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olundu. Yuxarıda qeyd olunan fəaliyyətlərə görə Azərbaycan xalqı haqlı olaraq Ümummilli lider Heydər Əliyevi müstəqil dövlətimizin diaspor quruculuğu siyasətinin banisi hesab edir.

Heydər Əliyevin 2001-ci ilin noyabrında Bakıda Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında bəyan etdiyi tezislər və söylədiyi nitq onun diaspora quruculuğunun banisi olduğunun bariz nümunəsi idi. Heydər Əliyev nitqində demişdir: “Biz istəyirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar həmin ölkələrin vətəndaşı kimi, istədikləri kimi yaşasınlar. Ancaq heç vaxt öz milli köklərini, milli mənsubiyyətlərini itirməsinlər. Bizim hamımızı birləşdirən bu amillərdir. Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini, m milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək deməkdir. Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı yaşatmalıyıq” [3, səh.168].

Heydər Əliyev yaxşı başa düşürdü ki, müasir dünyada ölkənin bütün sahələrdə uğurlu inkişafı təkcə iqtisadi, sosial-siyasi münasibətlərin inkişafı ilə deyil, həm də etnik münasibətlərin dostluq ruhunda formalaşdırılmasından asılıdır. O başa düşürdü ki, hər bir xalqın ön sıralarda getməsi üçün həmin xalq tarixən qazandığı etnik potensialdan səmərəli istifadə etməlidir.

Məhz Heydər Əliyev dühası nəticəsində milli dövlətçiliyimizin, milli ideyanın təməl prinsiplərinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində atılan qətiyyətli addımlar azərbaycançılıq ideologiyasının təkcə nəzəri deyil, həm də praktiki əsaslarını ortaya qoydu, qonşu xalqlar və dövlətlər, əsas qayəsini azərbaycançılıq, çoxmədəniyyətlilik təşkil edən Azərbaycan milli ideyasını tanıdılar və bununla hesablaşdılar[5].

Bu ideyalar hal hazırda da möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev cənabları tərəfindən uğurla davam etdirilir və dünyaya təbliğ olunur

Ədəbiyyat:

1. Ə.Əmiraslanov Ə. Heydər Əliyevin ümumbəşəri ideyalarında multikulturalizm siyasəti// “Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər” mövzusunda keçirilən konfransın materialları, Bakı, Azərneşr, 2016
2. N.Niftiyev. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm. Bakı, 2015
3. V.Əliyev. Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli siyasətində multikulturalizm faktoru-XXI əsrdə Azərbaycanı sivilizasiyalararası dialoq mərkəzinə aparan yol. // “Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər” mövzusunda keçirilən konfransın materialları, Bakı, Azərneşr, 2016
4. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/may/175824.htm>
5. <http://www.xalqqazeti.com/az/news/politics/78669>
6. <http://www.anl.az/down/meqale/respublika/2010/may/119512.htm>

Selcan Məmmədzadə Əsəd
AMEA
A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu

ATROPATENANIN PAYTAXT ŞƏHƏRLƏRİ ELLİNİZM MƏDƏNİYYƏTİ
DÖVRÜNDƏ (E.Ə.IV-III ƏSRLƏR)

Açar sözlər: Atropatena, Qazaka, Vera, Antik müəlliflər, Strabon

Makedoniyalı İsgənerin e.ə.331-ci ildə Qavqamela döyüşündə III Daranı məğlub etməsindən sonra Əhəməni imperiyasının şimal-qərb satraplığında Atropatena dövləti yarandı. Atropatena, Kiçik Midiya yaxud Mad-Atropatena dövləti e.ə.IV əsrin ikinci yarısında Azərbaycan ərazilərinin cənub hissəsində yaranmış və dörd əsrə yaxın öz müstəqil həyatını davam etdirmişdir. Atropatena İsgəndərin yürüşləri və Selevkilərin hakimiyyəti dövründə də öz müstəqilliyini qoruyub saxlamışdır.

Atropatena dövlətinin coğrafiyasına dair xəritələr Azərbaycan MEA-nın Tarix İnstitutu tərəfindən tərtib edilmiş Azərbaycanın Tarixi atlası kitabında ümumi şəkildə verilmişdir. Bu xəritədə Atropatena dövlətinin sərhədləri, əsas toponimləri və hidronimləri göstərilir. Xatırlatmaq lazımdır ki, antik müəlliflərin əsərlərində Kiçik Midiya adlandırılan Atropatena Midiya dövlətinin bir parçası olaraq, onun şimal-qərb ərazilərini əhatə edirdi. Strabon yazır ki, "Midiyanın digər hissəsi Atropatena Midiyasıdır ki, dövlət öz adını sərkərdə Atropatdan götürmüşdür. O, Midiyanın bir hissəsi olan bu ərazilərin makedoniyalıları tərəfindən işğal olunmasının qarşısını aldı" [5]. Tarixçi Y.Mahmudov 2017-ci ildə antik mənbələr əsasında nəşr etdirdiyi "Real Tarix" əsərində Atropatenanın müstəqil ölkə olduğunu dəfələrlə vurğulamışdır [3, s.107-119]. Atropatenanın tarixi və coğrafiyası

haqqında antik müəlliflərdən Arianın "Anabasis Alexander", Herodotun "Tarix", Ksenofontun və Ktesinin əsərlərində qeyd olunmuşdur.

Plutarxa görə Antoni Atropatenaya yürüş etdikdə Fraataya gəlmişdi. Dion Kassi (XXXX-X, 25) bu şəhəri Faaspa adlandırır. Lakin o öz əsərində şəhərin hansı ərazidə yerləşməsi barədə məlumat vermir. Strabon Atropatenanın iki paytaxt şəhəri olduğunu qeyd etmişdir. Onlardan qış iqamətgahı Vera idi [4, c.943]. Qeyd olunur ki, Veranı ətrafında möhkəm qala əhatə edirdi, hansı ki Antoni bu şəhəri hücumla ala bilməmişdi. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində bu şəhərlərin yeri müəyyən olundu. Bir sıra tədqiqatçılar Atropatena hakimlərinin yay iqamətgahını Ərdəbildə, qış iqamətgahının isə Marağa şəhərinin yaxınlığında olan Leylanda olduğunu iddia etmişlər. Vera şəhəri indiki Marağa yaxınlığında olmuşdur. 36-cı ildə Antoni 100 min nəfərlik ordu ilə məhz Qazaka şəhəri ətrafında atropatenalılar tərəfindən məğlubiyyətə uğradılmışdı [1, s.5]. Düzənlik bölgədə yerləşən Qazakanın adı qədim yunan dilli mənbələrdə qeyd olunur. Qazaka şəhərinin hazırda Güney Azərbaycanın Əfşar mahalının qərbində və Təkabın şimal-şərqində müasir Təxti Süleymanın yerləşdiyi ərazidir.

Atropatenanın daha bir paytaxtı, güman ki Araz çayından şimaldakı ərazidə olub. Müasir Azərbaycan Respublikasının ərazisində Kür-Araz çayarası bölgəsində, Şəmkir şəhərinin yaxınlığında son illər arxeoloqlar tərəfindən Əhəməni tipinə məxsus çar sarayı kimi dəyərləndirilən möhtəşəm tikili aşkarlanıb. Tikilinin çarlara layiq miqyası güclü təəssürat doğurur, ancaq bununla bərabər, bu, Əhəmənilərə qədərki və ya Əhəmənilərdən sonrakı dövrün tikilisi də ola bilər, belə ki, həmin tikilidə Əhəməni incəsənəti ilə Urartu, Midiya, yunan və digər arxitektura elementləri birləşib [2, s.254].

Ədəbiyyat:

1. Fazili A, Atropatena, Bakı 1992. 216 s.
2. Həsənov H., Makedoniyalı İsgəndər və Atropat. Bakı,2017. 300 s.
3. Mahmudov Y. Real tarix və "Böyük Ermənistan" uydurması. Barı: Turxan, 2014. 143 s.
4. Страбон. География (в 17 кн-ах). М.:1963.
5. Jones, H.L. The Geography of Strabo, vol. 5, London and Cambridge, Mass., William Heinemann Ltd. and Harvard University Press (Leob Classical Library), 1954.

Sevda Huseynova Zohrab
Baku Engineering University

**THE NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV'S MULTICULTURAL
AZERBAIJAN IN THE INTERNATIONAL CONTEXT**

Keywords: The national leader Heydar Aliyev, multicultural Azerbaijan, cultural diversity, tolerance, peaceful coexistence

Multiculturalism, the view that cultures, races, and ethnicities, particularly those of minority groups, deserve special acknowledgment of their differences within a dominant political culture. That acknowledgment can take the forms of recognition of contributions to the cultural life of the political community as a whole, demand for special protection under the law for certain cultural groups or autonomous rights of governance of certain cultures. Multiculturalism seeks the inclusion of the views and contributions of diverse members of society while maintaining respect for their differences and withholding the demand for their assimilation into the dominant culture [1].

Azerbaijan, located at the crossroads of various civilizations throughout many centuries, has become famous as a country where was formed the atmosphere of national cultural diversity, where representatives of various nationalities and faiths live in the atmosphere of peace and welfare, mutual understanding and dialogue. The multiculturalism and tolerance historically inherent in the life of Azerbaijanis, today became an integral feature of everyday life of each citizen of the Azerbaijani state, irrespective of national identity, language, and religion. If to look at historical traditions, we will see that still in the period of the Safavids' state and during the era of enlightenment of the XIX-XX centuries, and in the period of the Democratic Republic in the territory of Azerbaijan, along with Azerbaijanis also lived the representatives of other ethnic and religious groups. At the end of the XX century, thanks to efforts of the national leader Heydar Aliyev, this political behavior acquired a form of ideology of statehood, and restored the traditions of tolerance and multiculturalism. Political bases of the Azerbaijani multiculturalism have found its reflection in relevant clauses of articles of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, legal acts, decrees and orders [2].

35 years of the history of Azerbaijan beginning from the late 1960s and proceeding in the XXI century is connected to the name of great leader Heydar Aliyev. For these years, he assumed the responsibility of Azerbaijan, saved the state and the nation of Azerbaijan of hard and strict tests of history created an independent country that we call "Modern Azerbaijan" and its present realities, laid a reliable foundation for its bright future. The rebirth of the Azerbaijani people in all fields of public-political, economic and cultural life during these years is linked to his name. The main ideal and political direction of the leadership philosophy of Heydar Aliyev, which started in the late 1960s, was characterized with a wide expansion of all forms and means of national self-expression of the people, consolidation of the national dignity and realization of rapid development strategy stimulating the elevation of national consciousness. Heydar Aliyev's philosophy of Azerbaijanism, which was created at the time, determined the

place of Azerbaijan in the modern world, provided a strong basis for the solidarity of the world Azerbaijanis as an ideological ground to the national statehood. The nation of Azerbaijan will always pay tribute to the loving memory of Heydar Alirza oghlu Aliyev, the national leader of the Azerbaijani people, wise leader and genius personality [3].

In 2017, a two-day international theoretical and practical conference called "Heydar Aliyev-Youth-Multiculturalism" dedicated to the 94th birthday anniversary of Azerbaijan's national leader Heydar Aliyev took place in Augsburg, Germany. It was an initiative of the Club of Young Friends of Azerbaijan and was organized by the Baku International Center for Multiculturalism in partnership with the University of Augsburg. The conference was launched at Logen Haus exhibition hall with a photo exhibition called "Heydar Aliyev and Youth". Presentations made by the Club's Co-chair, a researcher fellow at Lithuanian Pedagogical University, Salomeja Lukaite and a student of the University of Athens, Demetrios Asporoulys, highlighted photos featuring life and activity of the great leader. Head of the Department of German Studies at the University of Augsburg, Professor Alfred Wildfeuer highlighted that the main goal of the conference was to pay tribute to Heydar Aliyev at an international level and at the same time to promote multiculturalism, tolerance and peace through the efforts of Club's members living in Europe, Asia and Americas [4].

In November, 2017, Alessio Stilo (Research associate at Institute of High Studies in Geopolitics and Auxiliary Sciences (IsAG), Rome, and Ph.D. researcher at University of Padova) wrote in Europeinfos Newsletter that "in recent years Baku hosted numerous international events, such as the Baku International Humanitarian Forum, the World Forum on Intercultural Dialogue (in partnership with UNAOC, UNESCO, UN World Tourism Organization, Council of Europe and ISESCO), the European Games in 2015, the Islamic Solidarity Games in 2017, the 7th Global Forum of the United Nations Alliance of Civilizations (April 25-27, 2016). With the same purpose, the Baku International Multiculturalism Centre was established in 2014, with the mission to preserve the ethnic, religious and cultural diversity of the country, and to introduce Azerbaijan as a centre of multiculturalism to the world. The author also added that in his October 2016 visit to Baku, Pope Francis praised Azerbaijan as a place of religious tolerance after meeting with Azerbaijan's President Ilham Aliyev. After a private meeting with Sheikh ul-Islam, the region's grand mufti, the two men held an interreligious meeting at the country's largest mosque with Orthodox Christian, Muslim and Jewish leaders".

After the above-given statements Alessio Stilo put forward the following question, "Which lesson could the Azerbaijani model teach Europe?" and continued with analyzing the multicultural policy of our republic, "Addressing issues and policies on multiculturalism requires an approach that combines state policies with the resourcefulness of civil society and intermediate bodies. Such an approach intends to be respectful of minorities, avoiding assimilationism, and seeks to create a new "foedus" (pact, alliance) which preserves the rights and culture of minorities, while at the same time ensures the values of the majority of the population. The real challenge of the Azerbaijani multicultural model is to continue maintaining the peaceful coexistence between ethnic, linguistic and religious groups in a world characterized by the growing impetus to particularistic identities and in a macro-regional context where sectarian and ethnolinguistic clashes are likely to polarize all actors of the area" [5].

In the executive summary of the Azerbaijan Report 2018 to the UNESCO, it is written: “Despite the challenges of the war that broke out in the early 1990s and its aftermath, Azerbaijan has managed to effectively promote respect for the diversity of cultural expressions, placed active focus on the development of specific policy areas (theatre, publishing, cinematography, etc.), efficiently involved and supported civil society entities and individual artists, as well as raised awareness of the value of contemporary cultural expressions at different levels. The country made active use of its cultural resources to foster multiculturalism at international level and has been an active advocate to promote culture as one of enablers of sustainable development” [6].

Dr. Mehmood Ul Hassan Khan whose research and comprehensive articles have been published in China, Uzbekistan, Iran, Turkey, Azerbaijan, USA, South Korea, UAE, and Kuwait, who has great experience in the socio-economic, geo-politics and geo-strategic issues of Central Asia, Caucasus and the Middle East and who is a famous expert on CIS and Caucasus in Pakistan has issued an article under the title of “Azerbaijan’s Multiculturalism Guarantees Globalization” on December 30, 2018. An extract from the article is provided below:

“Since its inception, the Republic of Azerbaijan has been pursued a holistic policy of multiculturalism which guarantees spirits of globalization, peace, and harmony. Azerbaijan has a successful model of multiculturalism. Azerbaijan’s multicultural model is the continuation of peaceful coexistence between ethnic, linguistic and religious groups in its country characterized by nonviolence, respect of human and cultural diversity. It is an effective instrument for building peace and prosperity. It is a pioneer of multiculturalism in South Caucasus and the world, too. Its multiculturalism policy is based on the respect of humanity and diversity of cultures because human survival depends on it. Azerbaijan is an ideal hub of human wisdom and modernity. It is an ideal center of connecting human minds, souls and resources in the world” [7].

References:

1. <https://www.britannica.com/topic/multiculturalism>
2. http://multiculturalism.preslib.az/en_a1.html
3. <https://heydar-aliyev-foundation.org/en/content/index/63/National-leader>
4. http://multiculturalism.preslib.az/en_events-mHo2cGx1dB.html
5. <http://www.europe-infos.eu/is-multiculturalism-in-azerbaijan-a-valuable-model>
6. <https://en.unesco.org/creativity/governance/periodic-reports/2018/azerbaijan>
7. <https://www.opfblog.com/32144/azerbajjans-multiculturalism-guarantees-globalization/>

Sevinc Muxtarova Valeh
M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

TOLERANTLIĞIN AZƏRBAYCAN MODELİ

Açar sözlər: Tolerantlıq, Azərbaycan, multikulturalizm, milli azlıqlar

Keçən əsrdən başlayaraq ictimai fikir tarixində ən aktual məsələlərdən biri bəşər cəmiyyətinin min illərdir qarşılaşdığı müxtəlif sivilizasiyalar arasındakı münasibətlər olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, fəlsəfə və geopolitikada, hətta iqtisadiyyat və ədəbiyyatda belə bu mövzu əsas oriyentir kimi götürülməyə başlanmışdır. İctimai həyatın bir çox sahələrində - istər dövlətlərarası, istər xalqlar arasında olsun, cəmiyyətin subyektləri arasında əlaqələrdə müsbət və mənfi məqamları ilə məhz fərqli sivilizasiyaların özünəməxsus xüsusiyyətləri əsas səbəb olaraq görülməkdədir [Həbibbəyli, 2011, 3].

Azərbaycan Respublikası polietnik dövlətdir. Xalq, dövləti təşkil edən etnosdan – azərbaycanlılardan və bir sıra milli azlıqlardan: udlar, ingiloylar, xınalıqlar, buduqlar, tatarlar, talışlar, ləzgilər və digərlərindən təşkil olunmuşdur. Bu millətlərin tarixən Azərbaycandan başqa vətənləri olmamış və buna görə də vahid polietnik Azərbaycan vətəndaşları hesab olunurlar. Bu millətlərdən başqa respublikamızda öz tarixi vətənləri olan ruslar, ukraynalılar, belaruslar, kürdlər, yəhudilər, yunanlar, almanlar və tatarlar yaşayırlar [4, 2016, 5].

Multikultural düşüncə tərzinin mövcudluğu və fərqliliklərə qarşı dözümlülük hər bir cəmiyyətin beynəlxalq aləmə inteqrasiyası və inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda multikulturalizm, tolerantlıq və dini dözümlülüğün dövlət siyasəti səviyyəsində inkişaf etdirilməsinin əsaslarını ölkənin qədim dövlətçilik tarixi və bu ənənələrin inkişafı təşkil edir. Tarixi ənənələrə nəzər salsaq görürük ki, istər Səfəvilər dövləti, istər XIX-XX əsrlər maarifçilik dalğası, istərsə də Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan ərazisində yaşayan digər etnik xalqlar və dini qrupların nümayəndələrinin təmsilçiliyini özündə cəmləyən bu siyasi davranış XX əsrin sonlarında ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən dövlətçilik ideologiyası formasına çevrilmişdir. Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin siyasəti nəticəsində ötən əsrin 90-cı illərində Azərbaycanda tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri bərpa edilmişdir. Müstəqilliyimizin ilk illərində yaranmış xaosdan ölkəni xilas edən və xalqın istəyi ilə hakimiyyətə gələn ulu öndər Heydər Əliyev respublikamızda dini etiqad azadlığının təminatçısı, milli-mənəvi dəyərlərin qoruyucusu olmuşdur. Heydər Əliyev Azərbaycanda yaşayan dini icmalara qarşı həmişə hörmət və ehtiramla yanaşmış, onların dini bayramlarını təbrik etmiş, adət-ənənələrinə qayğı göstərmişdir. İştirak etdiyi bütün beynəlxalq tədbirlərdə tolerantlıqla bağlı fikirlərini bildirmiş, indiki qloballaşma dövründə dinlərarası, mədəniyyətlərarası dialoqa həmişə üstünlük vermişdir [4, 2016, 5].

Azərbaycanda dinlərarası dialoq və tolerantlığın dünyanın bir çox polietnik regionları üçün nümunə olan xüsusi modeli formalaşmışdır. Ölkə vətəndaşlarının böyük əksəriyyətini təşkil edən müsəlmanların hüquqlarını təmin etməklə yanaşı, dövlət respublika ərazisində yayılan bütün ənənəvi dinlərə qayğı göstərir. Hazırda Azərbaycanda müsəlman icmaları ilə paralel şəkildə qeydə alınmış qeyri müsəlman dini icmaların fəaliyyətini təmin edən “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və bu qanunun icrasını həyata keçirən Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi

mövcuddür. Komitənin əsas vəzifəsi isə ölkədə müxtəlif din və konfessiyalara bərabər imkanlar və şərait yaratmaqdan ibarətdir. Milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının qorunması Azərbaycan dövlətinin yürütdüyü siyasətin əsas istiqamətlərindən biridir və tolerantlıq baxımından örnək bir dövlət kimi özünü təsdiqləyən Azərbaycan hazırda burada yaşayan bütün xalqların, bütün dinlərə etiqad edənlərin azad yaşadığı bir dövlətdir [4, 2016, 6].

Humanist və demokratik nəzəriyyə, yaxud ideologiya olaraq multikulturalizm tolerantlığın təcəssümüdür. Onsuz humanizm, yüksək fərdi və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyəti, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil. Çoxəsrlik multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinə malik Azərbaycan xalqı bu fenomeni öz həyat tərzinə çevirməyi bacarıb. Azərbaycanın tolerant dövlət kimi formalaşması, multikultural dəyərlərə böyük önəm verməsi və mövcud sahədə apardığı uğurlu siyasət artıq dünya birliyi tərəfindən uğurlu bir nümunə kimi təsdiqlənib. Xalqımızın fərqləndiyi əsas məqamlardan biri də multikultural dəyərlərin yüksək səviyyədə olmasıdır. Belə ki, Azərbaycanda əsrlər boyu bütün dinlərə, mədəniyyətlərə hörmətlə yanaşılıb. Müasir Azərbaycanın banisi ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində ölkəmizdə formalaşan multikultural dəyərlər yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyaraq geniş vüsət alıb.

Azərbaycanda kultural mədəniyyətin müasir tələblər səviyyəsində inkişafının, ölkədə sabitliyin və tərəqqinin əsas amil olduğunu nəzərə alan ümummilli liderimiz multikulturalizmin siyasi və hüquqi müstəvidə yerini müəyyənləşdirib. Azərbaycan çoxmillətli dövlət olduğu üçün respublikamızda hər bir milli qrupun rahat yaşaması və ölkənin inkişafı üçün güclü hakimiyyət və siyasi iradə tələb edilirdi. Məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi müdrikliyi sayəsində hazırda Azərbaycanda bütün millətlər və din mənsubları rahat şəkildə yaşayır və öz adətənənələrinə, dinlərinə sadıqdirlər.

Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, dinlər və məzhəblər arasında dostluq və dözümlülük münasibətlərinin alternativini yoxdur: “Bu gün dünyada tolerantlıq örnəyi kimi tanınan Azərbaycan sivilizasiyalararası dialoqun, beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətində ardıcıl olaraq zəruri təşəbbüs və çağırışlarla çıxış edir. Son illər ölkəmizdə beynəlxalq humanitar forumların, dünya dini liderlərinin sammitlərinin keçirilməsi, Beynəlxalq Tolerantlıq Gününün böyük məmnuniyyət hissi ilə ayrı-ayrı konfessiyaların nümayəndələrinin iştirakı ilə qeyd olunması, bəşəriyyəti narahat edən global problemlər ətrafında birgə müzakirələrin aparılması bunun bariz nümunəsidir. Bu gün bir sıra ölkələrdə şahidi olduğumuz mürəkkəb etno-siyasi proseslər, dinin siyasi ambisiyalara alət edilməsi cəhdləri, radikalizm və ekstremizmin artması göstərir ki, sülh və əmin-amanlıq axtarışında olan dünyamızda multikulturalizmin alternativini olmadığı kimi, müxtəlif dinlər və məzhəblər arasında dostluq və dözümlülük münasibətlərinin də alternativini yoxdur” [Hüseynova, 2018,1].

Dinlərarası dialoqla bağlı Bakıda keçirilən beynəlxalq konfransların birində iştirak edən Moskvanın və bütün Rusiyanın Patriarxı Kiril öz çıxışında tarixdən misal gətirərək Azərbaycanda bütün dinlərin nümayəndələrinə, eləcə də pravoslavlara qarşı heç vaxt ayrı-seçkilik edilmədiyini vurğulayaraq bildirmişdir: “Azərbaycanda pravoslav xristianlar heç vaxt təqib edilməmişdir. Buradakı ruslar heç vaxt həyatı təhlükə ilə üzləşib öz evlərini tərk etməmişlər. Tarixi vərəqləyəndə məlum olur ki, əcdadlarımız ümumi təhlükələrə qarşı çiyin-çiyinə vuruşmuşlar. 1905-ci ildə müsəlman və pravoslav ruhaniləri millətlərarası və dinlərarası ayrı-seçkiliyin qızıqdırılmasına qarşı birgə çıxış etmişlər” [1, 2009, 36].

Hazırda Azərbaycanın tutduğu prinsipial mövqe, dövlət başçısının qətiyyətli siyasəti, azərbaycançılıq ideologiyasının əmin-amanlıq, bərabər imkanlar, həmrəylik kimi dəyərlərə sadıq qalması respublikamızı sivilizasiyaların qarşılıqlı əməkdaşlığını təmin edən unikal bir dövlətə çevirib. Bu isə əminliklə qeyd etməyə əsas verir ki, müasir Azərbaycanda tolerantlıq və multikulturalizm ulu öndər Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyasının dəyərlər sisteminin tərkib hissəsidir.

Ədəbiyyat:

1. “Dövlət və Din” ictimai fikir toplusu // 2009, noyabr-dekabr, № 6 (14).
2. Həbibbəyli Ə. Sivilizasiyaların kəsişməsində türk dünyası. - Bakı: Elm və təhsil. - 2011. – 257 s.
3. Hüseynova V. Tolerantlığın Azərbaycan modeli. - "Azərbaycan" qəzeti. - 2018-ci il.
4. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir (metodik tövsiyələr). - Bakı. - 2016. - 59s.

Ülviyyə Bünyadova
Mədəni Tədbirlərin Təşkili və Yaradıcı Gənclərlə İş Üzrə Mərkəz

**ROLE OF NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV IN THE FORMATION
OF AZERBAIJANI DIASPORA**

Key words: Heydar Aliyev, diaspora, policy, migration, Azerbaijani people

A new stage has begun today in Azerbaijan. Azerbaijan is becoming more open to the world. The principles set by national leader Heydar Aliyev in the unification of the world Azerbaijanis are implemented more intensively. Within the new technology, way of thinking has already been introduced in all areas of our management system. New, energetic, young forces are involved in the process. Therefore, the future of Azerbaijan looks promising in its great potential.

Although the process of migration of Azerbaijanis to foreign countries and their settlement in various countries around the world has a rich history, the organization and formation of the Azerbaijani Diaspora as a political and cultural phenomenon at the end of the 20th century is directly related to the name of national leader Heydar Aliyev. At the present stage, the National Leader Heydar Aliyev has developed the main principles of purposeful support of the national diaspora by the state of the Republic of Azerbaijan and its care policy. According to the national leader, the Republic of Azerbaijan as a country should play the role of a national center connecting all our compatriots as the homeland of all Azerbaijanis of the world, and Baku as the capital of an independent country.

In this context, one of the exceptional services of the national leader is to lay the foundations of the ideology of Azerbaijanism aimed at unification of the Azerbaijanis of the world and the realization of the national interests of the Azerbaijani people.

Today, the modern Republic of Azerbaijan ensures national unity as a key factor in strengthening its state independence, developing mechanisms for uniting the world Azerbaijanis around the common national interests, and strengthening the main pillars of state building as an important historical task. Therefore, the solution of a number of ideological, political, social and economic issues in order to strengthen the state independence and development of the national statehood required special urgency.

Рейхан Джафарова Фахрат
Азербайджанский Университет Языков

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ – БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ

Ключевые слова: мультикультурализм, многоконфессиональность, национальная сплоченность

«Мультикультурализм – это государственная политика Азербайджана, но это также и образ жизни».
Ильхам Алиев

«В Азербайджане, где представители различных национальностей и конфессий исторически живут в условиях мира и спокойствия, мультикультурализм на протяжении веков стал безальтернативным образом жизни. Существующее национально – культурное разнообразие не только создало возможности для взаимного духовного обогащения народов, но и популяризовало страну в международном масштабе как многонациональный и многоконфессиональный край...». [<https://azertag.az/>]

Основу этого гармоничного и устойчивого сосуществования в стране заложил Общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиевич Алиев, который посвятил свою политическую деятельность увековечению этого достояния. Он говорил: «Многонациональный состав населения Азербайджана – наше достояние» [Керимли В. Г., 2016 г., 363-369]. Многокультурность и этнокультурное многообразие в обществе - характерные черты такого феномена как азербайджанский мультикультурализм, который одновременно выступает и как политика, регулирующая это многообразие. «Основное отличие мультикультурализма, как и его основное превосходство в сравнении с другими, ставящими цель регулирования этнокультурного многообразия в обществе, моделями политики (ассимиляции, изоляции) заключается в том, что он устремлен на сохранение и развитие этнического, расового, религиозного и культурного многообразия в обществе. Благодаря этому своему превосходству, политика мультикультурализма, с одной стороны, препятствует, в отличие от политики ассимиляции, ликвидации этнокультурных ценностей национальных меньшинств, с другой – создает необходимые условия для взаимовлияния этнокультурных ценностей национальных меньшинств и титульного этноса. В результате создаются условия для интеграции всех народов, относящихся к этническим

Мультикультурализм. Учебник для высших учебных заведений. [– Баку: БМЦМ, 2019, 528 с.].

Общие и национальные традиции и культуры отдельных народов, проживающих в Азербайджане, объединяют их и способствуют сближению и взаимодополнению друг друга. Гейдар Алиев в одном из своих обращений к гражданам Азербайджанской Республики призывал к национальной и социальной сплоченности: «На протяжении десятилетий, столетий Азербайджан являлся Родиной всех людей, населявших его территорию. Каждый гражданин, проживающий на территории Рес-

публики, независимо от его национальной, религиозной, политической принадлежности, должен обладать равными правами... должны быть соблюдены все демократические принципы, защита прав человека, политический плюрализм, свобода слова, свобода совести и вероисповеданий, правовое равенство граждан независимо от их национально-религиозной принадлежности» [<http://heydaraliyev.preslib.az>]. Сегодня Президент Азербайджана Ильхама Алиева успешно продолжает вести политику мультикультурализма и прилагает огромные усилия для передачи ее будущему поколению. Доказательством этому стали прошедшие в Баку мероприятия международного масштаба, такие как Всемирные форумы по межкультурному диалогу, Бакинские международные гуманитарные форумы, Бакинские саммиты религиозных лидеров мира и другие. Однажды на вопрос российского журналиста о том, есть ли альтернатива мультикультурализму и какова она, Ильхам Алиев ответил следующим образом: «- Тогда, если будем рассуждать логически, то значит, самоизоляция. Значит, депортация, отторжение представителей различных религий, народов, которые общественностью не воспринимаются. Это в путь в никуда. Это путь очень опасный. И к сожалению, человечество на протяжении истории, и в том числе в XX веке, сталкивалось с результатами такой ошибочной политики и преступной, я бы сказал, невнимательности либо же сознательно культивируемых элементов неприязни, основанной на расовой, либо этнической, либо религиозной почве. Это очень опасная тенденция. Я считаю, что проведение международных мероприятий гуманитарного характера именно в Баку и, конечно же, в других местах будет способствовать тому, чтобы тех, кто думает как мы, о том, что мультикультурализм жив, его надо оберегать, защищать, еще больше пропагандировать, чтобы думающих так людей стало больше в политической элите, и чтобы этого было больше в общественном сознании. Потому что иной раз политические инициативы, скажем, по неприятию мультикультурализма, испирированы общественным невосприятием. Общественное невосприятие, в свою очередь, культивируется, некоторыми средствами массовой информации, которые вместо того, чтобы пропагандировать добро, культивируют расовую нетерпимость, ненависть, разные фобии. Это очень опасный путь. Для Азербайджана, страны, которая исторически, веками формировалась как мультикультурная, многонациональная, многоконфессиональная, такие опасные тенденции – просто угроза нашей национальной безопасности. Конечно, несмотря на то что будет происходить в мире, в этих процессах мы будем и своей политикой, и инициативами укреплять мультикультурализм в Азербайджане. Будем стремиться к тому, чтобы дальше представители всех религий и этнических групп в нашей стране чувствовали себя как в единой семье, жили в дружбе, братстве, взаимопонимании. Для нас, опять же хочу сказать, это естественная среда жизни, и это наши ценности, которые мы будем отстаивать...» [Ахундова Э., 2016, 252 - 254].

Исходя из вышесказанного можно сделать вывод, что проводимая в этой области в Азербайджане прогрессивная социальная политика и практика, считается важным элементом национального развития и государственной стратегии. Это исходит из неопровержимого факта, что достижение национальной и социальной сплоченности, гражданского мира, снятие внутренней социально-политической напряженности, возникающей в результате беспочвенного политического, этнического и социального противостояния, повышает как внутреннюю мощь страны, так и силу ее противодействия внешним геополитическим вмешательствам.

Литература:

1. Ахундова Э. Ильхам Алиев. Портрет президента на фоне перемен / Эльмира Ахундова. – М.: Политическая энциклопедия, 2016. – 334 с. : ил.
2. https://azertag.az/ru/xeber/Rasporyazhenie_Prezidenta_Azerbaidzhanskoi_Respubliki_Ob_okazanii_finansovoi_pomoshchi_religioznym_obrazovaniyam_v_Azerbaidzhane-968758
3. Керимли Вугар Гараджаноглы. Мультикультурализм, межрелигиозный диалог и толерантность в Азербайджане. «II Бигиевские чтения-2015. Мусульманская мысль в XXI веке: Единство традиции и обновления: Материалы II Международной научно-образовательной конференции, г. Санкт-Петербург, 17-20 мая 2015 г.», М., 2016 г., с. 363-369.
4. Азербайджанский Мультикультурализм. Учебник для высших учебных заведений. – Баку: БМЦМ, 2019, 528 с.
5. <http://heydaraliyev.preslib.az>

Тамилла Наибова Вагиф
Азербайджанский Университет Языков

КАРАБАХ-АЗЕРБАЙДЖАН (ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Ключевые слова: Карабах, Азербайджан, патриотизм, дискурс

Происхождение слова *патриотизм* восходит к слову «*patria*» или французскому *patriote* «сын отечества» от ср.-лат. *patriōta*, которое отсылает к понятию того, что унаследовано от отцов и относится ко всей стране - любить можно малую Родину, историческую Родину, большую Родину, т.е. страну, гражданином которой является человек [4].

По мнению А. Вежбицкой, ключевые концепты, отражающие основные ценности определённой культуры, выражаются «ключевыми словами», т. е. наиболее частотными для этой культуры словами [Wierzbicka,1997,8]. Например, она считает, что концепт РОДИНА особенно важен для представителей российской культуры, так как слово *родина* употребляется в русском языке намного чаще соответствующего ему английского *homeland* [Wierzbicka,1997,8]. Культурные ценности дополняются и находятся во взаимосвязи с идеологическими ценностями, которые также отражены в концептуальных метафорах.

В современной культуре Азербайджана ключевое слово *Родина* (в нашем случае - *Азербайджан*) параллельно употребляется со словом *Карабах* в дискурсе «*Карабах*». Приведем пример: в связи с 30-ой годовщиной трагедии 20 января активистами азербайджанской диаспоры в турецком парламенте был дан старт проекту «Мир во всем мире: *Карабах – это Азербайджан*» [7]. Или например, в комедии Эльчина Эфендиева «Ах Париж, Париж!..» читаем: “*Yaşasın Azad Azərbaycan!.. Qarabağ Azərbaycanın döyünən ürəyidir!*” [Elçin,2005,6].

Карабах коррелирует и словом *род*: «Народный артист Азербайджана, видный кинорежиссер и сценарист Рамиз Фаталиев уже давно призывает всех азербайджанцев объединиться под лозунгом: «*Мы все – родом из Карабаха*»; «Давайте на время забудем, что одни из нас – лянкяранцы, другие – шамахинцы, губинцы и т.д. Давайте *мы все* – временно, до тех пор, пока не будут возвращены наши земли – *будем из Карабаха*»; Арзу Мамедова: ««Потому что до тех пор, пока территориальная целостность Азербайджана не восстановлена, каждый из нас, *мы все – родом из Карабаха!*» [1].

Патриотизм азербайджанцев выражается и *посредством употребления хорони-ма* (ономастической единицы *Карабах*) в *псевдонимах*. Например, Тельман *Карабаглы* или Земфира *Карабаглы* (*Qarabaqlı Z. Şerlərim, canlı şahidlərim* (N.A.Nekrasovun lirik poeziyası azərbaycan dilində). Bakı: Elm,2000). В отличие от прошлых лет, когда антропонимы, образованные на основе топонимов, указывали на принадлежность корней человека к определенной области (возьмем, к примеру, псевдоним суфийского поэта из Карабаха: Мир Хамза Сеид Нигяри *Карабаги* (1805-1885) или псевдонимы поэтов из Шушы: Мирза Гасан *Карабаги* (1824-1904), Мирза Хагверди *Карабаги*), в настоящее время функция псевдонима этим не ограничивается. Подобные ономастические единицы выбирают люди не столько по территориальной при-

надлежности, сколько по идейным соображениям. То есть псевдоним начинает больше выражать экспрессивную функцию, нежели информативную.

В 90-е года XX века не было такого поэта в азербайджанской поэзии, который не писал бы о Карабахе с большим патриотизмом. Сколько газетных, научных и журнальных статей с заголовками о Карабахе (ктематонимов) не сосчитать! Сколько снято документальных фильмов, воспитывающих патриотизм у молодого поколения, не счесть! Отметим лишь несколько примеров.

Топоним «*Карабах*» очень часто выводится в заглавие произведения (ктематоним), актуализируя тем самым основную мысль работы. Уже начиная с начала XX века, в публицистике патриотизм занимает ведущее место, например, У.Гаджибейли: «*Qarabağ haqqında*», «*Qarabağ hadisatı*» (“Azərbaycan” qəzeti, 30 yanvar, 1919, № 101), произведение Сафарли И. «*Qarabağ*», в газете «Odlar Yurdu» заголовок «*Dağlıq Qarabağın tarixi və ona aid sənədlər*» («Odlar Yurdu», №1, yanvar 1990-cı il), научная работа по литературе Наджафовой М. «*Poeziya və Qarabağ problemi*» (Nəcəfova M. *Poeziya və Qarabağ problemi*, Bakı: MBM, 2009).

Или, например, в конце документального фильма «*Карабах: наследие наших предков*» употребляются 1) антропоморфические метафоры, где Карабах представлен как человек, способный *отдаляться, приближаться, развернуть флаги и обойти луга*; 2) конструкции с оптативом - доброжелания, выражающие магическую функцию языка, а также патриотическую идею: «Азербайджан борется не только за свои территориальные земли, но и за сохранение своей удивительной культуры [3]. Созидать, а не уничтожать, вновь возродить жизнь в Карабахе – на исконных землях Азербайджана – вот в чем заключается миролюбивый посыл Азербайджана миру. Время идет, и со временем *Карабах не отдаляется, он только приближается в надежде разогнать тьму, развернуть над родными просторами флаги, вновь обойти эти луга и леса*. Мы сражаемся со временем, не смиряясь с потерей Карабаха. Не забываем и не прощаем! *Чтоб на этой земле вновь звучал азан, раздавались звуки мугама, доносилась колыбельная! Чтобы вновь горел огонь в опустевших очагах!* Потому что Карабах последний рубеж. Потому что Карабах – наследие наших предков. Мы не хотим, чтоб сердце с болью отзывалось на Карабахский шикесте!».

Как мы уже отметили доброжелания, как речевые конструкции, часто используются для выражения отношения говорящего, в том числе и для выражения любви к своей земле, к своей Родине: «*Будь счастлива земля, взметнувшая на скалах, точно знамя, прославленный Шушою Карабах!*» [5].

Патриотизм как особая ценность в условиях культурной глобализации продолжает оставаться значительным объединяющим средством любой национальной общности, основой формирования стабильного уровня национальной идентичности, для которого присуща готовность к действиям, направленным на защиту интересов нации. Защита государственных интересов – первостепенная задача любого государства. «Хотел бы коснуться вызывающего удивление заявления премьер-министра Армении, почти дословно: Карабах – часть Армении и точка. Во-первых, это мягко говоря, ложь. *Карабах всем миром, равнинный, нагорный, признан как неотъемлемая часть Азербайджана*», – заявил президент Азербайджана Ильхам Алиев в ходе выступления на пленарном заседании Валдайского форума в Сочи. «Армения сама не признает это незаконное образование. Карабах является исконной азербайджанской землей. Так что, *Карабах – это Азербайджан и воскли-*

цательный знак», - добавил он [2]. Как видим, в некоторых случаях и выбор определенных пунктуационных знаков может служить средством выражения патриотической идеи. Этот пример еще раз доказывает вышеуказанную корреляцию *Карабах - Азербайджан*.

Литература:

1. Азербайджанка, смутившая Познера: «Мы все – родом из Карабаха» // <https://1news.az/mobile/news/azerbaydzhanka-smutivshaya-poznera-my-vse-rodом-iz-karabaha>
2. 2. Алиев Пашиняну: Карабах - это Азербайджан! // <https://interfax.az/view/779835>
3. Карабах: Наследие наших предков – документальный фильм // <https://www.youtube.com/watch?v=qfDOy7A83AA>
4. Патриотизм и мультикультурализм как нравственные ценности политического курса Президента Азербайджана Ильхама Алиева // https://azertag.az/ru/xeber/Patriotizm_i_multikulturalizm_kak_nravstvennyye_cennosti_politichesкого_kursa_Prezidenta_Azerbaidzhana_Ilhama_Alieva-944868
5. Расул Рза: Новатор и философ Азербайджанской поэзии // <http://irs-az.com/pdf/1285141116935223442.pdf>
6. Elçin “Seçilmiş əsərləri”. 10 cildə. 3. cild. Bakı: Çinar-çap, 2005, 590 s.
7. Türkiyə Parlamentində “Dünyada sülh: Qarabağ - Azərbaycanıdır!” layihəsinə start verilib // <http://diaspor.gov.az/xeberler2020/x1066.php>
8. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. Oxford; New York: OUP, 1997, 328 p.

II BÖLMƏ

QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU

Asim Cənnətov

AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

QLOBALLAŞMA VƏ MİLLİ MƏDƏNİYYƏT

Açar sözlər: Qloballaşma, Milli mədəniyyət, azərbaycançılıq

Qloballaşma artıq dünyamızda baş verən bütün sosial, iqtisadi, siyasi və mədəni prosesləri əhatə edərək geniş vüsət almaqdadır. Modernləşmə isə qloballaşmada istifadə olunan ən güclü vasitədir və informasiya erasının başlanması ilə bu proses demək olar ki, bütün dünya xalqlarının mədəniyyətlərini öz təsiri altına salır. Sözsüz ki, bu proseslərdən yan keçmək mümkünsüzdür. Bu proseslərdən özümüzü təcrid etməyimiz isə bizə daha çox itkilər verə bilər. Odur ki, bütün bunları göz önünə alaraq qloballaşma şəraitində milli dəyərləri qorumaq üçün bir qədər mühafizəkar olmaq və eyni zamanda dünyada gedən dəyişiklikləri izləyərək gələcəyimiz üçün faydalı ola biləcək yenilikləri mənimsəmək lazımdır.

Bəs qloballaşma nədir? Qloballaşma anlayışından ilk dəfə 1967-ci ildə dünyada gedən bir sıra prosesləri izah etmək üçün istifadə edilmişdir. Qloballaşma qərb dəyərləri, inteqrasiya və modernləşmə kimi tendensiyaları özünə daxil edərək hal-hazırda demək olar ki, dünyanın əksər ölkələrində öz təsirini göstərməkdədir [PIIE]. Önemli bir faktı da vurğulamaq lazımdır ki, son illərdə “İnsan Hüquqları” və “Demokratiya” anlayışları bu prosesdə əsas təsir vasitələrinə çevrilib. Təəssüf ki, dünyanın bir sıra ölkələrində “İnsan Hüquqları” vətəndaşlar tərəfindən düzgün qavranılmır və eyni zamanda bir çox hallarda mərkəzi hakim dairələr tərəfindən də pozulur. Belə bir acınacaqlı durum keçid dönməni yaşayan və siyasi idarəçilikdə kobud nöqsanlara yol verən Şərq ölkələri üçün xarakterikdir.

Qlobal dünyanın bir parçası olduğumuzu nəzərə alaraq qloballaşma şəraitində dünyada və qonşu ölkələrdə baş verən bütün sosial, iqtisadi, siyasi və mədəni irəliləyişləri və dəyişiklikləri diqqətlə izləmək və milli dəyərləri qorumaq eyni dərəcədə önəmlidir. Qərb ölkələrinin keçdiyi tarixi inkişaf yoluna baxsaq görərik ki, qərb cəmiyyətində demokratiya heç də bu gün gördüyümüz şəkildə mövcud olmamışdır. Qərbdə də insanlar öz hüquqlarını öyrənərək demokratiyanın ölkələrində yaradılmasında maraqlı olmuşlar və bu sahədə uğurlu addım atmışlar. Odur ki, Şərq ölkələrində də insanlar öz hüquqlarını daha dərindən öyrənməli və tədricən demokratiyaya keçidi təmin etməlidirlər. Bütün bunları nəzərə alaraq, kütlənin idarəsində tarixi ənənələrə söykənən Şərq bəzi hallarda sevmədiyi Qərbdən örnək almalı və demokratiyanı mənimsəməlidir. Unutmamalıyıq ki, bir zamanlar Qərb özü Şərqlin zəngin Elm və Mədəniyyətindən böyük tövhələr əldə etmişdir. Bu qəbildən olan Şərq ölkələri “Qərbdə demokratiya yoxdur” deyə düşünməməli, əksinə özündə bu demokratiyanı təmin etməlidir. Əks halda bu ölkələr Qərbin Demokratiya və İnsan Hüquqları oyununun qurbanı olacaqlar. Dünya ölkələrində son illərdə xarici qüvvələrin təsiri

altında baş verən hadisələri diqqətlə analiz etsək görərik ki, qərb dəyərləri və modernləşmənin təsiri bəzi hallarda həmin ölkələrdə acı sonluqlara və hətta cəmiyyətin tamamilə məhvinə səbəb olmuşdur. Ərəb Baharını buna ən yaxşı örnək olaraq göstərmək doğru olardı [Bonney & Louër]. Qloballaşmanın geniş miqyas aldığına nəzərə alsaq, bu prosedən yan keçməyin mümkünsüz olduğunu qəbul etmək gərəkdir. Təbii ki, modernləşmənin və demokratik dəyərlərin süzgəcdən keçirilərək tətbiq olunmasında da fayda vardır. Ancaq unutmamaq ki, bu qlobal prosedə hakim dairələr və vətəndaşlar birgə iştirak etməli və gələcəkdə qarşıya çıxacaq problemləri də birgə aradan qaldırmalıdırlar. Bu kimi geniş miqyaslı proseslərdən yan keçmək dünyadan təcrid olunmaq deməkdir. Qloballaşma şəraitində bu proseslərdən qaçmağın mümkünsüz olduğunu nəzərə alaraq milli dəyərləri qorumaq və başqa ölkələrdən inkişaf mexanizmlərini mənimsəmək lazımdır. Yaponiyanı və Norveçi örnək götürsək, milli dəyərlərin möhkəm qorunmasının və modernləşmənin təsiri ilə inkişafın nə dərəcədə önəmli olduğunu çox aydın görə bilərik.

Dünyada gedən qlobal dəyişiklikləri diqqətlə izləyərək qloballaşma və modernləşmə kimi proseslərin ölkəmizə necə təsir edəcəyini və hansı yeniliklər gətirəcəyini düşünmək də vacibdir. Hal-hazırda Azərbaycanda sovet üsürləri, milli dəyərlər və qərb dəyərləri bir arada yer almaqdadır. Azərbaycan milli mədəniyyətinin özülünü qorumaq üçün ilk olaraq tarixin süzgəcindən keçərək kütlə tərəfindən qəbul edilən milli dəyərləri ön plana çəkmək və sovet dəyərlərindən qurtularaq Qərbin başlıca olaraq inkişafa yönəlmiş elmi-texnoloji yeniliklərini və idarəetmədəki dəyişikliklərini mənimsəmək lazımdır. Təbii ki, bu prosedə hər bir Azərbaycan vətəndaşı, xüsusilə də, ziyalılar və xaricdə təhsil alan və çalışan gənclərimiz fəal iştirak etməlidir. Yaponiya və Norveç ola bilməsək də, milli mühafizəkarlığı ilə seçilən və dünyaya tövhələr verən Azərbaycan ola bilərik. XX yüzilin başlanğıcında Şərqdə ilklərə imza ataraq bunu dünyaya sübut etməyi bacarmışıqsa, biz bunu yəni-dən bacarıyıq.

Beləliklə, dünyada gedən mədəni və siyasi proseslərin qlobal xarakter almasını göz önünə almalı, dünyada yaşayan bütün azərbaycanlıların həmrəyliyinə nail olmalı və millət olaraq yarana biləcək istənilən problemin aradan qaldırılması üçün birgə səy göstərməliyik. Bunun üçün çıxış yollarını aşağıdakı kimi təsnifatlaşdırmaq olar:

✓ tarixi keçmişimizə sahib çıxmaq – tarixi keçmişimizə sahib çıxmasaq, nə millət olaraq yaşaya bilərik, nə də dövlət olaraq gələcək strategiyalarımızı müəyyən edə bilərik.

✓ maddi-mədəni irsimizi qorumaq – maddi mədəni irs bizim kim olduğumuzu və yaşadığımız coğrafiyanın köklü sakinləri olduğumuzu sübut edən faktordur. Əgər bu maddi-mədəni irsi qorumasaq, bunları heç kəsə sübut edə bilmərik.

✓ Cümhuriyyət dəyərlərini önə çəkmək – başda M.Ə.Rəsulzadə olmaqla, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurucuları tarixdə məhz ilk dəfə olaraq Azərbaycan adını coğrafi anlamdan çıxararaq onu bir dövlət olaraq rəsmiləşdirdi və bununla da Azərbaycan dövlətçiliyinin təməlini qoydu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi olduğumuzu nəzərə alaraq onun bizə miras qoyub getdiyi bütün maddi-mədəni irsi qorunmalı və onun bizə bəxş etdiyi dövlətçilik dəyərlərini yaşatmalıyıq.

✓ Azərbaycançılıq ideologiyası ilə milli birliyimizə nail olmaq – Azərbaycançılıq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcıları tərəfindən ilk olaraq bir ideya kimi ortaya atılmış və özünü Azərbaycan dövlətçiliyində göstərmişdir. Lakin Azərbaycanın 27 aprel 1920-ci ildə Sovet Rusiyası tərəfindən işğalından sonra ideologiyada bir qədər boşluqlar yarandı. Çağdaş Azərbaycan dövlətçiliyinin qurucusu olan Heydər Əliyev isə Azərbaycançılığı ideyadan ideologiyaya çevirdi və bununla da yenidən müstəqilliyə qovuşmuş döv-

l timizin yenidən paralanmađının qarşısını almıř oldu [İbrahimov 2016, 87-88]. Azər-baycanılıq bu nöqteyi-nəzərdən uđurlu addım oldu. Ancaq ideologiya bir nöqtədə dayanıb inkiřaf edə bilməz. Dünya az r-baycanlılarının milli-mədəni birliyini təmin etmək   n az r-baycanılıq ideologiyası üzərində də yenidən iřl m k lazımdır.  nki bizim   n ıxıř yolu yenə də az r-baycanılıqdır.

Unutmamalıyıq ki, hər bir millət  z   z n  xilas edir və buna görə bařqaları məsuliyyət dařımır. Bunun   n mübariz olmaq gərəkdir. Mübarizə olmayan yerdə güc ola bilməz, güc olmayan yerdə isə tarixdən və iqtisadi-mədəni inkiřafdan danıřmaq mənasızdır. Odur ki, biz də qlobal dünyanın bir parası olduđumuzu nəzərə alıb sahib olduđumuz milli dəyərləri daha yaxşı qoruyub saxlayaraq üzərimizə d ř n iři layiqincə yerinə yetirməliyik. řah İsmayıl X t yinin dili ilə desək, babalarımızdan bizə miras qalan 3 mühüm  m n t  dilimizə, vicdanımıza v  vətənimizə sadıq qalmalıyıq!

 d biyyat:

1. *“What is Globalization?”*, Peterson Institute for International Economics (PIIE)
2. **Laurent Bonnefoy & Laurence Lou r**, *“Introduction: The Arab Spring in the Arabian Peninsula and its aftermath”*, International Journal of Archeology and Social Sciences in the Arabian Peninsula.
3. Əli İbrahimov, *“Azər-baycanılıq ideologiyasının konseptual aspektləri”*, Bakı 2016

Aygün İsmayılova İslam
Mingəçevir Dövlət Universiteti

QLOBALLAŞMA VƏ AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİ

Açar sözlər: multikultural və tolerant dəyərlər, qloballaşma məfhumu, sivilizasiya

XX əsrin II yarısından başlayaraq dünya siyasətində, ideoloji sistemdə yeni bir istiqamət açıq-aşkar özünü biruzaya verməyə başladı. Bu, dünya siyasətində qloballaşma adlanır. “Qloballaşma” anlayışı da etimoloji cəhətdən latın sözü olan (Azərbaycan dilinə fransızcadan keçən) “qlobus”dan əmələ gəlmişdir ki, mənası “Yer kürəsi” deməkdir.

Lakin bu cəhət həmin anlayışın ancaq lüğəti mənasını bildirir. Qloballaşma məfhumunun nəzəri-fəlsəfi mənası isə daha geniş və mürəkkəbdir. Qloballaşma ayrı-ayrı cəmiyyətlərin və bütövlükdə bəşəriyyətin əlaqələrinin elə bir müstəviyə birinə yaxınlaşdırılır, universal dəyərlər alması ilə nəticələnir. Deməli qloballaşma həyatın bütün sahələri – iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil və s. üzrə inteqrasiya deməkdir.

Qloballaşma heç də azsaylı bir xalqın, yaxud kiçik bir dövlətin başqa bir xalqın və ya dövlətin içərisində əriyib getməsi, milli xüsusiyyətlərini itirməsi deyildir. Bunun ən əlverişli və qəbul edilkən formulu, bir tərəfdən, dünyada gedən inteqrasiyaya qoşulmağa, onlardan təcrid olunmamağa, digər tərəfdən isə milli xüsusiyyətləri, bəşəri dəyərlər səviyyəsinə yüksələn milli dəyərləri itirməməyə, yaşatmağa imkan verən tarazlaşdırılmış bir sistemin yaradılmasıdır. Dünya iqtisadiyyatına, mədəniyyətinə və təhsil sistemində yaxından bələd olmadan bu prosesin fəal iştirakçısı olmaq mümkün deyildir [İlyasov, 2008, 65].

Qloballaşma şəraitində bütün millətlər, dövlətlər və sivilizasiyalar bir-biri ilə fəal qarşılıqlı əlaqədə olur, iqtisadi və siyasi sistemlərin rəhbər tutduğu qaydalar və normalar bir-birinə yaxınlaşır, lakin hər hansı sivilizasiya öz identikliyinə əsaslandığı mədəni dəyərlərə yüksək dəyər verir. Müasir situasiya qlobal inteqrasiya proseslərində mədəniyyətlərarası əlaqələrin rolunun güclənməsi ilə yanaşı, eyni zamanda, əhalini diferensiallaşdıran və bir-birindən ayıran amillərin rolunun artması ilə xarakterizə olunur. Bu halda multikulturalizm həmin təhlükəli tendensiyaya liberal-demokratik qarşıdurmanın ən effektiv üsullarından birinə çevrilir.

Multikulturalizm anlayışının fərqli səviyyələri mövcuddur, bunlara görə o, yalnız sosial diskurs, mədəni plüralizm dəyərini tanıyan nəzəriyyə və ya ideologiya deyil, həm də onun işləyib hazırladığı, onun prinsiplərinin praktik tətbiqinə istiqamətlənmiş siyasət kimi təsəvvür olunur. Bu, dövlətlər və etno-mədəni azlıqlar arasında, eləcə də bu azlıqların özləri tərəfindən münasibətlərin harmonikləşdirilməsinə yönəlik olmaqdan ibarətdir. Multikulturalizm siyasəti hakim və minoritar mədəniyyətlərə bərabər, dəyərli və inkişafa eyni dərəcədə hüququ olan mədəniyyət kimi baxmaqla, müasir dünyada ksenofobiya, ekstremizm və terrorizm kimi təzahürlərlə sıx bağlı olan assimilyasiyaya qarşılıq olaraq onların inteqrasiyasını təklif edir.

Müasir dövrdə yaranmış vəziyyət etnik-milli dözümlülüyün, habelə tolerantlıq və multikulturalizm kimi dəyərlərin bəşəriyyət üçün önəmini daha da artırır. Xüsusən də multikulturalizm bu gün fərqliliyi zənginliyə, müzakirələri inkişafa, iğtişaşları sülhə, fərdiyyətçiliyi harmoniyaya aparan əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Multikulturalizm elmi ədəbiyyatlarda “çoxmədəniyyətlilik”, yəni bir çox fərqli mədəniyyətləri özündə ehti-

va edən cəmiyyət kimi təsnif edilir. Multikulturalizmdən imtina etmək, əslində, anlaşıl-mazlığa, ksenofobiyaya, qarşıdurmaya, milli və dini münaqişələrə rəvac verən bir yoldur.

Azərbaycanın tarixi inkişafının xüsusiyyətləri, coğrafi mövqeyi, əhalisinin etnik tər-kibi burada müxtəlif dinlərin mövcudluğuna şərait yaratmışdır. Ayrı-ayrı dövrlərdə büt-pərəstlik, zərdüştlik, yəhudilik, xristianlıq, İslam və bir çox başqa dini inanclar ölkədə bu və ya digər dərəcədə yayıla bilmiş, bir- birinə qarşılıqlı təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev IV Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumundakı dərindən məzmunlu nitqində demişdir: “Biz sivilizasiyalararası dialoqdan söhbət açırıq. Amma eyni zamanda, bəzi bəyanatlar bizi məyus edir ki, multikulturalizm iflasa uğradı, multikulturalizmin gələcəyi yoxdur. Bu, çox təhlükəli bəyanatlardır. Qeyd etməliyəm ki, multikulturalizmin müasir dünyada alternativini yoxdur. Çünki dünya ölkələrinin mütləq əksəriyyəti çoxmillətli ölkələrdir. Əgər multikulturalizm iflasa uğrayıbsa, onda bunun alternativini nə ola bilər? Bu, ayrı-seçkilikdir, irqçilikdir, ksenofobiyadır, islamofobiyadır, antisemitizmdir”. [2]

Bu gün bəşəriyyət qarşısında həlli vacib ən mühüm məsələ Şərq və Qərb, digər hal-larda İslam və xristian sivilizasiyaları arasında dialoq mühiti yaratmaq, onlara aid mütə-rəqqi dəyərlərin qarşılıqlı mübadiləsini təmin etməkdən ibarətdir. Azərbaycan Respubli-kasının bu sahədəki təcrübəsi bütün dünyaya nümunədir.

Son 20 ildə ölkəmizdə ilk növbədə vicdan azadlığının təmini istiqamətində həyata ke-çirilən ardıcıl dövlət siyasəti, bununla bağlı yaradılmış hüquqi təminatlar Azərbaycanın həm də multikultural məkan kimi tanınmasını təmin etmişdir. Azərbaycanın yüksək təşəbbüs-karlığı ilə paytaxtımızda təşkil edilən çoxsaylı mötəbər beynəlxalq tədbirlər Bakını artıq regio-nun tək-cə diplomatik deyil, həm də multikulturalizm mərkəzinə çevirmişdir. Respublikamız son illərdə Beynəlxalq Humanitar Forumu, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin konfransına, Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumuna, Dünya Dini Liderlərinin Zirvə görüşünə, Krans Montana Forumuna, Davos Forumuna, III Qlobal Bakı Forumuna, habelə ilk Avropa Oyunlarına və digər beynəlxalq tədbirlərə uğurla evsahibliyi etmişdir. Şübhəsiz, beynəlxalq forumlar, konfranslar vasitəsilə sivil dialoqların qurulması, ideyalar, nəzəri və praktiki bilik mübadiləsi, konstruktiv debat və müzakirələr üçün platformanın formalaşdırılması deməyə əsas verir ki, Bakı şəhəri həm də multikultural ideyalar ətrafında intellektual müzakirələr məkanına çevrilir.

Azərbaycan dövlətinin milli siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri ölkəmizdə yaşa-yan bütün milli azlıqların dil və mədəniyyətinə müvafiq dəstəyin göstərilməsidir. Azər-baycanın milli azlıqların məskunlaşdığı bir sıra rayonlarında ali təhsil müəssisələri və kol-leclərin filialları açılmış, ölkənin radio və televiziya kanallarında milli azlıqların dillərində verilişlər yayımlanır. Həmin ərazilərdə yerli telekanallar fəaliyyət göstərirsə Milli azlıqla-rın dilində qəzet və jurnallar nəşr olunur” [3].

Azərbaycan dövlətinin xarici multikulturalizm siyasətində “Bakı prosesi” mühüm yer tutmuşdur. “Bakı prosesi” – mədəniyyətlər arasında dialoqun inkişaf etdirilməsini nə-zərdə tutan bir təşəbbüsdür. Bu təşəbbüsü Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2008-ci il 2-3 dekabr tarixində Bakıda Avropa və onun qonşu regionlarında davamlı inkişafın və sül-hün əsasıdır” mövzusunda keçirilmiş konfransında irəli sürülmüşdür.[1]

Beləliklə, müasir dövrdə Azərbaycan özünün multikulturalizm siyasəti və bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətlərlə dünya dövlətlərinə, o cümlədən bu sahədə tarixən öz zəngin təc-rübəsi ilə tanınan Qərb ölkələrinə nümunə olmaqdadır. Elə buna görə də Prezident öz xal-qının çoxəsrlik multikultural ənənələrinə əsaslanaraq 2016-cı ili “Multikulturalizm ili”

elan etdi. Prezident İlham Əliyevin təsdiq etdiyi Sərəncamda bildirilirdi ki, tarixi İpək yolunda yerləşən Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu məkan olaraq, əsrlər boyu milli-mədəni rəngarənglik mühitinin formalaşdığı, ayn-ayrı millətlərin və konfessiyaların nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq şəraitində yaşadığı diyar kimi tanınmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Multikulturalizm ili” uğurla keçmişdir. Belə ki, Dövlət Komitəsi tərəfindən “Multikulturalizm ili” çərçivəsində ümumilikdə 150-dən çox tədbir keçirilib. Bu il ərzində “Multikultural və tolerant dəyərlərimiz: tarixilik, varislik, müasirlik” mövzusunda respublikanın, demək olar ki, bütün bölgələrini əhatə edən 22 regional konfrans, Dünyəvi dövlətdə din: Azərbaycan modeli” mövzusunda 27 seminar-trening təşkil olunub. Bakı, Qəbələ, eləcə də Təbriz şəhərlərində beynəlxalq konfranslar və sərgilər təşkil edilib, ölkəmizdəki multikulturalizm ənənələrinin beynəlxalq arenada təbliği istiqamətində çoxsaylı görüşlər keçirilib. 2017-ci il “İslam Həmrəyliyi İli” siyasi-metodoloji addımların məntiqli və son dərəcə vacib davami kimi özünü göstərəcəkdir [4]. Multikulturalizmin Azərbaycan modeli ilə bağlı sadaladığımız bu çoxsaylı həqiqətlər barədə fikirlərimizi yekunlaşdırarkən bir daha xatırladaq ki, xalqımızın və dövlətimizin bütün uğurları kimi, formalaşdırdığımız müasir multikulturalizm modelimizin də təməlində ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi müdrikliyi dayanır.

Beləliklə, Azərbaycanda siyasi multikulturalizmin banisi Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasətini uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin multikulturalizm siyasəti nəticəsində ölkəmiz dünyanın mültikulturalizm mərkəzinə çevrilmişdir.

Aynurə Rəhimli Hüseyinxan
Bakı Avrasiya Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA TOLERANTLIQ İDEYALARININ
VƏ “ZADƏGANLIQ” MÜHAFİZAKARLIĞININ ANTAQONİZMİ
 (“ZADƏGANLIQ” KONSEPTİNİN SEMANATİK
ŞAXƏLƏNMƏLƏRİ FONUNDA)

Açar sözlər: qloballaşma, multikulturalizm, “Zadəganlıq” konsepti, ingilis dili

Qloballaşma proseslərinin aktiv şəkildə cərəyan etdiyi müasir dövrdə multikultural toplum dəyərlərin ön plana alınması müsbət hal kimi sivilizasiyalar, mədəniyyətlərarası dialoqun rəvanlaşmasına rəvac vermişdi. Bu proseslərin mənfi fəsadlarına gəlincə, bu zaman ilk növbədə ayrı-ayrı mədəniyyətlərin autentikliyinə qorunması ilə bağlı yaşanan narahatlıqları, eləcə də etnokultural təkrarsızlığın aradan qalxma perspektivlərini qeyd etmək olar. Özünün çoxəsrlik monarxik quruluş tarixi ilə Böyük Britaniya heç şübhəsiz ki, “Köhnə Dünya” (Avropa) ərazisində müasirlik və mühafizəkarlıq tendensiyalarını ən uyarlı şəkildə sintez etməyə müvaffəq olan dövlət modelini təcəssüm etdirməkdədir. Bu məqam sosiolinqvistik və linqvokulturoloji faktlar formatında ingilis dilində, xüsusilə də bu dilin Britaniya variantında öz təsir izini buraxmaya bilməzdi. Belə ki, “monarxiya institutunun Böyük Britaniyanın “vizit vərəqi” olduğunu” vurğulayan A.A.Polyakovanın da haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, təsadüfi deyil ki, insanların altşüurunda “royal” termini bir növ, “keyfiyyət nişanı”, “keyfiyyət göstəricisi” kimi dəyərləndirilir. Özü də “royal” terminin bu müsbət konnotasiyası hətta bilavasitə Britaniya Kral Ailəsinə aid olmayan, həmin ailənin heç bir üzvü ilə birbaşa bağlılığı olmayan hadisə, situasiya, obyektlərlə bağlı istifadəsi şəraitində də özünü göstərməkdədir [Полякова, 2015; 5]. Başqa sözlə desək, monoraxiya institutuna bağlılıq, bu instituta qarşı hiss edilən pozitiv münasibət və sonsuz etimad özünün müsbət dəyərləndirmə “şleyfinin” istənilən əlaqəli və əlaqəsiz situasiyalara qədər gedib uzanmasını təmin etməkdədir. Bununla belə onu da danmaq olmaz ki, T.A.İvuşkinanın da vurğuladığı kimi, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları inqilabının yaşandığı bu qloballaşan Dünyada cərəyan etməkdə olan proseslər Britaniya aristokratiyası üçün ciddi sınaqlar ortaya çıxarmaqdadır. Belə ki, kütlə mədəniyyəti şablonları ənənəvi zadəgan dəyərlərilə qarşı-qarşıya gəlir, toqquşur ki, [Ивушкина, 2012; 225] bu da öz növbəsində, Britaniya aristokratiyasının özündə və cəmiyyətin ona yanaşmasında müəyyən dəyişimləri qaçınılmaz edir. Məsələn, multikulturalizm ideyalarının Britaniya cəmiyyətinə dərinədən nüfuz edə bilməsinin və bunun hətta toplumun ən mühafizəkar dəyişməz konstantası sayılan monarxiya quruluşu və zadəganlıq institutuna da sirayət etməsini bir faktın nümunəsində aydın şəkildə izləyə bilərik. Belə ki, məlumdur ki, Britaniya taxt-tacının vəliəhdi şahzadə Çarlz gələcəkdə, özünün hakimiyyət başına keçəcəyi təqdirdə Britaniya monoraxını səciyyələndirən honorativ determinantın – **Defender of The Faith** ifadəsinin **Defender of Faith** formatı ilə əvəzləməyi məqsədəuyğun hesab etdiyini dilə gətirmişdir [Полякова, 2015; 135]. Məlumdur ki, **Defender of The Faith** “*Dinin müdafiəçisi*” honorativ determinativi (latın: **Fidei Defensor**) 11 oktyabr 1521-ci ildə VIII Henrinin dinin müdafiəsinə yönəlik qələmə aldığı pamfletinin (*Declaration of the*

Seven Sacraments Against Martin Luther) Roma Papası tərəfindən yüksək qiymətləndirilməsi nəticəsində sonuncu tərəfindən təklif edilmişdi. Fransız monarxının honorativ determinantının (Christianissimus (most Christian), yəni “ən qatı, ən mömin xristian” anlamında) analoqu kimi meydana çıxan **Defender of The Faith** ifadəsi də bilavasitə xristian dinininə aidlikdə nəzərdə tutulmuşdur [Defender]. Bu ifadənin artikıla verilməsi, ümumiyyətlə dinin deyil, konkret olaraq, xristian dininin və bilavasitə Britaniyanın aparıcı dini konfessiyası olan anqlikan kilsəsinin ehtimal edildiyini ortaya qoyur. Lakin artikldan imtina edildiyi təqdirdə isə Britaniya monarxı ölkə ərazisində yaşayan fərqli dini-konfessional qrupların hamısının müdafiəçisi, hamisi kimi çıxış edəcəkdə. Məs.: *The Prince certainly caused a furore when he told Jonathan Dimbleby that he wants to be seen as a 'Defender of Faith' when he ascends the throne, rather than 'Defender of the Faith'. It has been made clear to me that Charles will 'absolutely 100 per cent' be named as 'Defender of the Faith' when he is crowned king.* [Jobson, 2018]. Bu mövqenin səsləndirilməsi çahzadə Çarlzın multikultural dəyərlər sistemi daşıyıcısı olmasından və təkcə xristian dininə deyil, bütün dinlərə qarşı eyni tolerant yanaşmanın sərgilənməsinin vacibliyi mövqeyindən çıxış etməsindən xəbər verir. Xatırladaq ki, şahzadə Çarlz dəfələrlə İslam və digər dinlərə qarşı ehtiramını dilə gətirmişdi (*Islam can teach us today a way of understanding and living in the world which Christianity itself is the poorer for having lost.* [A speech, 1993]. “Aristokratizmi – sosial hadisə kimi” tədqiq edən M.V.Nuralinin qeyd etdiyi kimi, Dünyada gedən qloballaşma prosesləri sosial sistemlərin permanent transformasiyasını həyata keçirməklə müəyyən mənada ənənəvi sayılan zadəganlıq dəyərlər sisteminə antaqonist mahiyyətli prosesləri reallaşdırmış olur [Нуралин, 2010]. Məhz liberal ideyaların yayılması, onların qloballaşmanın kütləviləşmə “təzyiqi” ilə tez bir zamanda Britaniyaya sirayət etməsilə bəzi anlayışlar, konkret olaraq, tarixən “Zadəganlıq” konseptinə aid olan bir çox terminlər artıq siyasi-ictimai istilah bazasına keçid etmişdi. Məsələn, ənənəvi olaraq, lord-kansler vəzifəsinə istisnasız olaraq, zadəganlıq titulu olan şəxs seçildiyi və ya ən azından seçilmiş şəxsin tez bir zamanda “perlik” (zadəganlıq) əldə etdiyi halda [Lord Chancellor], məhz tolerantlıq, multikulturalizm ideyalarının təbliği nəticəsində cəmiyyətin dəyərlərinin köklü şəkildə dəyişmiş və bu vəzifəyə “rəiyyət nümayəndəsi”, sırayı vətəndaş seçilə bilmişdi. Belə ki, Jek Stro (2007-2010) Britaniya tarixində zadəgan olmayan və sonradan da zadəganlıq titulu ilə “mükafatlandırılmayan” ilk lord-kansler kimi tarixə düşmüşdü. Eyni zamanda bu hadisə “lord-kanslerlik” və “perlik” (zadəganlıq titulu) anlayışlarının qarşılıqlı semantik şərtləndirməsini də aradan qaldırmışdı. Onu da qeyd edək ki, Britaniyanın leyborist baş naziri Toni Belyerin apardığı islahatlar Lordlar Palatasında zadəganların imtiyazlarını məhdudlaşdırmaqla, bəzi anlayışların da zadəganlıqla, aristokratik titullarla qarşılıqlı və mütləq şərtləndirməsini aradan qaldırmışdı. Eyni zamanda adıçəkilən islahatlar “Zadəganlıq” konseptinə **House of Lords Act 1999, Working Peers, Department of Constitutional Affairs** və s. bu kimi yeni terminoloji inventarlar və ya yeni mənə çalarlıqları da qazandırmışdır. Belə ki, həmin tarixi islahatlar zadəganların lordlar palatası üzvü olması ilə bağlı çox geniş imtiyazlarının müəyyən reqlamentə salınmasını mümkün etməklə yeni terminoloji anlamların formalaşmasına yol açmışdır. Məsələn, *Regular attendance in the House is expected, usually on the frontbench as a spokesman or whip. The media has dubbed these Members 'working Peers'* (<https://www.parliament.uk>). Müqayisə üçün deyək ki, 1999-cu il islahatına qədər “**hereditary peers**” (**irsi perlər**) özlərinin Lordlar Palatasındakı səs üstünlüyünü itirmiş və onlardan bir çoxu, ümumiyyətlə, parlamentdə iştirak hüququndan məhrum olmuşdur. Göründüyü kimi, qloballaşma, tolerantlıq

və multikultural tendensiyalarlar və müvafiq ideoloji doktrinalarla sanksiyalaşdırılan islahatlar “Zadəganlıq” konseptinin “yenilənməsində” ciddi şəkildə rol oynamışdır. Nümunəyə diqqət edək: ***The House of Lords** had 1,144 members until 1999, when 666 **hereditary peers** - people who have inherited their **title** - lost the automatic right to sit and vote in Parliament after reforms. This left 92 **hereditary peers** remaining in the upper chamber.* (The Sun, 8 Nov 2017). Yuxarıda qeyd edilənlər, qloballaşma tendensiyalarının “Zadəganlıq” konsepti kimi mühafizəkar anlayışları əhatə edən semantik sahəni də müvafiq istiqamətli dəyişikliklərlə yönləndirə bildiyini əyani şəkildə gözlər önünə sərgiləmişdir.

Aytac Abiyeva
Bakı Slavyan Universiteti

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA ƏDƏBİYYATIN ROLU

Açar sözlər: multikulturalizm, ədəbiyyat, tolerant, multikultural dəyərlər

Multikulturalizm çox mədəniyyətlilik, bir çox fərqli mədəniyyətin bir arada yaşadığı cəmiyyətin təyin edən sözdür. Multikulturalizm və tolerantlıq tarixən azərbaycanlıların həyat tərzini olmuş, bu gün isə kimliyindən, dinindən, dilindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyat tərzinə çevrilmişdir. Bu multikulturalizm ənənələri ədəbiyyatımızdan da yan keçməmişdir. Ədəbiyyatımızda “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından bu günə qədər çoxmədəniyyətliliyə, orta əsrlər Azərbaycan poeziyası nümayəndələrinin əsərlərində ümumbəşəri dəyərlərin təbliğinə rast gəlinir. Azərbaycan türk mənşəyinin, əxlaq və düşüncəsinin, etnik mədəniyyətinin ensiklopediyası olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dan üzü bəri 1300 ildir ki, multikultural dəyərlər oğuz etnokulturasının üzvi tərkib hissəsi kimi bədii-fəlsəfi əksini tapmaqdadır. Eposun maraqlı boylarından biri olan “Qanlı Qoca oğlu Qanturalı” boyunda Qanturalı “kafir” qızı-Trabzon hakimin qızı Sarı donlu Selcan xatunu sevir və onun yolunda çox cəfalar çəkir. “Bayburanın oğlu Bamsı Beyrək” boyunda əsir düşmüş Beyrəyi mərd və cəsarətli xristian qızı (öz atasının əleyhinə gedərək) xilas edir. Beyrək onu halallıqla alacağına and içir. Lakin andına sadıq qalmır. Dastanın “İç Oğuzla, Dış Oğuz asi olub Beyrəyi öldürdüyü boy”unda andına xilaf çıxdığına, oğuzun 6 hörmətdən saldığına görə Beyrək ölümə cəzalandırılır. Eposda xristian qızları bacarıqlı, sədaqətli, mərd və cəsarətli təsvir və təqdim olunur. Onlar türkləri saflığına və qəhrəmanlığına görə sevirlər. “Kitabi-Dədə Qorqud” göstərir ki, türklər ta qədimdən multikultural düşüncəyə malik idilər. “Kitabi-Dədə Qorqud”da olduğu kimi, “Koroğlu eposundakı müxtəlif xalq və din mənsublarının Koroğlunun başına toplaşaraq qardaşlaşması “Əsli və Kərəm”, “Mahmud və Məryəm”, “Şeyx Sənan” kimi məhəbbət dastanlarındakı müxtəlif dinlərə, millətlərə mənsub olan gənclər arasındakı ülvi hisslər multikulturalizmin bariz nümunəsidir.

Ənənəvi janrlara daxil olan örnəklərdə də multikultural dəyərlərə rast gəlmək olar. Ənənəvi janrlara daxil olan örnəklərə əfsanə və rəvayətlər, nağıllar, atalar sözü və məsələlər, lətifələr, tapmacalar və s. daxildir. Bölgədə geniş yayılan bayatılar özünəməxsus regional xüsusiyyətlərlə zəngindir. Dil konteksti regional spesifikanı qabardan ilkin şərtlərdən biridir. Məsələn, bir avarın söylədiyi bayatıya baxaq:

*Şalı Şamdan alaram
Dunça üstən salaram
Manzara bafta, zarı
Car bazardan taparam*

Bir avarın, yaxud da bir ləzginin dilindən söylənən bu bayatıların ortaq qəliblənmiş Azərbaycan variantı vardır:

*Başında ağ şalı var,
Yanağında xalı var.
Özü ceyran balası
Gör kimə oxşarı var?!*

İstər avarların, istər ləzgilərin, istərsə saxurların, istərsə də başqa etnosların söylədikləri hər bir örnək Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan bütün azərbaycanlıların, bütün etnosların xəzinəsidir.

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi irqi, milli, dini ayrı-seçkiliyi qətiyyətlə rədd edir, yaradıcılığında tolerant düşüncəni, humanizmi, xeyirxahlığı təbliğ etmişdir. Şair özü müsəlman olduğu halda, insanlara örnək olaraq Məhəmməd peyğəmbəri deyil, Musa, İsa peyğəmbəri nümunə kimi verərək digər dinlərə olan hörmətini, tolerant düşüncələrini sərgiləyir:” Ağıldır, hər kəsin dövləti malı, Ruhlara dərs öyrət sən İsa kimi, Eşqdən şam yandır o Musa kimi. Nizami “Yeddi gözəl” poemasında müxtəlif xalqların nümayəndələrini-hind, rum, slavyan, məğrib, Xarəzm, Çin və türk gözəllərini heyranlıqla vəsf edir, onların qüsursuz obrazlarını yaradır. Əsərin baş qəhrəmanı isə milliyyətçə fars olan Bəhramdır. Şairin digər bir əsəri “İsgəndərnamə”nin baş qəhrəmanı isə qərblilik Make-doniyalı İsgəndərdir. Bu əsərdə Nizami Sokrat, Əflatun, Hermes, Arximed və b. kimi Qərb filosoflarını, elm və hikmət sahiblərini dərin hörmətlə canlandırır.

Orta əsrlərin daha bir dühası, XIV-XV əsrlərdə yaşamış dünya insanı sayılan qüdrətli söz ustası İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında da multikultural dəyərlər özünü göstərir. Şair həyatda hər kəsi eyni gözdə görür, insanı dünyanın bütün sərvətlərindən, daş-qaşlarından uca tutur, daxilində bir parça Allah zirvəsi daşdığına görə insan ülvi varlıq hesab edir:

*Mən mülki-cəhan, cəhan mənəm, mən
Mən həqqə məkan, məkan mənəm, mən.*

Eyni zamanda bu ədəbiyyatın sahibi olan Azərbaycan xalqı öz əvəzsiz mənəvi-əxlaqi, ədəbi-bədii töhfəsini də ümumbəşər dəyərlər xəzinəsinə səxavətlə təqdim və daxil edib. Abdulla Şaiq “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” deyirdi. Məhəmməd Hadi “Qardaşız, qardaşız, ey insanlar” deyərək insanlığa xitab edirdi. Hüseyn Cavid Gülbahar adlı balaca bir qızçıqaza dünyanın bütün insanlarını sevdirdi. Mirzə Cəlil kamançının dili ilə qəlbi köz olan yüzbaşını ancaq nifrətlə yaşayan aciz vəhşi düşməyə qarşı mərhəmətə, başqa sözlə, özünün öz üzərində qələbəsinə səsləyirdi. Seyid Əzim Şirvani “insan olmaq bir şəxsin müsəlman olub-olmamasından asılı deyil” həqiqətinə inanırdı. Füzuli bəşərin dərdi-qəmini Məcnunun, yəni özünün dili-həzininə cəlb edib bütün dünyanı dərdədən xilas etməyi arzulayırdı.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi “Leksikonumuzda nisbətən yeni söz olan multikulturalizm ənənələri Azərbaycanda əsrlər boyu həmişə mövcud olub. Sadəcə müxtəlif cür adlanıb lakin mədəniyyət dəyişməyib.”

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi. Bakı-2017
2. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir Bakı-2016
3. Mətanət Yaqubqızı, Azərbaycan folklorunda Tolerantlıq və Multikulturalizm Bakı-2016
4. Sevinc Dadaşova, Azərbaycan ədəbiyyatında multikulturalizm izləri. Əlyazmalar yandır, Bakı-2018 N=2 s.120-124

Aytən Hacıyeva Yunis
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRARASI ƏLAQƏLƏRİN MÜSBƏT VƏ MƏNFİ TENDENSİYALARINA DAİR

Açar sözlər: qloballaşma, dillərarası əlaqələr, ingilis dili, Azərbaycan dili

Qloballaşma ilk növbədə iqtisadi anlayış olsa da, iqtisadiyyatın bazis mövqeyinə əsasən onun siyasətə və cəmiyyətin “barometri” olan dilə sirayət etməməsi mümkünsüz idi. Belə ki, dil ictimai hadisə kimi, cəmiyyət həyatında baş verən dəyişikliklərə labüd şəkildə “ayna tutmaqla” “mainstream” səciyyəli proseslərin təsirinə məruz qalır ki, bu da özünü dil sisteminin inkişafını şərtləndirən ekstralingvistik amillər formatında təzahür etdirir. Qloballaşma tendensiyaları və bu tendensiyaların labüd “reallaşma mexanizmləri” kimi ortaya çıxan dillərarası, sivilizasiyalararası, mədəniyyətlərarası əlaqələndirmə prosesləri müasir Dünyanın siyasi, iqtisadi xəritəsini yenidən şəkilləndirə bildiyi kimi, lingvistik situasiyaya da ciddi şəkildə təsir göstərməyə bilməzdi. Belə ki, Dünyanın siyasi arenasında, iqtisadi təmərküzləşmə sistemlərində aktiv təzahür tapan qloballaşma prosesləri “dil coğrafiyası”nda da, dillərin kommunikativ ranq fərqləndirməsində danılmaz təsir faktoru kimi ortaya çıxır (daha ətraflı bax: [Одегова, 2017]). Məlumdur ki, qloballaşma tendensiyaları hələ orta əsrlərdən etibarən müşahidə olsa da, 20-ci əsrin əvvəllərindən bu tendensiya daha da aktual qazanan proseslər iqtisadi təmərküzləşmənin xüsusi rolu oynamaqla, ayrı-ayrı coğrafi bölgələrdə fərqli qitələrdə yerləşən ölkələrin iqtisadi infrastrukturların əlaqələndirilməsini nəzərdə tuturdu. İlk əsnada daha çox sosioloji-iqtisadi məramlı termin kimi ortaya çıxan qloballaşma istilahlı elmə 1983-ci ildə ABŞ sosioloqu R.Robertson tərəfindən gətirilmiş, 1985-ci ildə əsas konsepsiyaları formalaşdırılmışdı [Федотова, 2000]. Qloballaşma proseslərinin dillərarası münasibətlərə həm müsbət, həm də mənfi istiqamətli təsirlərindən bəhs edərkən, ilk olaraq onu qeyd edə bilərik ki, son illər beynəlxalq iqtisadi və siyasi terminologiyaya, o cümlədən əksər milli temrinoloji sistemlərə daxil olunmuş iqtisadi siyasi və iqtisadi mahiyyətli istilahların böyük əksəriyyəti ya ingilis mənşəlidir ya da ingilis dili vasitəçiliyi ilə mənimsənilən leksik və frazeoloji vahidləri əhatə edir.. Əslində anlayış mənimsənilməsi müstəvisində cərəyan edən alınma faktları müsbət məcrada dəyərləndirilə bilər. Belə ki, dil zənginləşdiyi kimi, dil daşıyıcıları da yeni elmi, siyasi, iqtisadi anlayış və biliklərlə təhciz edilirlər. Lakin bu alınmaların ümumi çəkisi dilin öz daxili imkanlarına istinad edən terminyaradıcılığının iş əmsalını üstələdiyi halda, bu artıq təhlükəli xarakter kəsb edən prosesə çevrilir. Məhz, bu səbəbdəndir ki, bəzi ölkələrdə dilin və toplumun özünü qoruma instinktinin təzahürü kimi preventiv və ya islahedici tədbirlər, həyata keçirilir və dilin qorunmasına və inkişaf etdiirilməsinə xidmət edən lahiyə və qanunları qəbulu aktivləşmişdir. Belə ki, 1994-cü ildə Fransa Respublikasında qəbul edilmiş Tubon qanununa görə¹⁹, reklam lövhələri, müəssisə, təşkilat adları, habelə küçə, xiya-

¹⁹ Qanunun müəllifi mühafizəkar mövqeli mədəniyyət naziri Jak Tubon idi. Fransız dilinin ingilis müdaxilələrindən qorumağı hədəf alan bu dövlət qanunu digər tərəfdən ölkədə yaşayan digər xalqların dilinin sıxışdırılması mövqeyindən çıxış edirdi. Belə ki, bretan, lotarinq, provansal kimi dillərin istifadəsi süni

ban, prospekt adları fransız dilində verilməlidir. Əmlakın, təşkilatın adının və ya ünvanının qeyri-fransızcada təqdim edilməsi həmin təşkilat və ya əmlakla bağlı dövlət müqavilə sənədlərinin təkrar baxılmasına səbəb ola bilər. Habelə dövlət ingilis dilinin yüksək səviyyədə tədrisinin tərəfdarı kimi də çıxış etmir. Bu səbəbdən ölkə əhalisinin məhdud hissəsi bu dildə yüksək səviyyədə anlayıb fikrini ifadə edə bilər [3; 12]. Heç şübhəsiz ki, dilin zənginləşməsinə yol açan termin alınması hadisəsi müsbət hadisə kimi səciyyələndirilməlidir, lakin qloballaşmanın müsbət tərəfləri olduğu qədər də mənfi tərəfləri var. Belə ki, qloballaşma meyillərinin güclənməsi beynəlxalq dillərin mövqelərinin daha da möhkəmlənməsinə səbəb olduğu kimi, onların hegemon mövqelərini digər dillər üçün, xüsusilə də lokal səviyyəli dillər üçün real təhlükəyə çevirdi. Xatırladaq ki, dillər özlərinin kommunikativ yararlılıq əmsalına görə təxminən aşağıdakı təqdim olunduğu kimi, rəng (səviyyə) fərqləndirməsini təzahür etdirirlər: 1) Dünya dilləri və ya Qlobal dillər – BMT-nin rəsmi işgüzar dilləri (ingilis, fransız, ispan, rus, Çin, ərəb); 2) Beynəlxalq dillər – BMT statusu qazanmasa da, bir neçə dövlətin rəsmi dili kimi tanınan, böyük siyasi və iqtisadi coğrafiyanı əhatə edən dillər (məsələn, portuqal dili, türk və alman dilləri); 3) Dövlət dilləri; 4) Məhəlli dillər – rəsmi dövlət statusuna malik olmayan, lakin geniş ərazilərdə yayılmış dillər; 5) lokal dillər – bir kəndin, bir şəhərin, məhdud toplumun dili (udin dili, xınalıq dili) və s. [Мечковская, 2011; 121]. Qloballaşma prosesi kommunikativ rəng bölgüsündə əlverişli mövqedə olan dillərə (yəni, Dünya və beynəlxalq dillərə) ciddi təsir göstərmədiyi halda, məhəlli və lokal dillər bu tendensiyanın “qurbanlarına” çevirmə və tamamilə aradan qalxma təhlükəsilə üz-üzə gələ bilərlər. Belə ki, prospektiv sosiolinqvistika ilə məşğul olan dilçilər, yəni dil və cəmiyyət əlaqəsinin proqnozlarını verən tədqiqatçılar qloballaşmanın bəzi dilləri aradan çıxara biləcəyini təxmin edirlər. Belə ki, təxmini hesablamalara görə dünyada 6800-ə yaxın dil var. Qloballaşma tendensiyasının bu sürətlə davam etməsi 21-ci əsrin sonunda onların 90%-ni ölü dilə çevirə bilər. Məsələn; Amerikanın 1013 dilindən 260-nı Amerika hindularının dilləri təşkil edir. Amerika sosiolinqvistlərinin araşdırmalarına görə hindu əsilli amerikalıların 80%-i həmin dillərə yüksək səviyyədə bələd deyil. Ehtimal etmək olarki yaxın 100 ildə onların bir çoxu ölü dilə çevrilə bilər. [Шустрова, 2015; 167-185]. Qloballaşmanın dillərarası münasibətlər sistemində göstərdiyi ən önəmli təsirlərdən biri də, multikultural identiklik fenomeninin, bir növ universallıq qazanmağa başlaması ilə əlaqədardır. Belə ki, bilinqvistik mühitdə formalaşmış və iki mədəniyyəti, iki fərqli dili təxminən eyni səviyyədə mənimsəmiş şəxslərin hibrid identikliyə malik olması danılmaz faktdır. Lakin multikultural yaşam formatı bu hibridlik identikliyin yeni keyfiyyət mərhələsi olan multikultural identikliyi formalaşdırmağa müvəffəq oldu. Multikulturalizmin ən aparıcı nəzəriyyəçilərindən sayılan və hibrid identiklik anlayışının baza kriterilərinin müəyyənləşdirilməsində müstəsna rol oynamış olan Homi K. Bhabha qeyd edir ki, polietnik, polikonfessional toplumların uğurlu mövcudiyyətin yeganə yolu həmin fərqli mədəniyyətlərin uyarlı, qarşılıqlı hörmətə əsaslanan dialoqundan keçir. Bu zaman belə bir əlverişli mühit fərdin bir mədəniyyət identikliyinə digər identikliyi prizmasından, digər mədəniyyət “lokusu” vasitəsilə açıqlanmasını mümkün edə bilər. İdentifikasiya obyektini olaraq, belə bir toplumun nümayəndələri əslində ambivalent, ikili mentallıq, ikili identiklik daşıyıcısı kimi formalaşırlar ki, bu da multikultural toplumun heç bir vaxtla “steril” identiklik törədə biləcəyini istisna edir. mahiyyət etibarilə ambivalent xarakterli mentallıq daşıyıcılığını təcəssüm etdirir [Bhabha, 1994; 86]. Yəni, mədəniyyətlərin qarşı-

şəkildə məhdudlaşdırılırdı. Qanuna görə, dövlət yalnız fransız dilindəki təhsili maliyyələşdirir ki, bu da həmin dildə danışan gəncliyin yetişdirilməsinə əsaslı mane kimi çıxış edirdi.

lıqlı hörməti, dillərin qarşılıqlı şəkildə faydalanması yeni formatlı fərdlərin, yeni formatlı identikliklərin meydana çıxmasını mümkün edir. Multikultural toplum ideyası isə öz mahiyyətində hər hansı bir dilin, irqin, dinin dominantlığı ideyasını qəti şəkildə inkar edir [Taylor, 1994; 25-73]. Dillərin birgəməvcudluğuna, mədəniyyətlərin dialoquna imkan tanımayan qeyri-multikultural toplumların “tarixin arxivinə göndərilməsi”nin zaman məsələsi olduğunu təsbit edən yeni nəsillər ideoloqlar fərqli dillərə, həmin fərqli dil daşıyıcılarının sərgilədiyi mədəniyyət müxtəlifliyinə hörmətlə yanaşılmasının mühüm və hətta həll-edici əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulamaqdadırlar. Göründüyü kimi, qloballaşma prosesləri dilə, dillərarası münasibətlərə ciddi şəkildə təsir etməklə həm pozitiv, həm də müəyyən dərəcədə neqativ xarakterli dəyişimlərin ortaya çıxmasına rəvac verməkdədir.

Ədəbiyyat:

1. Мечковская Н.Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков. М.: Флинта, 2011. 312 с.
2. Одегова О.В. Глобализация языка и культуры, Томск: ТГУ, 2017, 168 с.
3. Смирнова О. А. Государственные социолингвистические технологии .., Автореф. дисс. ... канд. полит. наук., Нижний Новгород, 2004, 28 с.
4. Федотова Н.Н. Глобализация как фактор формирования новой парадигмы в социологии дисс. канд. социол.н., М., 2000, 149 с., <http://dlib.rsl.ru>
5. Шустова С.В. Глобализация и лингвистический ландшафт // Мир языков: ракурс и перспектива, Том I., Минск : БГУ, 2015, с. 167-185.
6. Bhabha, Homi K. The Location of Culture. London: Routledge, 1994. p.86. <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Bhabha-LocationofCulture-chaps.pdf>
7. Taylor Gh. The Politics of Recognition // Multiculturalism; examining the politics of recognition, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994. P. 25-73

Bənövşə Məmmədova Güloğlan
Azərbaycan Dillər Universiteti

**İNTERTEKSTUALLIQ – QLOBALLAŞAN DÜNYADA
MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ƏLAQƏNİN YENİ İFADƏ FORMATI KİMİ
(AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİSDİLLİ QADIN YAZARLARIN
“DİL KİMLİYİ”NƏ NƏZƏRƏN)**

Açar sözlər: qloballaşma, multikulturalizm, intertekstuallıq, “dil kimliyi” nəzəriyyəsi, Azərbaycan dili, ingilis dili

Multikultural toplumlar özü ilə, bir növ fərqli mədəniyyətlərin “parça”larının “şəbəkələşməsindən”, mozaikləşməsindən törəyən çoxrəngli (polietnik anlamda), “çoxsəsli” (polifonik) universal mədəni-intellektual refleksiya mexanizmlərini (təbii ki, bu refleksiyaların nəticələrini) təzahür etdirir. Bu mənada təsadüfi deyil ki, qloballaşma tendensiyalarının intensivləşməsinin məntiqi davamı olaraq, multikultural dəyərlər, tolerantlıq prinsipləribir çox milli mədəniyyətlər üçün alternativsizləşmişdir. Məhz multikultural və tolerant inkişaf platformunun bərqərar olması ilə həmin milli mədəniyyətlər çərçivəsində formalaşan yazıçı “dil kimlik”lərinin intertekstuallıq formatına müraciətlərin də intensivləşməsi mümkün olmuşdur. Belə ki, yazıçı öz bədii refleksiyasında aid olduğu toplumun dəyərlər sisteminə “güzgü” tutur, milli dil kimliyini lokal səviyyədə (öz şəxsiyyətinin psixossional və intellektual özəlliklərinin labüd etdiyi korrektərlə) təcəssüm etdirir.

Məlumdur ki, intertekstuallıq öz mahiyyəti etibarı ilə məhz polifonikliyə “yaşam hüququ” tanıyan, yəni çoxrəngliliyi, çoxsəsliliyi özünün ifadə formatına çevirən xüsusi təhkiyə formasını təzahür etdirir. Özü də bu çoxrənglilik, intertekstuallıq nəzəriyyəsinin bənisinin də etiraf etdiyi kimi, intersubyeqlik deyil, məhz “mətnlərin dialoquna” istinad edən intertekstuallıqdır [1; 50]. Əgər intersubyeqlik şəxslərin qarşılıqlı təmasının nəticəsi kimi təzahür tapırsa, intertekstuallıq, məhz fərqli mədəniyyətləri ifadə edən mətnlərin, sitatların, kvazisitətlərin “kəşiməsi” və birgəməvcudluğu kimi ortaya çıxır. O da məlumdur ki, steril, monoetnik toplum mövcud deyil. Ən azından belə bir toplumun müasir Dünyanın yüksək intellektual və mədəni şablon tələbləri fonunda öncüllük əldə edə bilməsi qeyri-mümkündür. Deməli, steril olmayan mədəniyyəti ifadə edən bədii ədəbiyyat da dialoqa, mətnlərin “səsləşməsinə” istinad etməlidir. Bu səbəbdən də multikultural dəyərləri bölüşən bir çox yazarların, o cümlədən Azərbaycan və ingilisdilli qadın yazıçıların intertekstuallıq formatının müxtəlif təzahür formalarına müraciət etməsi tam anlaşılmalıdır. Belə ki, Y.Lotmanın da qeyd etdiyi kimi, “mətn sadəcə özü-özü üçün mövcud deyil. Mətn qaçınılmaz şəkildə özündə hər hansı bir konteksti (tarixi cəhətdən real-tarixi və ya şərti tarixi konteksti) ehtiva edir” [2; 213]. Həmin kontekstin özü də müvafiq mətnlər “matrisasından” ibarətdir ki, bu da intertekstləri təşkil edir.

“İntertekstuallığı ümumi mətnyaradıcılığı mexanizmi kimi” tədqiq etmiş N.V.Petrovanın da qeyd etdiyi kimi, intertekstuallıq dialoqunu gerçəkləşdirən mətn, yəni müəyyən mədəniyyətə aid mətn parçası, özlüyündə “sələfi olan” mətnə istinadı, göndərməni ehtiva edir. “Buna görə də, hər bir mətn özündən əvvəlki mətnlərin və eləcə də gələcək mətnlərin anlamı ilə yüklənmişdir” [4; 12]. Sırf dilçilik aspektindən həmin mədəniyyətlərarası və

deməli, mətnlərarası dialoqu dəyərləndirən tədqiqatçılar bu dialoqun reallaşma formatının aforizmlər, sitatlar (eləcə də kvazisitətlər – B.M.), allyuziyalar, fərqli üslublu pərçimlənmələr (eləcə də intermedial “müdaxilələr” – B.M.) vasitəsilə gerçəkləşdiyini vurğulayırlar [5].

Azərbaycan və ingilisdilli qadın yazıçıların, konkret olaraq, Ə.Babayeva, Ə.Cəfərzadə, A.Məsud, T.Morrison, A.S.Bayett, M.Drebbel və başqalarının yaradıcılıqlarının dilinin müqayisəli təhlili onların dil kimliklərinin məhz multikultural dəyərlərə söykəndiyini ortaya qoyur. Bu səbəbdən də adıçəkilən müəlliflərin qələmə aldıkları əsərlərində intertekstlərin fərqli ifadə formalarına kifayət qədər intensivliklə müraciət ediliyi ortaya çıxır. Həmin intertekstlər fərqli genealogiyalı mədəniyyətlərə (və deməli fərqli dillərə), habelə eyni milli mədəniyyətin fərqli zaman kəsirlərinə aid mətnlərinə müraciətləri ehtiva edir. Məsələn, tədqiqatçılar A.S.Bayettin “The Children’s Book” romanında həm “İncil”in timsalında ümumxristian mətnlərinə, həm antik mədəniyyət irsinə, o cümlədən qədim yunan mifologiyası və qəhrəmanlarına, eləcə də Skandinav folkloruna, Con Benyanın “The Pilgrim’s Progress” əsərinə, Uilyam Şekspirin ölməz dramlarına (“Kral Lir”, “V Henri”, “Hamlet” və s.), eləcə də Lyuis Kerrollun “Alice Through the Looking Glass” əsərinə intertekst formatlı çox sayda müraciətlərin yer aldığını vurğulayırlar [3; 153]. Əsər boyu müəllifin fərqli mədəniyyətlərlə müqayisə formatına müraciət etdiyini görürük: *But he found himself comparing it as a force-field to the presence of the Virgin, the Goddess, in the great mediaeval cathedrals of France.* [6; 225]. Yazıçı real tarixi hadisələrdən allyuziv fon yaratmaq üçün və ya başqa terminologiya ilə desək, tarixi-sosial kontekst formalaşdırmaq üçün də istifadə edir. *On August 1st 1914 he was called suddenly to a war conference in the Berliner Schloss, with the Kaiser, generals, ministers.* [6; 534]. Müqayisə üçün deyək ki, Əzizə Cəfərzadənin “Aləmdə səsim var mənim” romanında da mədəniyyətlərə dialoqu ifadə edən fərqli intertekst materaillərinə təsadüf etmək mümkündür. Məsələn: *“Fars gözəl deyib: “Canə-mən, xod kərdəi, xod kərdərə tədbirnist”.* (“Ay canım, özün eləmişən, özü eləyəne çarə yoxdur”)” [7; 157]; *Elə Koroğlu da yaxşı deyib:*

Əsrəyib çıxan meşədən

Aslan da yalnız olmasın. [7; 314]; - *Əlvida, pərilər soltanı, inan ki, “Välleyl” zülfündən, “Vəşşəms” üzündən başqa Quranım olmayacaq... (Quran ayələrindəndir. Ərəbcə mənasına görə şair Sonanın saçlarını gecəyə (leyl), üzünü günəşə (şəms) bənzədir)* [7; 68].

Azərbaycan və ingilisdilli qadın yazarlarının dil kimliyində ifadə tapan və mədəniyyətlərə dialoqu intertekstuallıq formatında reallaşmasını təmin edən aşağıdakı ifadə mexanizmlərini fərqləndirə bilərik: 1)allyuzial fon olaraq; 2)mətn iqtibasları formatında (sitat və təhrif edilmiş, “özünüküləşdirilmiş” kvazisitətlər formatında); 3) allyuziv onimlər və presedent fenomenlərin timsalında dolaylı “göndərmə”, remininsensiya formatında.

Qeyd edilənlərin ümumiləşdirməsi olaraq, sonda onu əlavə etmək istərdik ki, intertekstuallıq fərqli mədəniyyətlərin dialoquunu təmin etməklə müasir postmodern təhkiyə formatının ən aparıcı ifadə üsullarından birinə çevrilmişdir. Lakin ifadə üsulunun universallığı (konkret bir təhkiyə formatı sərhədlərini uğurla aşma bilməsi), multifunksionallığı (praqmatik yöndə fərqli funksionallıq sərgiləməsi), poliintensionallığı (fərqli məramlılığı) onu yalnız bir təhkiyə forması qəliblərindən kənarında nəzərdə keçirməyə imkan verir. Belə ki, əslində (J.Derridanın sözləri ilə desək) “bütün dünya mətnlərşmişdi” və intertekstuallıq nəzəriyyəsiindən də bəlli olduğu kimi, istənilən mətn özündə digər mətnə “göndərməni”, əlaqələndirməni ehtiva edir və istənilən mətn də özündən sonrakı mətnlərə “hamilədir”. Bununla belə məhz, qloballaşmanın təsiri ilə intensivləşmiş multikultural dəyərlər sistemi

mətnlərin ayrı-ayrı linqvokulturoloji intertekstlərin “məcmusu” olaraq sistemləşdirməsinə rəvac vermiş, eləcə də bu formatdakı mədəniyyətlərarası dialoqun dilçilik prizmasından dəyərləndirilməsi üçün əlavə tədqiqat zəminlərini və arsenallarını ortaya qoymuşdu.

Ədəbiyyat:

1. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог, роман (1967) // Французская семиотика. От структурализма к постструктурализму. М. : Лабиринт, 2000., С.427-457.
2. Лотман Ю.М. Лекции по структуральной поэтике // Ю.М. Лотман и Тартуско-Московская семиотическая школа. М.: Гнозис, 1994. С. 10-257.
3. Нестерова Н.М., Попова Ю.К. О специфике перевода постмодернистских художественных текстов (на материале произведений А. Байетт и их переводов на русский язык) // Филологические науки. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2017. № 1(67): в 2-х ч. Ч. 2. С. 151-157.
4. Петрова Н.В. Интертекстуальность как общий механизм текстообразования (на материале англо-американских коротких рассказов): автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Волгоград, 2005. 23 с.
5. Хачмафова З.Р., Лучинская Е. Н. Интертекстуальность как отражение лингвокультурного сознания женской языковой личности //Вестник АГУ. Серия 2: Филология и искусствоведение 2012, http://vestnik.adygnet.ru/files/2012.3/2045/khachmafova2012_3.pdf
6. Byatt A.S. “The Children’s Book”, 2009, http://royallib.com/author/Byatt_AS.html
7. Сəfərzadə Ə. Aləmdə səsim var mənim, В.: “Şərq-Qərb”, 2006, 432 s.

Cəmilə Rüstəmovə Rüşət
Bakı Dövlət Universiteti

**QLOBALLAŞMANIN TERMİNOLOJİ UNİFİKASİYAYA TƏSİRİ
(TERMİNLƏRİN MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏRLƏRİN
İNTENSİVLƏŞMƏSİ PRİZMASINDAN DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ)**

Açar sözlər: qloballaşma, terminologiya, ünifikasiya, mədəniyyətlərarası dialoq

Qloballaşma prosesi hələ orta əsrlərdə məlum olsa da, həmin tendensiyalar daha çox bu və ya digər dövlətin (məsələn, İngiltərə / Böyük Britaniya, İspaniya kimi nəhəng supergüclərin) öz hökmranlığını yaymaq və bərqərar etmək cəhdləri kimi təzahür edirdi. Müasir dünyada qloballaşma tendensiyaları daha çox könüllü əsasda mədəniyyətlərarası dialoq və multikultural dəyərlərin qorunması prinsipinin gözlənilməsilə gerçəkləşdirilən bir tendensiya kimi nəzərdən keçirilə bilər. Reallıqda qloballaşma prosesləri müəyyən qüsurlardan, habelə milli kimlik üçün real təhlükələrdən xali olmasa da (bu barədə daha ətraflı bax: [Миронов, 2012], müasir postmodern dünya ideoloji doktrinaları qloballaşmanı məhz kross-kultural dialoq formatında “görür” və bu ideala can atır.

Məlumdur ki, qloballaşma istilahını müasir anlamında elmi terminologiyaya gərəkli ABŞ sosioloqu R. Robertson tərəfindən gətirilmişdir [Robertson, 1992]. Qaçınılmaz olan və müasir Dünyanın reallığının labüd inkişaf faktoruna çevrilən bu tendensiya cəmiyyət həyatının bütün sahələrini, yəni həm siyasi, həm iqtisadi, həm ideoloji-kultural sferaları ehtiva etdiyi kimi, eləcə də son onilliklərdə elmi düşüncənin müvafiq istiqamətli inkişafı üçün əsas yönləndirici amillərdən biri kimi formalaşmışdır. Bu baxımdan təsadüfi deyil ki, kross-kultural əlaqə üçün labüd olan ortaq danışmaq dili, ortaq dəyərlər və ya ən azında multikultural tolerantlıq doktrinaları kimi, qloballaşma özü ilə terminoloji unifikasiya ehtiyacını da ortaya çıxardı. Belə ki, ayrı-ayrı milli elmi düşüncələrin ortaya qoyduğu elmi yeniliklərin mübadiləsi və qarşılıqlı faydalanması üçün terminoloji unifikasiya labüd və vacidir. Məruzəmiz çərçivəsində dəyərləndirilən bir qrup terminlər də məhz həmin unifikasiya ehtiyacında sabitləşərək ortaqlaşmış istilahlı qrupunu əhatə edir. Məlum olur ki, bu və ya digər fonetik və ya morfoloji “korrektələr” nəzərə alınmasa, izləyəcəyimiz terminlərin bir çox dünya dilləri üçün ortaq olduğunu təsbit etmiş olarıq.

“Termin” sözünün çox maraqlı etimologiyası vardır. Termin mənşəyinə görə latın dilinə məxsus “terminus” sözündəndir; hədd, hüdud, sərhəd mənasındadır. Hətta Romada müqəddəs sayılan Mərz Allahının adıdır. Rəvayətə görə, vaxtı ilə Romada “Terminin” şərəfinə məbəd belə ucaldılmışdır. Bu gün isə terminlər qloballaşan dünyamızın vazkeçilməz amilinə çevrilmişdir. Qloballaşma, diplomatik əlaqələrin də inkişafında, özünəməxsus rol oynayır.

Məlumdur ki, müasir türk və Azərbaycan dilləri eyni dil ailəsinə, eyni dil qrupuna daxil olmaqlarına baxmayaraq beynəlxalq terminlərin hər iki dildə mənimsənilməsi fərqli şəkildə özünü göstərir. Müqayisə edilən qohum dillərdə bir çox beynəlxalq terminlər müstəqil şəkildə istifadə olunur.

Aqreman termini. Bu ortaq işlədilən termin Aqrement (fr.) latın ssözündən əmələ gəlmiş və qəbul edən ölkənin hökumətinin müəyyən şəxsi diplomatik nümayəndəliyin baş-

çısı qismində təminatı razılıq mənası daşıyır. Səfir göndərmək qərarına gəlmiş hökumət bundan öncə qəbul edilən tərəfdən razılıq (aqrəman) alır. Aqrəman məxfi şəkildə alınmalıdır. Müəyyən bir şəxsə akkreditə olunmuş dövlətin nümayəndəsi kimi təyin olunmasına qəbul edilən dövlətin hökumətinin razılığıdır. Aqrəman təkcə diplomatik nümayəndəliyin rəhbəri üçün, adətən, xarici işlər idarəsi vasitəsilə soruşulur. Bu terminə F.Sönmezoğlunun “Uluslararası İlişkilər Sözlüyü” ndə [Sönmezoğlu, 2006, s.15] və A.Məmmədovun “Diplomatik lüğət”ində rast gəlik [Məmmədov, 2006, s.6]. Agreement ingilis dilində: “agreement”, rus dilində: “агреман» [Молочков, 1979, с 36-37], alman dilində: agrément, polya dilində: agreement, belorus dilində: агрəман və s. şəkildə işlənməkdədir. Bu isə heç şübhəsiz ki, termin unifikasiyasını təsbit etməyə imkan verir.

Ambarqo// embarqo termini. Hər iki dildə işlək terminə şevrilmişdir. Bu termin ispan mənşəli sözdür “qadağa”, “yasaq” mənasındadır. Bu terminin geniş anlamı hədəf ölkəyə yönələn ixracat və mal daşınmağa qoyulan yasaqlamadır. Bir ölkəni iqtisadi və siyasi baxımdan çətin vəziyyətə salmaq üçün, həmin ölkə ilə iqtisadi əlaqədə olan ölkə mal alarkən qarşısı alınır [Sönmezoğlu, 2006, s. 23]. Embarqo ingilis dilində “embargo”, rus dilində “эмбарго”, fransız dilində: embargo, potuqal dilində: embarqo və s. şəkildə işləklik qazanmışdır. Embarqo terminin mənşə etibarilə ispan dilindən alınma kimi beynəlxalq terminologiya tərəfindən mənimsənilməsinə baxmayaraq, bu istilahın “yayılmada” da məhz, ingilis dili həlledici rol oynamışdır. Belə ki, etimoloji araşdırmalardan məlumdur ki, bu istilah ingilis dilinə hələ XVI əsrin sonlarından idxal edilmiş [Embarqo] və əsasən bu dilin beynəlxalq terminologiya sahəsindəki müasir dominantlığı sayəsində digər dünya dillərinə sürətlə yayılmışdır.

Aparteid termini. Hər iki müqayisə edilən dilin diplomatik leksikasında “ayrı gelişme” (ayrı-ayrılıqda yaşama) mənasında işlənir. Bu termin afrikans mənşəlidir. Geniş mənada bu termin – irqi ayrışkiliyin və seqreqasiyasının ifrat forması; bu halda bir irqi qrupun digər qrup üzərində hökmranlığını müəyyən etmək, yaxud saxlamaq və ya müntəzəm istismar etmək məqsədilə ölkənin bütöv əhali qrupları ilə müqayisədə kəskin qeyri-bərabər vəziyyətdə qoyulur, siyasi mülki və sosial-iqtisadi hüquqlardan məhrum edilir, yaxud onların hüquqları mühüm dərəcədə məhdutlaşdırılır (hətta xüsusi ərazidə - rezervasiyalarda təcrid edilir) [Sönmezoğlu, 2006, s. 45]

Ataşə termini. Diplomarik rəng sferasına daxil olan terminlərdən biridir. Attaşə (fr.attache`)- aşağı diplomatik vəzifə hesab olunur. Bu termin türk dilində bir “t”, Azərbaycan dilində isə iki “tt” samitləri vasitəsilə mənimsənilmişdir. Bu termin ingilis dilində “attache”, rus dilində isə “ атташе” biçimində unifikasiyası müşahidə olunur. Beynəlxalq diplomatiya praktikası sferasında “ataşə”/attaşə terminin bir sıra kateqoriyaları mövcuddur ki, bunlar da aşağıdakı terminoloji vahidlərlə öz ifadəsini tapmışdır: hərbi атаşə, hərbi-dəniz атаşəsi, hərbi hava атаşəsi, xüsusi атаşə, mətbuat məsələləri üzrə атаşə, diplomatik атаşə, fəxri атаşə.

Boykot termini. Bu termin XIX əsrdə yaşamış ingilis Çarlz Boykottun (1832-1897) adıyla bağlıdır. Bu söz Avropada müxtəlif dillərə keçərək demək olar ki, beynəlxalq bir terminə çevrilmişdir. Nəzərə çatdıraq ki, bu terminə qədər yunan mənşəli “ostakizm” termini istifadə olunurdu. İlk boykotların hansı tarixdə baş verməsi tarixən məlum olmasa da ən çox yaddaqalan boykotlar XX əsrə aiddir. Xüsusilə də 1990-cı illərdən onlar daha geniş miqyaslı xarakter alıb ki, bu da yuz milyonlarla insanı dərhal məlumatlandırmağa imkan verən informasiya kommunikasiyalarının inkişafı ilə bağlıdır. Vətəndaşların öz hökumətini boykot etməsi hallarından tutmuş, ekologiya təşkilatlarının neft kompaniyalarını, anti-

qlobalistlərin transmilli korporasiyaları, ərəb ölkələrinin ABŞ, çinlilərin yapon mallarını boykot etməsi və s. halları misal göstərmək olar. Nəticədə bu termin bir ölkə və ya ölkələr qrupundan “mal” almağı dayandırmaq mənası daşayır [80, 186]. Boykot- (ing.) “boycott”, (fr) “boycotter”, (it.) boicottare, (isp.) boicotear kimi mənimsənilmişdir.

Nümunələrdə göstərilən terminlərdən də aydın olur ki, Dünyanın aparıcı dillərində bu terminlər (kiçik fonetik fərqləri nəzərə almasaq) özünəməxsusu şəkildə , yəni hər bir dilin qaydalarına tabe olaraq unifikasiyası olunur.

Ədəbiyyat:

1. Abbasbəyli A., Cəfərov V., Qafarov Z. Diplomatiya terminləri lüğəti. Bakı: 2000, 160 s
2. Embargo <https://www.etymonline.com/word/embargo>
3. Məmmədov A. Diplomatik lüğət. Bakı -2001, 366 s.
4. Məmmədov N. Alınma terminlərin leksik-semantik mənimsənilməsi// Terminologiya məsələləri, Bakı: Elm, 2002, s. 98-106.
5. Молчков Ф.Ф Дипломатическѣй протокол и дипломатическая практика. М., 1979,с. 36-37
6. Миронов В. В. Глобализация и угрозы унификации //Век глобализации 2012 <https://cyberleninka.ru/article/n/globalizatsiya-i-ugrozy-unifikatsii>
7. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture (Reprint. ed.). London: Sage, 1992.<https://archive.org/details/globalizationsoc0000robe>
8. Sönmezoglu F. Uluslararası İlişkiler Sözlüğü. İstanbul: De yayınları, 2000

Əli Fərhadov Rizvan
Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi

NƏRİMAN NƏRİMANOVUN YARADICILIĞINA BAXIŞ

Açar sözlər: N.Nərimanov, mədəniyyətlərarası dialoq, islam həmrəyliyi, multikulturalizm

2020-ci ildə Azərbaycanın dahi ictimai-siyasi xadimlərindən biri olan Nəriman Nərimanovun 150 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Sərəncam imzalayıb. Sərəncamda qeyd olunur ki, “Nəriman Nərimanovun XX əsr Azərbaycan tarixində əhəmiyyətli iz qoymuş ictimai-siyasi fəaliyyəti məhz ulu öndər Heydər Əliyevin nüfuzu və qətiyyəti sayəsində layiqli qiymətini alaraq bütöv şəkildə doğma xalqa çatdırılmışdır. Nəriman Nərimanovun 100 və 125 illik yubileylərinin təntənə ilə qeyd edilməsinin, Bakıda əzəmətli abidəsinin ucaldılmasının və ev-muzeyinin yaradılmasının, həmçinin ölkəmizin hüduqlarından kənar xatirəsinin əbədləşdirilməsinin təşəbbüskarı ümummilli lider Heydər Əliyev olmuşdur”.

Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi, “Nəriman Nərimanov məşhur yazıçı, dramaturq, publisist və maarifçi kimi Azərbaycan ədəbiyyatının qabaqcıl ideyalarla və demokratik fikirlərlə zənginləşməsində böyük rol oynamışdır. Onun zamanın vacib məsələlərinə toxunan və əsas qayəsini maariflənməyə, mədəni yüksəlişə çağırış təşkil edən əsərlərində dərin insanpərvərlik ruhu hakimdir”. Həqiqətən də Azərbaycanın müsəlman Şərqində nail olduğu bir çox nailiyyətlər N.Nərimanovun adıyla bağlıdır. O, siyasətçidən əlavə humanist bir ziyalı, mədəniyyətlərarası dialoqa mühüm töhfələr verən bir maarifçi və dramaturq-yazıçı kimi Azərbaycan tarixində mühüm rol oynamışdır. O, ədəbiyyat sahəsində Azərbaycan milli romanının - “Bahadır və Sona” və ilk tarixi faciənin “Nadir şah” əsərlərinin müəllifi olmuşdur. Onun hakimiyyəti dövründə bütün qonşu respublikalarla dostluq, qardaşlıq münasibəti saxlanılmışdır. N.Nərimanov bölgədə daim sülhün və əmin-amanlığın tərəfdarı olmuşdur. O, öz yaradıcılığında ümum-vəhdət və harmoniya yaradacaq dəyərlərin təbliğini həyata keçirmişdir. N.Nərimanov xalqın milli-mənəvi dəyərlərinə, qonşu xalqlarla mədəni əlaqələrin qurulmasına və dialoqa, onların hüquqlarının qorunmasına xüsusi əhəmiyyət vermiş, beynəlxalq imperializmin insanları, millətləri istismarına, xalqlararası düşmənçilik yaratma siyasətinə qarşı çıxmışdır. Məhz bu kimi ideyaları müdafiə etdiyinə görə o, 1906-cı ildə Rusiya Sosial-Demokrat Fəhlə Partiyasının proqramını Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, “Hümmət” təşkilatının, İran Sosial-Demokrat Partiyasının rəhbərlərindən biri olmuş, demokratiya uğrunda mübarizə aparmışdır.

Dünya dinlərinin və mədəniyyətlərinin müsəlmanlar tərəfindən öyrənilməsinə N.Nərimanov xüsusi əhəmiyyət verirdi. O, 1899-cu ildə “Nadir şah” faciəsində əsərin baş qəhrəmanının dili ilə “İncil”in Azərbaycan dilinə tərcüməsinin, eləcə də başqa dinlərin tədqiq edilməsinin vacibliyini vurğulamışdır. “Gərək İncil bizim dilə tərcümə olunsun” – deyən N.Nərimanov dinlər, mədəniyyətlər arası yaxınlaşmanı təbliğ edirdi.

Bundan başqa “Bahadır və Sona” əsərində Nərimanov xalqlararası münasibətlərin düzgün qurulması və tənzimlənməsi istiqamətində öz töhfəsini vermək məqsədi ilə müsəlman gənci ilə xristian qızın sevgisini qələmə alır. O, göstərir ki, müsəlman Bahadırla xristian Sonanın qarşılıqlı sevgisinə cəmiyyətdə mövhumat və xurafatı yayan dindar insanlar, adət-ənənələr mane olmağa çalışsalar da, bunun qarşısını ala bilmirlər. Mövhumat və xurafat sevginin, dostluğun önünə keçə bilmir. Sonanın dili ilə - “Mən Bahadırı sevirəm... mən insan, o, insan. Bizi ölümdən savayı hansı bir qüvvə ayıra bilər?”, deyən N.Nərima-

nov humanist fəlsəfənin əsl nümayəndəsi kimi çıxış edərək dini və etnik fərqliliyin əslində bəzi ülvü hissələrin qarşısında aciz qaldığını sübut edir. O, göstərir ki, insan olmaq hər şeyin fəvqündə olan bir məqsəddir. Xalqlar arasında düşmənçilik yaradanları tənqid edən, onları “insafsız, vicdansız provokatorlar” adlandıran N.Nərimanov **“Bəsdir bu qədr zülm! Bəsdir nahaq yerə tökülən qanlar!”** deyir, onları sülhə çağırırdı.

“Müsəlmanların birləşməyi həqiqət gözəl, yaxşı bir fikirdir. Çünki ədavət ortalıqdan götürülər, mədəniyyət artar, millət qüvvətlənər” deyən N.Nərimanov islam həmrəyliyi uğrunda da mübarizə aparmışdır. O, “islam qüvvətlənsin, millət ayılsın, vətən tərəqqi etsin” deyərək, müxtəlif təriqətlərdən olan müsəlmanları bərişdirməyə çalışan Nadir şah haqqında pyes yazmış, “Bahadır və Sona” romanında Bahadır obrazının dili ilə müsəlmanların geridə qalma səbəbini islamın özündə yox, cahil və savadsız müsəlmanlarda olduğunu qeyd etmişdir. “İslam həqiqət, tərəqqiyə, yəni elmə düşmən olsa idi, ərəblər islamı qəbul edəndən sonra tərəqqi yolunda olmazdılar” deyən N.Nərimanov islam dünyasının geridə qalmasının səbəbini islamda yox, savadsız ruhanilərdə görmüş, xüsusilə islamda birlik və vəhdətin önəminə əhəmiyyət vermişdir.

N.Nərimanov “Həftə fəryadı” başlıqlı felyetonlarında dini fanatizm və mövhumatla mübarizə aparmış və ruhaniləri savadlandırmaq üçün ali dini məktəblərə və islahatlara ehtiyac olduğunu bildirmişdi. O, “Pir” povestində həkimlərə deyil, pirlərə pənah aparanları, din adı altında xurafat yayan ruhaniləri tənqid etmişdir. Savadsız ruhanilərə xitabən, “Allahı tanısa idi, yəqin ki, onun qüdrəti ilə meydana gələn elmin qədr-qiyətini bilərdi” deyərək, dinin elmə zidd olmadığını, dünyəvi elmin əhəmiyyətini vurğulamışdı. N.Nərimanov mütərəqqi din xadimlərinin varlığına yüksək dəyər vermişdi. Milli təhsildə dünyəviliyə, Rusiya və dünya təcrübəsinin öyrənilməsinə əhəmiyyət verən N.Nərimanov Əbdüssəlam Axundzadə kimi mütərəqqi din xadimlərinin Qori Seminariyasındakı pedaqoji fəaliyyətini təqdir edir və belə yazırdı: “İnsaf məqamında demək olar ki, Qori Seminariyasında elmini tamam edib, indi qələm tutan beş-üç nəfər varsa, cənab Axund Əbdüssəlamın tərbiyəsinə bağlıdır”. O, şeyxülislam Axund Əbdüssəlam Axundzadənin maarifçilik yolunda etdiyi xidmətləri yüksək qiymətləndirmiş, ilk dünyəvi müsəlman qız məktəbini açdıran görkəmli xeyriyyəçi H.Z.Tağıyevi “millət atası” adlandırmışdı.

N.Nərimanov Birinci Dünya Müharibəsi illərində əsir alınaraq Bakıda, Nərgin adasında saxlanan türk əsirlərinə də qayğı göstərmişdir. Onların ağır və dəhşətli vəziyyəti haqqında dəfələrlə mətbuatda və Şəhər Dumasında çıxış etmiş, yardım etməyə çağıran müraciətlərlə onların vəziyyətlərinin yaxşılaşmasına nail olmuşdur. Sonralar N.Nərimanov türk əsirləri adından “Təşəkkür məktubu” da almışdır.

N.Nərimanov 1920-ci ildə qurulan sovet Azərbaycanının ilk rəhbərlərindən biri olmuşdur. O, Sovet hakimiyyətinin ilk illərində bir çox ziyalını da ölümdən qurtarmışdı. Bunların arasında görkəmli xeyriyyəçi H.Z.Tağıyev, şeyxülislam Məhəmməd Pişnamazzadə, bəstəkar və publisist Üzeyir Hacıbəyov, generallar Səmədbəy Mehmandarov, Əliağa Şıxlinski də var idi. Bu dövrdə işğalçılara qarşı müharibə aparan və yeni qurulmaqda olan gənc Türkiyə dövlətinin rəhbəri M.K.Atatürkün yardım xahişinə N.Nərimanov müsbət cavab verdi. Azərbaycandan Türkiyəyə tonlarla benzin, digər yanacaq və 500 kq qızıl göndərildi. O, “Qardaş qardaşa borc verməz, qardaş hər durumda qardaşının əlindən tutar” - deyərək, gənc Türkiyə Respublikasına yardım əlini uzatdı.

Beləliklə, biz N.Nərimanovun həm ictimai-siyasi fəaliyyətində, həm də yaradıcılığında multikultural dəyərləri, humanizmi yaşadan, mədəniyyətlərə dialoqu qoruyan və təbliğ edən böyük mütəfəkkir və ədib olduğunu görürük. Onun yaradıcılığı günümüzün multikulturalizm, islam həmrəyliyi, mədəniyyətlərə dialoq ideyaları ilə həmahəngdir və daim təbliğ edilməlidir.

Emil Ağayev Raul
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası

**ASIF AZƏRELLİ YARADICILIĞINDA
“ŞUŞANIN GÖZƏL GÜNLƏRİNDƏN BİRİ”
(ƏSƏRİN SƏNƏTŞÜNASLIQ KONTEKSTİNDƏ TƏHLİLİ)**

Açar sözlər: Asif Azərilli, Azərbaycan, Şuşa, Qarabağ

Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra başına gətirilən Qarabağ faciəsi yeni və gözənlənməz mövzu kimi təsviri incəsənətimizdə də mühüm yer tutmağa başladı. Sənətkarlarımız bir-birindən maraqlı əsərlər ilə Qarabağımızı öz tablolarında canlandıraraq, buranın tarixi, mənzərəsi və faciəsini gələcək nəsillərə çatdırırlar. Qarabağdan danışırıqsa, onun bəzəyi, baş tacı sayılan Şuşanın adını xüsusilə vurğulamalıyıq. Yaradıcılığında geniş olaraq Şuşa mövzusunə müraciət edən əməkdar rəssam Asif Azərillinin yaradıcılığı müasir Azərbaycan təsviri incəsənətində Qarabağ mövzusunun tədqim edilməsində vətənpərvər sənətkar kimi adını ön sıralarda çəkdirir.

Asif Azərilli yaradıcılığında “Şuşanın gözəl günlərindən biri”. Əməkdar rəssam Asif Azərilli yaradıcılığında Qarabağ mövzusu qırmızı xətt kimi keçir. “Şuşanın gözəl günlərindən biri” (2019) əsərində yenidən tarixi torpağımızda əhalinin məişət həyatını əks etdirən sənətkar burada baş verən hadisələri tematik tablo kimi canlandırır. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Şuşa Qafqazın musiqi, mədəniyyət mərkəzinə çevrilmişdi. Şuşanı "Kiçik Paris", "Qafqazın sənət məbədi", "Azərbaycan musiqisinin, muğamının beşiyi" və "Zaqafqaziyanın musiqi konservatoriyası" adlandırırdılar.

Monumetal boyakarlıq ənənələrinə xas olan xüsusiyyətləri özündə birləşdirən əsərdə xalqın məişət, geyim tərz, estetik ruhunu duya bilərik. Şuşanın qədim evləri, gözətçi məntəqəsi tarixi diyarımıza bir daha rəssamın əsəri vasitəsilə bizləri səyahət etməyə maraq göstərir. Arxa fonda cavanlar özlərinə ov quşu və qılınc seçir.

Ata öz gənc qızlarına cehizlik Şuşa xalçasını göstərir. Şuşa xalçaları xovunun daha da hündür olması, əlvan, şux koloritli, çox nazik, incə, zərif xüsusən də dəst xalı-gəbə kimi iri ölçülü xalçaların toxunması ilə seçilir. Bu qrupa daxil olan xalçalarının tarixi XVIII əsrin ikinci yarısına, Şuşanın təsis edilməsindən sonrakı dövrə təsadüf edir. XVIII əsrin ikinci yarısından etibarən Qarabağın xalça istehsalı əsasən mərkəzi Şuşa şəhərində inkişaf edir. Toxuduğu xalça və palazların sayı və keyfiyyətinə görə mədəniyyət paytaxtı XIX əsrdə Qarabağda birinci yeri tuturdu. İncəliyi, zərifliyi, təmtəraqlılığı, rəngarəngliyi ilə seçilən “Ləmpə”, “Qoca”, “Bulud” xalçaları və “Dəst xalı-gəbə” kimi xalça dəstləri burada toxunub.

Oxumuş insanın özünə çırağ seçməsi, ustanın dəmir düzəltməsi tarixi şəhərimizdə müxtəlif sənət növlərinin inkişafını bir daha sübut edir. Əsərdə geyimlərin təsviri obrazların parlaqlılığını bir daha vurğulayır.

Azərbaycanın, eləcə də Qarabağın zəngin maddi mədəniyyət irsinin araşdırılması kontekstində geyimlərin və bəzəklərin özünəməxsus yeri vardır. Uzun sürən tarixi inkişaf prosesinin məhsulu olan geyim mədəniyyəti yerli təbii-coğrafi şəraitin, əhalinin təsərrüfat məşğuliyyətinin istiqamətinin, sosial-iqtisadi inkişafın gerçəkliyini, sosial təbəqələşmə və

ictimai fərqlərin, eləcə də xalqımızın etno-sosial birliyində qərarlaşan, birlikdə yaşadığı etnoslarla qarşılıqlı təmas, etno-sosial, etno-siyasi və etno-mədəni əlaqələrin yaratdığı müştərək zənginləşmənin fəal təsiri altında formalaşmış və inkişaf etmişdir.

XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ənənəvi qadın geyimləri özünün parlaq rəng əlvanlığı, biçim tərzı və tikiş üslubunun mürəkkəbliyi, eləcə də tip və formalarının fərqli olması ilə seçilirdi. Qarabağın milli qadın geyimləri tarixən «alt paltarı» və «üst paltarı» olmaqla iki əsas variantda mövcud olmuşdur. Qadın alt köynəkləri tuniki biçim üslubunda tikilib, əldə toxunan, satınalma pambıq və zərli ipək parçalardan tikilirdi. Üst geyim tiplərinin əsas elementlərindən biri üst köynəyi hesab olunurdu. Onu tuniki və ya kəsmə (doğrama) biçim üslubu ilə tikərək, qollarının ağzını bilərzikli və ya yelpazəli hazırlayıp, qoltuğunun altına isə fərqli parçadan incə xıştək (qoltuqaltı) qoyurdular. Qarabağ qadın köynəklərinin boyun hissəsi həm boyunduruqlu («dik yaxa»), həm də boyunduruqsuz olurdu. Məşhur baş geyimləri ilə öz şöhrətini qazanan bu bölgə geyim mədəniyyətimizin inkişaf tarixini bir daha sübut edir.

XIX-XX əsrin əvvəllərində Qarabağ əhalisinin ənənəvi kişi geyimləri öz biçim üslubuna və tikiş texnikasına görə ümumazərbaycan və hətta ümumqafqaz səciyyəsi daşıyaraq, yalnız çox da böyük əhəmiyyəti olmayan lokal-məhəlli xüsusiyyətləri ilə seçilirdi. Kişi üst köynəkləri əsasən şilə, qədək, çit, fay, qanovuz, atlas, mahud, məxmər parçalardan biçilib tikilirdi. Ənənəvi kişi baş geyimləri müxtəlif növ materiallardan (dəri, keçə, parça) hazırlanmaqla bərabər, həm tikili, həm də bağlama formasında olmuşdur. Bəhs olunan dövrdə Qarabağ əhalisinin yaşından asılı olmayaraq bütün kişiləri başlarına təmiz dəridən hazırlanan papaq geyirdilər. Bir qayda olaraq yaşlı nəsle mənsub olanlar uzun, 8 girvənkə ağırlığında konusşəkilli formadan, ucu şiş, cavanlar və uşaqlar isə «qarabağ fasonlu» yüngül, dairəvi papaqlar geyirdilər.

Əsərin maraqlı məqamlarından biri isə eyvandan gülləri sulayan gənc qızın öz işini görməsi yoxsa cavan oğlanla sevgi dolu baxışları tamaşaçıda sual doğurur. Milli ənənələr, geyimlərimiz, cavanlı-qocalı Şuşa əhalisinin yaşayışının gözəl günlərindən birini Asif Azərli vətənpərvər rəssam kimi bir daha çatdırmışdır.

Asif Azərli "Şuşanın gözəl günlərindən biri" (2019), (kətan, yağlı boya, 2000x3000 sm)

Nəticə. Asif Azərilli yaradıcılığında “Şuşanın gözəl günlərindən biri” tezisinin əsas nəticələri aşağıdakılardır:

1. Əməkdar rəssam yaradıcılığında Qarabağ mövzusunda mühüm yer tutan əsərlərdən biridir.

2. “Şuşanın gözəl günlərindən biri” əsərinin sənətsünaşlıq kontekstində təhlil edilmişdir.

3. Əsərdə Şuşanın tarixi, məişəti, etnoqrafiyası və mədəniyyətini canlandırılaraq tamaşaçılara çatdırılmışdır.

Əməkdar rəssam Asif Azərillinin yaradıcılığında canlandığı Şuşa tablolarını Allah bizə doğma torpaqlarımızda həmin yerləri öz gözlərimiz ilə görməyi nəsib etsin.

Ədəbiyyat:

1. Ağayev E.”Asif Azərilli yaradıcılığında Qarabağ mövzusu”, Elmi əsərlər jurnalı №27, ADMİU 2019, s110-113
2. Qarabağ geyimləri, Kataloq 2016

Fatma Səmədova Saday
AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun dissertantı

**GƏDƏBƏY ABİDƏLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ NOVOSARATOVKADA
YERLƏŞƏN ALBAN MƏBƏDİ NÜMUNƏSİNDƏ**

Açar sözlər: Gədəbəy, alban məbədi, memarlıq, arxeoloji irs, mühafizə, konservasiya

Gədəbəy abidələrinin tədqiqi XIX əsrdən etibarən başlamışdır. Bu tədqiqatlar əsasən almanların adı ilə bağlıdır. Təbii ki, görülən işlərə birmənalı olaraq tədqiqat demək mümkün deyil. Çünki bu araşdırma və qazıntı işləri zamanı tarixi məlumatlar saxtalaşdırılmış, xüsusilə qəbir abidələri böyük həcmdə dağıntılara məruz qalmışdır. Bir neçə əsr ərzində Gədəbəy abidələrində aparılan qeyri-rəsmi və rəsmi tədqiqat işlərinin nəticəsi olaraq hal – hazırda maddi irsimizin dəyərli nümunələrinin bir çoxu tamamilə məhv olmuş, müəyyən hissəsi isə dağıntılara məruz qalmışdır. Son illərdə görülən işlər öz bəhrəsini verməyə başlamışdır. Belə ki, Gədəbəy abidələrinin tədqiqi məsələsi aktualıq qazanaraq, həqiqi dəyərini tapmağa başlayıb.

2019-cu ilin iyul və avqust aylarında Gədəbəy rayonu və bir neçə kəndində apardığım araşdırma işlərinin nəticəsi kimi deyə bilərəm ki, Gədəbəy abidələri vətənimizin multikultural tarixini tam anlamı ilə özündə əks etdirir. Müxtəlif dinlərə aid olan bu abidələr regionun coğrafi prinsiplərinə uyğun inşa edilmişdir. Həmin abidələr dağıntılara məruz qalsa da, tarixi dəyər və əhəmiyyətini qoruyur. Bu prinsipləri özündə əks etdirən abidələrdən biri Saratovka kəndində yerləşən alban məbədidir. Kəndin ərazisində, tədqiq olunan kilsənin yaxınlığında orta əsr məzarları olan köhnə xristian qəbiristanlığı yerləşir. “Epiqrafikası və sadə dekoru xüsusi tədqiqat tələb edən qəbirüstü plitələr xüsusi maraq kəsb edir. Novosaratovka kəndində yerləşən kilsə hal-hazırda dağılmış vəziyyətdədir. Bu tikilinin yalnız altar qrupu və 2-2,5 metr hündürlükdə xarici divarları qalıb. Novosaratovka kəndində olan kilsə ehtimala görə son orta əsr dövründə üç nefli bazilika kompozisiyasının əsasında inşa edilmişdir” [1].

Məbəd bir zal və giriş qapının hər iki tərəfində yerləşən iki otaqdan ibarətdir. Əsas bərkidici maddə sarı torpaq və əhəngdir. Məbədin ümumi hündürlüyü 2 m 60 sm-dir. Abidənin tavanı hal-hazırda mövcud deyil. Qalan divarların ən hündür yeri 3 m 30 sm-dir. Məbədin eni 9 m 26 sm, uzunluğu isə 12 m 33 sm-dir.

Sağ və sol otaqlar kiçik fərqləri çıxmaqla eyni ölçülərə malikdir. Otaqların ölçüsü: uzunluq – 2 m 80 sm, en – 1 m 52 sm, hündürlük – 2 m 49 sm-dir. Hər iki otaqda pəncərə mövcuddur. Pəncərənin eni 90 sm, hündürlüyü isə 70 sm-dir. Otaqların giriş qapısının eni 1 m, hündürlüyü isə 1 m 15 sm-dir.

Məbədin ümumi girişi ümumi magistralın kənarında yerləşən evin sağ tərəfindəndir. Girişin eni 4 m 16 sm, hündürlüyü isə 4 m 21 sm-dir. Giriş qapısının hündürlüyü 2 m 85 sm, eni isə 1 m 27 sm-dir. Məbəd düzbucaqlı formadadır. Giriş nahiyəsini çıxmaq şərti ilə məbədin tavanı tamamilə dağılmışdır. Giriş nahiyədə qalan hissələrə əsasən deyə bilərik ki, rayonda olan bir çox abidələr kimi tavan məbədə ellipsis forması vermişdir. Əsas tikinti materialı ərazidən çıxarılan qırmızı daşlardır. Qeyd etdiyim bu məlumatları orada apardığım tədqiqatlar zamanı toplamışam.

Saratovkada yerləşən məbədin girişinin daxildən görünüşü

Çox təəssüflər olsun ki, Saratovka məbədi burada olan bir çox abidələr kimi böyük həcmdə dağıntılara məruz qalmışdır. Bu da son illərə qədər mühafizə işlərinin aparılmaması ilə əlaqədardır. Hal – hazırda abidələrin qorunması sahəsində müəyyən tədbirlər görülsə də, vahid bir maddi dəyər kimi qiymətləndirdik də Gədəbəy abidələrinin müasir vəziyyəti istənilən səviyyədə deyil. Gədəbəy və ətraf kəndlərdə olan maddi irs nümunələrinin geniş tədqiqat və mühafizə işlərinə ehtiyacı var.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Layihə İnstitutunun arxiv materialları
2. Alışov N., “Gədəbəyin xristian abidələri”, AMEA – Xəbərlər (Tarix, Fəlsəfə, Hüquq), №1, 2013
3. Haqverdiyev. T, Gədəbəy: Ulu yurdun yaddaşı, Bakı, 1998
4. İnzibati vahidlər (elektron resurs), s.77
5. Məmmədova G., Qafqaz Albaniyası abidələri, Bakı, 2004
6. <http://medeniyyet.az/page/news/12835/XocaliGedebeymedeniyyeti.html?lang=en>
7. <http://medeniyyet.az/page/news/6358/Gedebey--tarixi-abideler-diyari.html>

Gülzar Yunusova İlham
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

**MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DIALOQ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ
AZƏRBAYCAN – YAPONİYA ƏMƏKDAŞLIĞI**

Açar sözlər: Azərbaycan, Yaponiya, əməkdaşlıq, mədəniyyətlərarası, mədəni əlaqə

Müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlar arasındakı ünsiyyəti anlamaq, şərh etmək və bu ünsiyyət prosesləri ilə bağlı proqnoz vermək mədəniyyətlərarası dialoq araşdırmalarının əsas məqsədidir. Hər bir mədəniyyət dünya sivilizasiyasından təcrid olunmuş şəkildə deyil, əksinə, qarşılıqlı əlaqələr zəminində formalaşaraq dünya mədəniyyətinin mühüm tərkib hissəsi kimi inkişaf edir. Müasir dövrümüzdə ünsiyyət vasitələrinin yüksək inkişafı cəmiyyətlərin və onların mədəniyyətlərinin əvvəlki dövrlərə nisbətən bir-birlərindən daha çox təsirlənməsinə, yeni anlayış və faktların yaranmasına səbəb olur. Bu yeni anlayış və faktlar bir çox sahələrdə geniş müzakirələrə və şərhlərə yol açır. Yüksək texnologiyanın vətəni olmaqla bərabər, Yaponiya bənzərsiz mədəniyyət ölkəsidir. Bu baxımdan, Azərbaycan və Yaponiya mədəniyyətlərarası əlaqələrinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası müstəqillik elan etdikdən sonra Yaponiya ölkəmizlə əməkdaşlığa başlayan ilk dövlətlərdən biri olmuşdur. Yaponiya Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini 28 dekabr 1991-ci ildə tanımış, iki ölkə arasında diplomatik əlaqələr isə 7 sentyabr 1992-ci ildə qurulmuşdur. İki ölkə arasında rəsmi şəxslərin qarşılıqlı səfərləri diplomatik əlaqələrin daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət etmişdir.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin Yaponiyaya ilk rəsmi səfəri iki dövlət arasındakı əlaqələrin demokratik prinsiplər əsasında yenidən qurulmasına önəmli töhfələr vermişdir. H.Əliyev Yaponiyanın Baş naziri Ryutaro Haşimotonun dəvəti ilə 24-28 fevral 1998-ci ildə Yaponiyada ilk dəfə rəsmi səfərdə olmuşdur. Bu səfər nəticəsində iki ölkə arasında yeddi sənəd imzalanmışdır. Bunlardan "İki ölkə arasında dostluq və tərəfdaşlıq haqqında birgə bəyanat" 26 fevral 1998-ci ildə Tokyoda Yaponiyanın Baş naziri Haşimoto və Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmışdır. İmzalama mərasimindən sonra Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev jurnalistlər qarşısında qısa bəyanatla çıxış edərək bildirmişdir: "Hesab edirəm ki, bu sənədlərin, xüsusən Yaponiya ilə Azərbaycan arasında dostluq və tərəfdaşlıq, ticarət əməkdaşlığı haqqında bəyanatların və digər sənədlərin imzalanması ilə ölkələrimizin əməkdaşlığında yeni mərhələ açılır. Mən bəyan edirəm ki, biz öz üzərimizə götürdüyümüz bütün öhdəlikləri yerinə yetirəcək və etibarlı tərəfdaşlar olacağıq" [Abdullayev, Muradov, 1999, 178].

Xalqlarımız arasındakı tarixi dostluq əlaqələrinin müstəqil Azərbaycan Respublikası ilə bütün sahələrdə, o cümlədən siyasi, iqtisadi və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlıqla daha da inkişaf etdirilməsinə Yaponiya dövləti də xüsusi maraq göstərirdi. 1998-ci il 26 fevral tarixində prezident Heydər Əliyevlə görüşündə cənab Haşimoto belə vurğulamışdır: "Yaponiyadan başlayan böyük İpək yolunun üzərində yerləşən, hələ keçən əsrlərdə Azərbaycanla ticarət əlaqələri olan Yaponiyada Azərbaycana həmişə böyük maraq göstərilir, xalqlarımızın yaxınlığı daim hiss edilir. Coğrafi-siyasi cəhətdən çox mühüm bir ərazidə yerləşən Azərbaycanla əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə Yaponiya xüsusi əhəmiyyət verir" [Abdullayev, Muradov, 1999, 86].

İki ölkə arasında həyata keçirilən uğurlu əməkdaşlıq qarşılıqlı mədəni əlaqələrin inkişaf etdirilməsi baxımından çox vacibdir. “Son vaxtlar beynəlxalq mədəni-humanitar əməkdaşlığın xarakteri ciddi dəyişikliklərə uğramışdır. Mədəniyyət getdikcə daha artıq dərəcədə özünəməxsus əmtəyə çevrilir, dövlətlər öz mədəni mallarını dünya bazarında daha geniş təbliğ etməyə və onların rəqabətə davamlılığını təmin etməyə can atırlar” [Əhədova, 2014, 63].

Yaponiya ilə mədəni əlaqələrimiz əsasən aşağıdakı sahələri əhatə edir:

1. Ədəbiyyat – mədəni əlaqələrin meydana gəlməsində və sözügedən münasibətlərin möhkəmlənməsində, multikultural dəyərlərin formalaşmasında əsas vəzifələrdən biri ədəbiyyatın üzərinə düşür. Ədəbiyyat daim insan amilini əsas tutaraq cəmiyyətdəki münasibətləri balanslaşdırmaqda birlik və bərabərliyə əsaslanmağı aşılamişdir. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim İsa Həbibbəyli ədəbiyyatın multikultural tarazlıqda rolunu izah edərək yazırdı: “Ədəbiyyat cəmiyyətin inkişafında harmoniyanın rolunu, zəruriliyini diqqət mərkəzinə çəkmişdir. Bu isə öz növbəsində, insan və zaman münasibətlərini tarazlamış, müxtəlif xalqların eyni coğrafiyada birlik və bərabərlik, qarşılıqlı etimad içərisində yaşayıb, irəliyə doğru inkişafa xidmət etmələrinə şərait yaratmışdır” [Həbibbəyli, 2017]. Ədəbi əlaqələrin hərtərəfli inkişafı və formalaşmasında bədii tərcümənin rolu əvəzənməzdir: “Dağın Səsi”, “Köhnə paytaxt” (Y.Kavabata), “Kafka Sahildə”, “Norveç Meşəsi”, “Sərhəddən cənubda, Günəşdən qərbdə” (H.Murakami), “Sehirbazlar dərəsi”, “Yarımqıq əlyazma” (K.Abdulla), “Rənglərin dueti” (Məmməd İsmayıl) və digər onlarla əsərlər qarşılıqlı şəkildə tərcümə edilmişdir.

2. Musiqi – 1991-ci ildə Yaponiyada keçirilən “Silk Road” müsabiqəsində uğur qazanan Azərbaycanlı bəstəkar Fərhəng Hüseynova yapon musiqili teatrı üçün “Kodayu” operasını yazmaq sifarişi verilməsi və sözügedən operanın 1993-cü ildə Tokyoda müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulması təqdirəlayiqdir. Yaponiyanın Azərbaycan Respublikasındakı Səfirliyinin təşkilatçılığı ilə hər il Azərbaycanda ənənəvi yapon musiqi konsertləri təşkil edilir. Bu gözəl ənənənin nəticəsi olaraq son illər konsertlərdə Azərbaycan milli musiqi alətləri (tar, kamança, nağara) və muğam ifaçıları ilə sintez musiqilər də ifa olunmaqdadır.

3. Kino – Bakıda hər il ənənəvi olaraq “Yaponiya Kinosu Günləri” keçirilməsi və 2014-cü il 27-ci Tokyo Beynəlxalq Film Festivalında “Nabat” tammetrajlı filminin nümayişi olduqca əhəmiyyətlidir.

4. Teatr – Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrı ilə Yaponiya teatrları arasında əməkdaşlıq xüsusi yer tutur. 2014-cü ildə T.Takahisanın rəhbərliyi ilə “Va Liqa” qrupu Azərbaycan tamaşaçılarına ənənəvi yapon teatr sənəti “Kabuki”ni nümayiş etdirmişdir.

5. Rəssamlıq – bu istiqamətdə Azərbaycan rəssamları A.Hüseynov və O.Hüseynovun 2006-cı ildə Yaponiyadakı sərgisi və Azərbaycan rəssamlığı barədə yapon sənətsevərlərinə məlumat verən kataloqun çap olunması, Bakıda təşkil olunan “Yapon ukiyo-e qravürasında Yaponiyanın Edo dövründəki (1603-1868-ci illər) həyatı”, “Şaraku müasir yapon rəssamların interpretasiyasında” adlı sərgi və digərləri diqqətə çatdırılmalıdır.

Müasir mədəniyyətlərəarası dialoq çərçivəsində Azərbaycan – Yaponiya əməkdaşlığı sahəsində irimiqyaslı mədəni tədbirlərin təşkili ilə yanaşı, ən önəmli addımlardan biri mədəniyyətin daşıyıcıları olan insan mübadiləsidir.

Azərbaycan və Yaponiya arasındakı mədəni əlaqələr yüksək sürətlə davam etməkdədir. Azərbaycan dilində yapon mədəniyyətinə dair ədəbiyyatların artırılması, hər iki ölkənin mədəniyyətlərindəki tipoloji yaxınlıqların araşdırılması böyük aktualıq kəsb edir.

Məruzədə iki ölkə arasındakı qarşılıqlı mədəni əlaqələrin çağdaş inkişaf xətti əsas götürülərək geniş miqyaslı mədəni hadisələrdən və bu əlaqələrin nəticəsi olaraq meydana gələn multikultural dəyərlərdən bəhs ediləcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev, E., Muradov, F. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə, 4-cü cild. Bakı: "Göytürk", 1999
2. Əhədova S.A. Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər. Bakı: "Elm", 2014
3. Həbibbəyli İ. Multikulturalizm yollarında: ədəbi-tarixi ənənələr və müasir dövr. "Azərbaycan" qəzeti, 10 yanvar 2017
4. Manafova, M. Beynəlxalq mədəni əlaqələr, 2-ci cild. Bakı: "Sabah", 2009

Lamiyə Nəsirova Məcid
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DIALOQUNDA BƏDİİ TƏRCÜMƏNİN ROLU
(MONQOL ƏDƏBİYYATI NÜMUNƏLƏRİ ƏSASINDA)

Açar sözlər: Azərbaycan, monqol, ədəbi əlaqə, bədii tərcümələr

Şərqlə Qərbin qovşağında yerləşən Azərbaycan qədim dövrlərdən etibarən dünya ölkələri ilə zəngin mədəni əlaqələr qurmuşdur. Xalqların qarşılıqlı surətdə zənginləşməsində ədəbiyyatın, o cümlədən, ədəbi əlaqələrin rolu danılmazdır. Azərbaycançılıq ənənələrinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmiş multikulturalizm həm də mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına zəmin yaratmışdır. Azərbaycan və Monqolustanın ortaq multikultural dəyərlərə malik olması ölkələr arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin daim inkişafda olmasına təkan verir.

Xalqlararası mədəniyyətlərin dialoqunda bədii tərcümə hər zaman öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır. Milli-mənəvi dəyərlərin təzahürü sayılan Azərbaycan və monqol ədəbiyyatı nümunələrinin tərcüməsi daima ədəbiyyatların qarşılıqlı inteqrasiyasına və zənginləşməsinə töhfə vermişdir. Tərcümə və tərcümə olunan resursların millətlər arasında mənəvi əlaqələrin möhkəmlənməsindəki rolu mübahisəsizdir. Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun söylədiyi kimi, “tərcümənin xalqlar arasında böyük, yıxılmaz mənəvi körpü olduğuna qayıdıb bir daha qeyd edirəm ki, o, insanın ruhi aləmini, hissiyyat və anlayışlarını zənginləşdirən güclü amillərdəndir” [Tərcümə sənəti, 1990, 10].

Monqol ədəbiyyatından edilən tərcümələr bu xalqın milli-mənəvi dəyərləri, sosial, mədəni və məişət məsələləri, multikultural ənənələri haqqında məlumat verən qaynaqlardır. Bədii tərcümənin imkanlarından istifadə olunaraq Azərbaycan və monqol əsərləri arasında aparılan müqayisəli paralellər xalqların əməkdaşlığına, mədəniyyətlərin bir-birindən bəhrələnməsi və ədəbi mövzu mübadiləsinə xidmət edir. Monqol ədəbiyyatından tərcümə ənənələri ötən əsrdən başlamış, H.Ziya, M.Araz, Q.İmamverdiyev, V.Rüstəmzadə kimi ziyalılar tərəfindən şeir nümunələri dilimizə tərcümə olunmuşdur. Monqol folklorunun dəyərli örnəkləri B.Qurbanov və R.Əskər tərəfindən türkcə, rusca və almanca nəşrləri əsasında Azərbaycan dilinə çevrilmişdir. “Canqar” eposu və “Monqolların gizli tarixi” monqol ədəbiyyatından dilimizə çevrilən ən sanballı əsər kimi türkologiya ilə monqolistika arasında araşdırmaların aparılmasına zəmin yaradan tərcümə işlərindəndir. “Monqolların gizli tarixi” dastanının ana dilimizə tərcümə olunması onun “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu ilə hərtərəfli müqayisəsinə imkan verir. Hər iki dastan arasında çox sayda səsləşən motivlər, mövzu-məzmun və ideya bənzərliyi vardır. Məhz bu mənada bədii tərcümə ədəbi əlaqələrin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, onun davamlı inkişafını təmin edir. Monqol eposu “Canqar”ın dilimizə tərcüməsi “Koroğlu” dastanı ilə epik uyğunluqları və hər iki xalqın ortaq dəyərlərinin müqayisəli paralellər əsasında araşdırılmasına imkan yaradan mühüm mənbələrdəndir.

A.Vəfalının “Atalar sözü-ağlın gözü” tərcümə kitabında yer alan monqol atalar sözləri Azərbaycan-monqol deyimlərinin qarşılıqlı müqayisə yolu ilə araşdırılması üçün geniş imkanlar açmaqla yanaşı, xalqların multikultural dəyərlərini ortaya çıxaran zəngin

qaynaqdır. Sözügedən tərcümə işində xalqın dünyabaxışının, onun düşüncə dünyasının zənginliyi görülməkdədir.

Monqol ədəbiyyatından dilimizə tərcümə edilmiş J.Şaqdar “Polad heykəl haqqında ballada”, D.Nyamaa “Bir səma altdayıq biz”, Ç.Lxamsuren “Qardaşlarıma” şeirləri xalqların əməkdaşlığını, dostluğunu, birgə yaşayışını özündə tərənnüm edən nəzm nümunələridir:

*Daşkənd, əkizmisən günəş ilə sən,
Tükənmək bilməyir gözündəki nur.
Yeraltı təkandan yox, bu gün sinən
Dostluq nəğməsindən titrəyib coşur.
Bir səma altdayıq biz,
Bir döyünür qəlbimiz [Azərbaycan jurnalı, 1972, №10, 198].*

Oxşar tarixi inkişaf, yaxın həyat tərzini, mədəni irsi, bənzər folklor ənənələri və başqa bu kimi ortaq cəhətlərin mövcudluğu Azərbaycan və monqol xalqlarını mədəniyyətlərarası dialoqa təşviq edən əsas ünsürlərdir. Mədəniyyətlərarası dialoq Azərbaycan-monqol münasibətlərini, o cümlədən, bədii tərcümə vasitəsilə ədəbi əlaqələrin davamlı inkişafını təmin edir.

Ədəbiyyat:

1. Tərcümə sənəti. Məqalələr məcmuəsi. Bakı, Elm, 1990.
2. Monqolların gizli tarixi. Bakı, MBM, 2011.
3. Canqar. (Tərcümə ed. B.Qurbanov). Bakı, Şur nəşriyyatı, 2017.
4. Atalar sözü aqlın gözü. Bakı, Elm, 2012.
5. Azərbaycan jurnalı, 1972, №10.

Leyla Həsənzadə Mansur
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

QLOBALLAŞAN DÜNYADA KOREYA ƏDƏBİYYATI VƏ QADIN
(AZƏRBAYCAN – KOREYA ƏDƏBİYYATI NÜMUNƏLƏRİ ƏSASINDA)

Açar sözlər: tərcümə, qadın, ədəbiyyat, hüquq, mədəniyyət

Ümumdünya mədəniyyətinin yaranması və xalqların bir-birini yaxından tanıması işi dövrümüzün ən vacib məsələlərindən biridir. İncəsənətin bütün sahələrində olduğu kimi, ölkəmiz ayrı - ayrı dünya ölkələri ilə ədəbi-bədii mübadiləyə qoşularaq, həm bizim şair və yazıçılarımızın mədəni irsini digər dövlətlərə tanidir, həm də müxtəlif ölkələrin yazarlarını dilimizə tərcümə etməklə onların yaradıcılığını tədrisə və tədqiqata cəlb edir. Tərcümə ədəbiyyatının ədəbi əlaqələrin genişləndirilməsində böyük rolu olmuşdur. Tərcümə vasitəsi ilə dünya xalqları bir-birini daha yaxından tanıyır, bir-birinin ədəbiyyatına, incəsənətinə müsbət təsir göstərir. Bir xalqın tarixi, indiyə qədər qazandıqları uğurların və yaşadığı problemlərinin şifrələri ilk növbədə onun ədəbiyyatında — milli ruhunun daşıyıcısı sayılan bədii-poetik nümunələrində axtarmaq lazımdır. Azərbaycanda koreya dilindən ilk bədii tərcümələr XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Bu mərhələdə əsərlər əsasən transendental yolla, daha dəqiq desək, rus dili vasitəsilə dilimizə çevrilirdi. Son zamanlar koreya ədəbiyyatı nümunələrini yazıldığı dildən tərcümə etməyə başlayırlar və təbii ki, onların sayəsində Azərbaycan oxucusu kimi koreya ədibləri ilə orijinaldan tərcümə olunmaqla tanış olurlar. Son dövrlərdə koreya ədəbiyyatını Azərbaycan dilinə Vüsalə Həsənova, Nuray Kərimova və Könül Kamilzadə orijinaldan tərcümə edən mütəxəssislərimizdənir.

Koreya cəmiyyətində qadınların vəziyyəti çox ziddiyyətli olub və qalır. Bir tərəfdən, belə hesab edilir ki, qədim zamanlardan qadın patriarxal Konfutsian sisteminin normalarına tam tabe idi, digər tərəfdən isə Koreya tarixi həyatın bütün sahələrində qadınların qeyri-adi uğur və əhəmiyyətli nailiyyətlərindən nümunələr verir. Məsələn, Birləşmiş Silla dövründə (668-935) qadınlar ailə başçısı rolunu oynaya bilirdilər. Bu dövrdə ölkəni uğurla idarə edən üç Kraliçanın adları məlumdur, bundan başqa, koreya tarixinin bir çox epizodlarında ölkənin idarə olunmasında həlledici rol bəzən azyaşlı krallar dövründə hakimiyyətə gəlmiş və nüfuzlu regentlər oynayırdılar. Kore (918-1392) dövründə qadınlar kişilərlə bərabər vərəsəlik, ikinci nikah imkanı, hərəkət azadlığı və s. hüquqları var idi [Hansamo, 2018, 28-29].

Lee sülaləsinin (1392-1910) hakimiyyətə gəlişi ilə koreyalıların baxışları və həyatı Neo-Konfutsiliyin təsiri altında dəyişdi. Tərbiyənin əsası ailədə insanların münasibətlərini və cəmiyyətdə insanların davranışını tənzimləyən Konfutsi normaları oldu [Koreya ədəbiyyatı, 2012, 28].

Koreyada qızlar üçün məktəblər yox idi. Bəzən lazım gələndə yalnız xüsusi siniflər yaranırdı. Hesab edilirdi ki, qadının "evin içində olmaq" vəzifəsi yanında onun üçün ictimai həyatda iştirak etmək, xüsusən də məktəbə getmək qətiyyətli vacib deyil. Bundan başqa, qaranlıq başlanğıcı təcəssüm etdirən qadınların uzun müddət Çin heroqliflərini öyrənməyə mənəvi haqqı yox idi, çünki onlar səmavi iradənin nazil olması hesab edilirdi, göy isə həmişə işıqlı başlanğıca aid idi. Koreyada İhva 'nın ilk qadın məktəbi – "armudun çiçəkləri" yalnız 1886-da açıldı.

Konfutsi ideal qadının iki tərəfini əks etdirirdi: o, təvazökar və itaətkar olmalıdır, eyni zamanda güclü və məsuliyyətli olmalı, beləliklə, qadın yaranmış norma və qaydaların hüquqsuz girovudur.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Koreyada nəinki ciddi iqtisadi dəyişikliklər baş verdi, həm də gender probleminə müsbətə doğru yeniliklər oldu. Ailənin strukturunda dəyişikliklər, ilk növbədə, ailələrdə uşaqların sayının azalması ilə bağlı idi. Hökumətin gender siyasətində dəyişikliklər, ilk növbədə, qadınların öz talelərini idarə etmək hüququnda daha azad olması ilə bağlı idi. Bərabər hüquqların ən parlaq nümunəsi qadınlar üçün məktəbə getmək imkanı hesab edilə bilər. Artıq 1955-ci ildə məktəbdə oğlan və qızların nisbəti 66%-lə 58% təşkil edib.

Bu gün Koreya Respublikası Hökuməti müxtəlif təhsil proqramları həyata keçirir və ölkədə təhsilin inkişafına hər cür dəstək verir. Bunun sayəsində əhalinin təhsil səviyyəsi, demək olar ki, 100% təşkil edir, kolleclərdə müxtəlif istiqamətlər üzrə təhsil səviyyəsi yüksəkdir və şagirdlər ali məktəblərə daxil olmağa çalışır. Bundan əlavə, Koreya qadınları təhsil almaq hüququ qazanmaqla, peşə seçimində sərbəstlik əldə etdilər.

Koreya ədəbiyyatına nəzər salsaq, itaətkar və sədaqətli qadın obrazını görmək olar, hansı ki, həyatın mənasını ərinə qayğı göstərməkdə və onun iradəsinə uyğun davranmaqda görürdü. Məşhur "Xeyirxah əməllər və nəcib ürəklər haqqında qeydlər" romanında (XVII əsr) qız ərə gedərkən mütləq ərinə tabe olmalıdır. "Doqquzun buludlu yuxusu" adlı başqa bir romanda ərə getməyi arzulayan gənc qız əmindir ki, qadının bütün həyatı – kişiyyə, ərinə xidmət etməkdir və onun taleyi ərinin bütün bəlaları və sevincləri ilə bağlı olacaq.

Uzun müddət qadın şair və yazıçıları dünya ədəbiyyatının ikinci planında olublar və onlar hər dəfə mövcud olmaq hüququnu sübut etməyə məcbur olmuşdur. Koreya qadın şairə və yazarları da bu prosesdən geri qalmamış onlar da həmçinin ikinci planda tutulmuşlar. Koreya ədəbiyyatı tarixində qadınların yaradıcılığı ümumi istiqamətə daxil deyildi. O, ayrı-ayrılıqda seçilirdi, onların poeziyası sevgini tərənnüm edirdi. Məhz onlar Koreya poeziyasında Konfutsi təlimlərinə bənzəməyən canlı hissələr bulağını açdılar. Kişinin qadın üzərində hakim olduğu Koreya cəmiyyətində, sözsüz ki, hər şeydə ona itaət etmiş qadınların yaradıcılığına münasibət həmişə şübhə doğururdu. Çünki Konfutsi ənənələri və patriarxallığı müharibədən sonrakı Koreyada güclü olaraq qalırdı. Buna görə də ilk qadın-ədəbiyyatçıların meydana gəlməsi ölkədə əlamətdar hadisə oldu. XX əsrin sonunda qadın lirikasının fəal inkişafı bütövlükdə Koreya poeziyasına və ədəbiyyatına əhəmiyyətli töhfələr vermişdir.

XX əsr ədəbiyyatı Kim Hye Sun poeziyasında olan qadın həmişə ədalətsizliyə məhkumdur, onun bədbəxt taleyi yaşadığı cəmiyyət tərəfindən müəyyən edilir. Onun qadın qəhrəmanı heç bir hüququ olmayan cəmiyyətdə hökm sürən ədalətsizliyin qurbanıdır. "Molme" şeiri ədalətsizlik və pisliklə dolu bir dünyada yaşamağa məcbur olan bədbəxt qızın monoloqu şəklində təqdim olunur. İlk baxışdan zərərsiz bir qızın sevgi etirafı insanlar tərəfindən ona qarşı dəhşətli bir münasibətə səbəb olur. Qıza fiziki zorakılığı məhz ona sevgisini etiraf etdiyi insanlar göstərir. Əsas qəhrəman sakitcə bu qəddar reallığı qəbul edir və deyir: "Bir neçə zərbədən sonra onun sevdiyi insanın adı onun yaddaşından silinir və alınan zərbə haqqında yalnız ağır xatirələr qalır" [Усманова З.А., 2018, 91].

Ədəbiyyat:

1. Hansamo, payız buraxılışı Koreya ədəbiyyatı, yeni dövr, 2-ci sezon, X tiraj, Bakı 2019, s.28
2. Koreya Ədəbiyyatı. BDU, Bakı 2012, s.28-29
3. Усманова З.А. «СОВРЕМЕННАЯ КОРЕЙСКАЯ ЖЕНСКАЯ ПОЭЗИЯ: ТЕМАТИКА И ПРОБЛЕМАТИКА». Алматы, Казахстан 2018, с.91

Leyla Pirimova Yaşar
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

BABUR İMPERİYASINDA DİNİ TOLERANTLIQ

Açar sözlər: Babur dövləti, Əkbər, din, tolerantlıq

Tolerantlıq cəmiyyətdə olduqca dəyərli bir xüsustür. Həyata baxılan zaman insanlar arasında bir çox müxtəliflik nəzərə çarpmaqdadır. Bu səbəblə həyata keçiriləcək ən yaxşı siyasət qarşılıqlı güzəştədir. Tolerantlıq cəmiyyətdə rahatlığı təsis etmənin yeganə yoludur.

Tolerantlıq Hindistan ənənəsini tamamlayan bir cüzüdü. Ona eyni zamanda Hindistanın beynəlxalq vəsiqəsi də demək mümkündür. Hindistanın uzun bir tolerantlıq mədəniyyət tarixi mövcuddur. Hind yarımadası çoxdinli bir cəmiyyətə sahibdir. Böyük dinlərin hamısı Hindistanda tamamilə uyğunluq içərisində fəaliyyət göstərməkdədir. Beləliklə, Hindistana fərqli din və mədəniyyətlər üçün sülhsevər bir sığınacaq məkanı olduğu deyilə bilər. Ölkə kosmopolit bir cəmiyyətə sahibdir. 2017-ci ilin nüfuz sayına görə, Hindistan nüfuzunda dinlərin siyahısı belədir: %79,8 Hindu, %14,2 Müsəlman, %2,3 Xristiyan, %1,7 Sih, %0,8 Budist, %0,4 Caynist və %0,6 başqaları [www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/hindistan/].

Babur şahın qurduğu Böyük Moğol imperiyası tarixin gördüyü ən böyük və uzun müddət davam etmiş dövlətlərdən biridir. Özgə bir coğrafiyada yüzlərcə fərqli dil ilə irq və inancdan olan insanları 300 ildən çox davam edən bir idarə sistemində yaşadaraq dövrün ən böyük hadisələrdən birini gerçəkləşdirmişdilər. Üç yüz il imperiyanın yaşamasının başlıca səbəbi türklərin əsas prinsiplərindən biri olan ədalətli idarə üsulü idi. Belə ki, ədalətli olmayan bir idarə sisteminin davam etməyəcəyi bir düstur olmuşdur.

Babur və Humayun şah Hindistandakı hadisələrə tam nəzarət edə bilməmişdilər. Bu baxımdan Hindistan Baburlu dövlətinin əsil qurucusu Əkbər şah qəbul edilməkdədir.

Baburlu dönəminin ikinci önəmli anlayışı “dini güzəşt”dir. İlk başlanğıcdan etibarən zorla islamlaşdırma yolunu tutmamışlar, lakin, siyasətlərində İslamlaşmanı təşvik etmişdilər. Dövləti hökmdarından tutmuş ən tanınmış idarəçilər islam dininə sitayiş edirdilər. Çünki bu bir türk hind imperiyası idi. Hind yazıçısı İndu Sundaresanın “Tac Mahal” trilogiyası bu baxımdan olduqca maraqlı bir mənbədir. Bu trilogiyada da zaman-zaman onların islam dininə sitayiş etdiyi öz əksini tapmışdır [Sundaresan, 2004, 98].

Əkbər şah Hindistan coğrafiyasındakı bütün din və inancları bir dam altında toplamaq və bütün inanc sahiblərini eyni statusda tutma düşüncəsini “sulhı-küllü” fəlsəfəsində ortaya qoymuşdur. Bu baxımdan Əkbər şahın həyata keçirdiyi Dini-İlahi diqqəti cəlb etməkdədir. [Konukçu, 1994, 543].

Bu məfhumla başlanğıcda hər kəsin din və inancına hörmət edilərək cəmiyyətdə sülh ruhunu yaratmaq nəzərdə tutulurdu. Əsasən müxtəlif dil və mədəniyyətlərə sahib insan cəmiyyəti sayılan Hindistan kimi ucsuz-bucaqsız bir coğrafiyanı heç bir problem olmadan idarə etmək üçün siyasi nöqtəyi- nəzərdən belə idarə üsulu seçmək vacib sayılırdı. Lakin din, inanc, təriqət və fəlsəfi anlayışların azad olduğu bir şərait yaradaraq, müasir dövrdə belə çətin bir proses olduğu halda, XVI əsrdə heç də asan olmayacaqdır [Bilkan, 2015, 95].

Əkbər şah bütün dinlərə hörmətlə yanaşması bəzən yanlışlıqla da olsa onun digər dinlərə sitayiş etməsi kimi qələmə verilmişdi. O, bütün dinlərin ən yaxşı xüsusiyyətlərini

bir arada toplayaraq yeni din yaratmaq istəyirdi. 1577-ci ildə bir ov şənliyi zamanı qəfil bir ilhamla ovu qadağan edən Əkbər şah bu qərarıyla xüsusilə Hindu, Cayni və Buddistləri məmnun etmişdir.

Əkbər 1582-ci ildə dövlətin şərab satmaq icazəsi ilə əlaqədar bir qanun çıxarmışdır. Eyni il kişilər üçün ipək paltar və qızıl taxmaq kimi icazəsini də təsdiqləmişdir. Hansı ki, bunlar İslam dinində qadağan idi. Fərqli din mənsubları və etnik ünsürlər üzərində təsirli olmaq istəyən Əkbər 1563-cü ildə hindli hacılardan alınan vergini, 1564-cü ildə isə müsəlman olmayan əhalidən alınan vergiləri ləğv etmişdir [Bilkan, 2015, 71].

İlk zamanlar Hindistan müstəqilliyinin rəmzi olan Hindistan Beynəlxalq Konqresi Hindu, Müsəlman, Sih, Xristian və başqa bir çox müxtəlif din ilə fərqli irqlərə mənsub “Tək Hindistan” idealını müdafiə edənlərin birləşdiyi ideal ortamı təmsil etməkdəydi [Bilkan, 2015, 59].

Baburlular Hindistanda bir tarix yazdılar. Özlərindən sonra belə bu gündə davam edən bu qədim diyarda müxtəlif dinlərin sülh içində toleratlıqla yaşadığı bir iz qoydular.

Ədəbiyyat:

1. Ekber Şah. Enver Konukçu. İslam Ansiklopedisi. İstanbul, X cilt, 1994.
2. Sultanın Dini. Ali Fuat Bilkan. Timaş Yayınları. İstanbul, 2015.
3. Yirminci Eş. İndu Sundaesan. İstanbul, Literatür yayım evi, 2004.
4. www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/hindistan

Rəna Məmmədzadə Xatayı
Azərbaycan Dillər Universiteti

ZAMAN KATEQORİYASI DÜNYANIN DİL MƏNZƏRƏSİNİN ELEMENTLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Açar sözlər: koqnitiv dilçilik, dünyanın dil mənzərəsi, zaman kateqoriyası

Müasir kainatın ən vacib tərkib hissələrindən biri olan zaman kateqoriyası universal və çox aspektli kateqoriyadır. İlk olaraq təbiətşünaslıqda, fiizikada və fəlsəfədə formalaşsa da, son dövrlərdə zaman problemi daha çox psixologiya, linqvistika kimi elmlərin tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Bu elmlərin çərçivələri daxilində zaman dünyanın elmi mənzərəsinin əsas kateqoriyası kimi təqdim olunur. Müasir təbiətşünaslıqda məkan və zaman universal kateqoriyalar kimi başa düşülür. Bu o deməkdir ki, heç bir hadisə və ya proses zamandan və məkandan kənarında mümkün deyildir [Мостепаненко, 1969, 21]. A. M. Mostepanenko zamanı real və perseptual olmaqla iki yerə ayırır. Real zaman xarici aləmə aid olub, real obyekt və hadisələrin vəziyyətlərinin dəyişmə qaydası ilə əlaqədardır. Perseptual zaman xarici aləmin bir fərd tərəfindən qavranmasını əks etdirir [Мостепаненко, 1969, 66-68]. Dilşünaslıqda zaman antroposentrik, subyektiv kateqoriya kimi başa düşülür, yəni dil perseptual zamanla iş görür, çünki insan adi həyatda zamanı xüsusi, subyektiv hissiyyatların prizması vasitəsilə qavrayır.

Hər bir dilin əsasında xüsusi dünya mənzərəsi dayanır. Müxtəlif dil daşıyıcıları dünyanı öz dil prizmasından görür. Linqvistikada dünyanın dil mənzərəsi anlayışının müxtəlif izahı mövcuddur. Dünyanın dil mənzərəsi dedikdə «dildə qeyd olunan, bu dil kollektivi üçün spesifik olan real gerçəkliyin qavrayış sxemi» başa düşülür [Яковлева, 1994, 9]. Dünyanın dil mənzərəsi xalqın müəyyən inkişaf mərhələsində onun gerçəklik haqqında dilin vahidlərində təsbit olunmuş təsəvvürlərinin məcmusu, dil işarələrində gerçəklik təsəvvürlərinin inikası, dünyanın dildə üzvlənməsi, əşya və hadisələrin nizamlı düzümü, dünya haqqında söz mənalarının sistemində gizlənən informasiyadır [Veysəlli, 2015, 41]. Məlum olduğu kimi, dildə bu dilin mədəniyyətinin daşıyıcılarına xas olan cəhətlər öz əksini tapır. Digər tərəfdən, dilə sahib olan dil daşıyıcısı dünyaya öz ana dili ilə ifadə olunan nöqtəyi-nəzərdən baxır [Шмелев, 2002, 12]. Dünyanın dil mənzərəsinin milli spesifik xüsusiyyəti nəinki xalqın mədəniyyətinin xüsusiyyətləri ilə, eləcə də, dilin struktur xüsusiyyətləri ilə ifadə olunur [Гак, 2004, 44]. Bu ideya V. Qumboldtun “dilnin daxili forması” haqqında təliminə və Sepir-Uorfun “lingvistik nisbilik nəzəriyyəsinə” aiddir. Müasir dövrdə bu problemlə bağlı tədqiqatların əksəriyyəti, məhz dünyanın dil mənzərəsi ilə dünyanın elmi mənzərəsinin qarşıdurmasına gətirib çıxarır. Zaman dünyanın elmi mənzərəsinin fundamental kateqoriyası olub, dünyanın dil mənzərəsinin vacib elementlərindən biridir. Əvvəllər dilçilikdə zaman əsasən qrammatik bir kateqoriya kimi öyrənilirdisə, son dövrlərdə koqnitiv kateqoriya, mədəni konsept, dünyanın dil mənzərəsinin elementlərindən biri, bu və ya digər xalqın dil və mədəni biliklərinin tərkib hissəsi kimi qəbul edilməyə başlandı. Dilçilikdə dil şəxsiyyəti, insanın dilə təsiri, dünyanın dil mənzərəsi və s. problemləri ortaya qoyuldu.

Zaman kateqoriyasına müasir yanaşmanı müəyyən edən mühüm amil dilçiliyin antropoloji paradigmaya keçidi ilə izah olunur. Dilçilik tədqiqatında zamanın tədqiqinə yeni

bir dönüş bu kateqoriyanın konsepsiya anlayışı oldu. T.İ.Deşerieva qeyd edir ki, linqvistikada dildə müəyyən zamanın tədqiqi problematikasını fəlsəfədən və fizikadan təcrid olaraq nəzərdən keçirə bilməz. ... Linqvistik zaman, məhz zamanın fiziki və fəlsəfi aspektlərinin mahiyyətinin dil vasitələri ilə ifadə olunması üsullarının toplusudur [Дешериева, 1975, 111-112]. Əksər hallarda dilşünaslıqda zaman kateqroiyası Eynşteynin nisbilik nəzəriyyəsi kimi məkan kateqoriyası ilə birləşir. Q.Qiyomun konsepsiyasına müvafiq olaraq zaman n-dəyişikliklərlə məkan obrazına əsasən qurulmuşdur. Q.Qiyom qeyd edir ki, zaman özü-özlüyündə təqdim oluna bilməz və o öz təsəvvürünü məkan vasitələrindən götürür [Гийом, 1992, 9-10]. Q.Qiyomun ardınca bir çox dilşünaslar zamanı məkan prizmasından nəzərdən keçirirlər. N.D.Arutunyova qeyd edir ki, dilə görə zaman məkan terminləri ilə modelləşir. M.F.Muryanov isə məkanla zaman kateqoriyalarının əlaqəsini təsdiqləyərək L.P.Yakubinskidən və V.V.Vinoqradovdan növbəti sitatlar gətirir: «Rus dilində elə bir sösonü yoxdur ki, öz mənşəyinə görə məkan mənasına malik olmasın və zaman mənası məkan mənası ilə uyğunluq təşkil etməsin.» [Мурьянов, 1978, 54]. Müxtəlif dil mədəniyyətləri tərəfindən zamanın müxtəlif cür qavranması və zamanın konseptuallaşmasının milli modellərinin spesifikliyi, məsələn, rus və ingilis və ya fransız dillərinin müqayisəli təhlili zamanı aşkar olunur: «zamanın adlarının təşkilində xarici oxşarlığa baxmayaraq, bu dillər zamanın müxtəlif konsepsiyalarıdır» [Яковлева, 1994, 195].

Hər bir dilin dünyanın özünəməxsus linqvistik mənzərəsi olduğuna inanılır və elmi baxımdan fərqlənir. Müxtəlif mədəniyyətlər zamanı müxtəlif uzunluqlarda görürlər. Zamanın elmi hesablanması əksər xalqlarda üst-üstə düşsə də, günün hissələrə bölgüsü müxtəlif xalqlarda üst-üstə düşmür: vaxtın seqmentlərə bölünməsi məsələn, zamanın şərti bölgüsü, zamana münasibət iki mədəniyyətdə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Rus dilində “*сутки*” sözü ingilis dilində *a day, 24 hours* sözü ilə verilir. Fransız dilində həftə bölgüsü də fərqli verilir: bir həftə “*huit jours*” (səkkiz gün), iki həftə “*quinze jours*” (on beş) gün kimi ölçülür.

Dünyanın müxtəlif dil sistemlərində zaman kateqoriyalarının konseptuallaşması məsələsi bir çox linqvistlər və dilçi kulturoloqlar tərəfindən tədqiq olunur. Dildə zaman və ya linqvistik zaman problemi həddən artıq mürəkkəbdir və çoxhəddlidir. “Zaman” konseptinin inkişafı müxtəlif mədəniyyətlərdə və dillərdə davam edir və bunun nəticəsində zamanın interpretasiyasının müxtəlif modelləri formalaşır. Qədim dövrlərdən etibarən insan şüurunda iki əsas zaman modelləri – “dövrü” zaman və “xətti” zaman mövcuddur. Dünyanın dil mənzərəsinin çərçivəsi daxilində dövrü və xətti zaman bir-birini tamamlayır. «Dil daşıyıcılarının mədəni paradigmasında zamanın dövrülüyü anlayışı ilə təbii dövrülük, təkrarlıq (il, ay, saat) ideyaları əlaqələndir”, xətti zamanla hadisələrin təkrarsızlığı və dönməzliyi xarakteristikaları assosiasiya olunur [Яковлева, 1994, 100-101]. Zamanın dövrü qavrayışı əsasən dilin leksik tərkibində öz əksini tapmışdır və xətti zaman onun qrammatik quruluşu ilə əks olunmuşdur.

Dünyanın dil mənzərəsində zaman nitq aktı və ya deyktik kateqoriya kimi nəzərdən keçirilir. Dildə öz əksini tapan zamanın daha geniş yayılmış interpretasiyalarından savayı, zamanın çoxlu sayda digər modelləri mövcuddur. Bu onunla izah olunur ki, müxtəlif mədəniyyətlər, sivilizasiyalar və fəlsəfi cərəyanlar zamanı birmənalı şəkildə şərh etməmişdir: antik mifologiyada zaman nəbz kimi başa düşülür, zaman anlayışının yaxşılaşmaya və tərəqqiyə yönəlmiş şaquli xətt kimi şərhə də yaxşı məlumdur, və ya əksinə, zaman anlayışı tənəzzülə aparıcı xəttlə simvolizə olunmuşdur. Zamanın sadalanan modellərinin əksəriyyəti dildə öz əksini tapır və dildə, onun leksik tərkibində və qrammatik quruluşunda təsbit olunur.

Yuxarıda qeyd olunan faktların qısa xülasəsini verərək qeyd etmək lazımdır ki, zaman məkanla yanaşı dünyanın dil mənzərəsinin əsas elementidir. Linqvistik zaman dedikdə zamanın fiziki və fəlsəfi aspektlərin mahiyyətinin dil vasitələri ilə ifadə olunmasının leksik-qrammatik üsullarının toplumu kimi başa düşülür. Dildə qeyd olunan zaman danışanın dünyaya baxışı ilə müəyyən məna almışdır. Dildə zamanın nisbilyi deyxsis kateqoriyada təzahür edir və müxtəlif dil kollektivləri tərəfindən zamanın konseptuallaşmasının milli spesefik xüsusiyyəti ilə təsdiq olunur. Dünyanın dil mənzərəsində zaman konsepti həddən artıq mürəkkəb və çoxhədlidir, və zamanın dil modellərinin böyük sayı bunu izah edir. Tez-tez istifadə olunan çoxlu sayda anlayışlar arasında “xətti” və “dövrü” zaman konseptləri dominantlıq təşkil edir və onlar dünyanın dil mənzərəsinin çərçivəsi daxilində bir-birilərini tamamlayırlar.

QLOBALLAŞMA DÖVRDƏ İQTİSADI DİSKURSDA İNGİLİS DİLLİ İŞGÜZAR YAZIŞMALARIN FUNKSİYALARI

Açar sözlər: qloballaşma, iqtisadi diskurs, ingilis dilinin rəsmi-işgüzar üslubu

Müasir cəmiyyətdə baş verən mürəkkəb inteqrasiya prosesləri iş həyatının qloballaşması və ingilis dilində beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin sayının durmadan artması ilə baş verən maliyyə və iqtisadi mənzərənin ciddi dəyişikliklərinə səbəb oldu. İqtisadi ünsiyyət sosial ünsiyyətin ən geniş yayılmış növlərindən birinə çevrilmişdir. Bu kontekstdə bu gün dilçilərin əsas vəzifələrindən biri iş ritorikasının effektivliyini artırmaq, həmsöhbətlə nitqdə olan təsir vasitələrini yaxşılaşdırma yollarını tapmaq, işgüzar ingilis dilinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini öyrənməkdir.

İngilis dilli iqtisadi diskursun funksional xüsusiyyətlərini daha dərinədən anlamaq üçün işgüzar diskussiya anlayışını dərk etmək lazımdır. Diskurs eyni kommunikativ sferada fəaliyyət göstərən bir neçə mətnin mürəkkəb qarşılıqlı əlaqəsi kimi olduqca geniş şərh olunur.

Mironova, lingvistik və ekstralingvistik parametrlərə və oxşar prinsiplərinə əsasən, yəni eyni praqmatik parametrlərə malik olan mətnlər toplusundan ibarət olan diskussiyayı, ayrılmış şəkildə formalaşan bir vahid kimi müəyyənləşdirir. Burada diskurs anlayışı janr anlayışına yaxınlaşır. [Mironova, 1998, 355].

Axmanovaya görə isə, diskurs bütün ekstralingvistik, praqmatik və digər başqa faktorlar ilə sıx əlaqədə olan mətndir. Diskurs, hadisə aspektində baş verən, hədəflənmiş sosial fəaliyyət (proses), insanların qarşılıqlı əlaqəsində və onların şüur mexanizmlərində iştirak edən bir mətndir. [Axmanova, 1969, 607].

Mətn konkret bir kommunikativ vəziyyətə, ünsiyyət iştirakçılarının xüsusiyyətlərinə, hər iki tərəfin reaksiyasına, nitq davranışına korreksiya etmək ehtiyacına və s. səbəb olaraq, müxtəlif semantik və praqmatik çalarlarda yaranma və qavrayış prosesində diskussiyaya çevrilir. Beləliklə, diskursun funksional məkanı yaranır. [Ponomarenko, 2010, 148].

Müasir dilçilikdə ingilis dilli iqtisadi diskurs adətən təkcə informasiyanın ötürülməsi prosesi deyil, eyni zamanda ünsiyyət iştirakçılarının qarşılıqlı təsir proseslərini, onların arasındakı münasibətlərin bütün kompleksi, həmçinin bir-birlərinə qarşılıqlı təsir prosesi kimi anlaşılır və ünsiyyət prosesində çox böyük əhəmiyyəti vardır ki, bu da işgüzar diskursların, xüsusən də ingilis dilinin çoxşahəli və müxtəlif kommunikativ fon ilə xarakterizə olunan ən çox yayılmış diskursiv tiplərdən birinə çevrilməsinə imkan verir və şifahi ünsiyyət növlərindən biri kimi işgüzar ünsiyyətdə müxtəlif meyarlara görə aşağıdakı kimi bölünür: dialoji və monoloji; kontakt və distant şəkildə (kommunikantların olduqları zaman və məkan vəziyyətindən asılı olaraq); fərdlərarası və ictimai; birbaşa və dolaylı; kooperativ və münaqişə. [Vedenskaya, 2004; Kosareva, 2005, 254].

İqtisadi diskursun və xüsusən də ingilis dilində iqtisadi ünsiyyətin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri, kommunikasiya normalarının dəyişməz olması, kifayət qədər çoxlu sayda qaydaların və verbal danışmaların funksiyasına ciddi məhdudiyyətlərin qoyulması, tərəflərin qarşılıqlı əlaqələrinin dəqiq ardıcıl şəkildə qurulması standardlaşdırma hesab olunur

ki, bu da kommunikanların ünsiyyət davranışı zamanı sabit qaydalara və məhdudiyətlərə tabe olması deməkdir.

İşgüzar yazışmalara xas olan çoxlu sayda söz və ifadələr arasında işgüzar ingilis dilli fraza və ifadə vasitələri vardır ki, bunlar iqtisadi yazışmalar zamanı norma və etikətlərlə istifadə olunur: məsələn; məktubların yazılmasında başlanğıc olaraq (Dear Sir/Sirs, Mr/Mr., I thank you for your letter of., in reply to your letter of., və s.), məktubların ortasında məzmunun anlayışı üçün (We thought you might be interested to know that., I am writing to inform.,və s.), məktubların sonunda isə (Please remember me to., thank you for your time, best wishes? Yours faithfully/sincerely və s.).

Mədəniyyətlərarası işgüzar ünsiyyət kontekstində nitq aktları nəzəriyyəsi haqqında danışan E.N.Malyuqaya görə, danışıq aktının müvəffəq olma ehtimalının çox olması o zaman olar ki, əgər bütün həmsöhbətlər eyni dil və mədəniyyətə mənsub olsunlar, əks halda, əgər həmsöhbətlər fərqli dil və mədəniyyətə sahibdirlərsə, o zaman anlaşılmazlıq yarana bilər və qarşılıqlı əlaqələrin puç olmasına gətirib çıxara bilər. [Malyuqa, 2008, 30-31].

Tərəflər arasında anlaşılmazlıq və ya münasibətlərin kəskinləşməsilə münacişə yaranma vəziyyətinin qarşısını almaq üçün, kommunikanlar ənənəyə xas olan tətbiq olunmuş qayda və normalara əməl etməlidirlər. İşgüzar ünsiyyət prosesində müəyyən etikətlərə riayət edilməsi adresatın vacibliyini və əhəmiyyətini nümayiş etdirir, onun üçün rahat atmosfer yaradır, qarşılıqlı münasibətlərin səmərəliliyini artırır. [Malyuqa, 2008, 176-186]

İşgüzar münasibətlərin həyata keçirildiyi yazılı iş nitqi bütün növ iş məktubları; sosial və hüquqi münasibətləri tənzimləyən sənədlər - müqavilələr, sazişlər və digər sənədlərin bütün növləri ilə təmsil olunur. Məsələn, kredit müqaviləsi işgüzar ünsiyyət sahəsində koqnitiv və kommunikativ funksiyaları etiraz edən rəsmi işgüzar ünsiyyət janrı kimi fəaliyyət göstərir ki, burada göstərilən mühit əlaqələrin dəyişməz əsası olan öhdəliyin sosial (praqmatik) funksiyası və formal (rəsmi) stilistik funksiyası olan münasibətlərin informasiya sistemidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində “rəqabət qabiliyyəti” anlayışının “səriştə” və “peşəkarlıq” anlayışları ilə sıx əlaqəli olması getdikcə daha aydın görünür. Bir menecerin və ya istənilən səviyyəli rəhbərin peşəkarlığı onun dil biliklərini şərtləndirir. Həm şifahi , həm də yazılı iş dilinin populyar janrlarındakı bacarıqlar ən vacib peşə bacarıqlarından biridir.

Məsələn, “Kredit Müqaviləsi” nin təsvirinə fikir verək:

1. Birincisi, müqavilənin mətni asanlıqla oxunan və başa düşülən olmalıdır, hətta bunun üçün böyük şriftlərdən istifadə etmək olar,

2. İkincisi, kreditin qiymət şərtləri tam və dərhal müqavilənin şərtləri ilə mətnin əvvəlində göstərilməlidir. Mətnə alıcının müqavilənin şərtlərini dərk etməsində çətinlik yaranma biləcəyi üçün bir punktdan digər punkta keçilməsindən imtina edilməlidir. Əgər bank kredit nisbətini birtərəfli qaydada dəyişdirmək (artırmaq) hüququnu özündə saxlayarsa, bu addımın səbəblərini və şərtlərini göstərməli, həmçinin qanuni qaydalara əsasən əsaslandırılmalıdır,

3. Mətnin məntiqi şərtləri borc alanın bankla olan müqaviləsinin məntiqi ilə əlaqələndirilməlidir. Xüsusi olaraq ayrı bəndlərlə göstərilməlidir:

- a. Kredit vermə qaydası və qanunu,
- b. Onun saxlanması qaydaları və qanunları (faiz ödənişləri)
- c. Ödəmə qaydaları və qanunları (əsas borcun ödənilməsi).

Dövrümüzün iqtisadi problemlərinə cəmiyyətin artan marağı ilə əlaqədar olaraq, hazırda məşhur Newsweek beynəlxalq ictimai-siyasi jurnalında (ingilis dilində) iqtisadi

mövzulara aid məqalələr ola biləcək populyar iqtisadi diskursun xüsusi bir növü formalaşır. Populyar iqtisadi məqalələr həm mesaj komponentlərini, həm də təsir komponentlərini birləşdirərək dolaylı müraciət və gizli tövsiyələr yolu ilə özünü biruzə verir. İndiki dövr medianın çiçəklənməsi, ənənəvi inkişaf və yeni medianın yaranması, qlobal informasiya axınının bütün imkanlarına çıxış, dünyada İngilis dilli medianın intensiv yayılması, beynəlxalq informasiya sistemlərinin inteqrasiyası, qlobal informasiya məkanının qloballaşması, cəmiyyətdə medianın artan təsiri və s. mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsində medianın əhəmiyyətini artırır.

Populyar iqtisadi məqalələrdə çoxlu sayda stilistik vasitələrdən istifadə olunur: təkrarlanma, bir sözün və ya sabit bir ifadənin bölünməsi, bir sözün müxtəlif mənalarının işlənməsi, məşhur atalar sözləri və s. Məşhur iqtisadi məqalələrə marağı artırmaq üçün yaradıcıları onlara fərdi toxunuş verirlər: təhlil olunan məqalələrdə çox sayda uyğun adlar olur: coğrafi adlar, şirkətlərin, bankların, iqtisadi tədbirlərin, forumların, məşhur iqtisadçıların və iş adamlarının adları. İngilis dilində işgüzar yazışma diskursu iş tərəfdaşının həm fərqli dil səviyyələrində (sintaktik, leksik, morfoloji, stilistik), həm də kommunikativ, kompozisiya, vizual-qrafik və normativ aspektlər baxımından milli xüsusiyyətlərini əks etdirir. İqtisadi ingilis dilli işgüzar yazışmalarının səmərəliliyi dil vasitələrinin düzgün seçilməsi və istifadəsi, rəsmi məktublarda düzgün yazılması, məktublarda işgüzar yazışma janrının stilistik tələblərinə uyğunluğu arasında olan bir sıra dil və ekstralingvistik amillərlə müəyyən edilir. İşgüzar ünsiyyət üçün ünsiyyət iştirakçıları arasındakı əlaqənin xarakterini müəyyənləşdirmək, ünsiyyət məqsədlərini vurğulamaq, peşəkar fəaliyyət sahəsini və işgüzar ünsiyyət sahəsini müəyyənləşdirmək vacibdir. Yazılı işgüzar ünsiyyət, işgüzar tərəfdaşlar arasında qarşılıqlı mürəkkəb prosesdir. Yazılı işgüzar ünsiyyətin əsas vəzifələri səmərəli əməkdaşlıq, hədəflərin yaxınlaşması, tərəfdaşlar arasında qarşılıqlı anlaşmaya nail olmaqdır.

Ирина Шевлякова-Борзенко
Мультикультурный исследовательский центр
Университета Хучжоу (КНР)

**НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ КАК ПРОСТРАНСТВО
МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ «СХОЖДЕНИЙ»: АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ
ПОСТНЕОМОДЕРНИЗМ И КИТАЙСКИЙ НЕОМОДЕРНИЗМ**

Ключевые слова: модернизм, неомодернизм, постнеомодернизм, азербайджанская литература, китайская литература

В современном гуманитарном дискурсе выдвигается предположение, что не прогресс, но именно «состояние декаданса заставляет глубже задуматься о философии национального бытия и стимулирует развитие национальной культуры» [Акимова, 2014, 236].

Философ Абульгасан Аббасов придерживается точки зрения, согласно которой третий этап эпистемологии следует называть постнеоклассическим (в общепринятой традиции он именуется постнеклассическим). Предпочтение отдается «нео» вместо «не», поскольку «если второе подразумевает просто отрицание, то первое ассоциируется с инновацией, с развитием на качественно новых основаниях и новом уровне» [Аббасов, 2011, 46-47]. По отношению к азербайджанскому литературно-художественному дискурсу последней трети XX в. мы полагаем уместным употреблять термин «постнеомодернизм» вместо «поздний неомодернизм» в числе прочего и потому, что во втором случае термин содержит оценочные коннотации, которые идут вразрез с оптикой полицентричного исследования.

Специфика литературного развития в Азербайджане последней трети XX в. связана со складыванием уникальной ситуации, когда движение художественной словесности навстречу смыслам архетипическим (через интерес к национальной мифологии, фольклору, классическому литературному наследию) наиболее естественно чувствует себя в пространстве модернистской эстетики. На уровне общеконцептуальном усиление декадансных настроений связывается с попытками сфокусироваться не на человеке в целом, а на индивидууме; изменяется и стилевой арсенал: «участилось обращение к иносказаниям (читай между строк), многослойным метафорам, сложным и многозначным символам» [Касымов, 2014, 153].

Китайский неомодернизм («модернизм с китайской спецификой») – явление так называемой *литературы нового периода*, точкой отсчета которой принято считать 1979 г. Почему для обозначения типологически схожих явлений в Азербайджане и Китае мы обращаемся к разным терминам? Дело в различии литературных практик неомодернистского типа в литературе Азербайджана 1960-х и 1970-х – 1980-х гг. Становление собственно неомодернизма здесь связывается с жизнотворчеством поколения «шестидесятников», последующие же десятилетия ознаменовались качественными изменениями (проблемно-тематического и образно-стилевого планов) соответствующего сегмента общелитературного дискурса, что позволяет говорить о превалировании с конца 1970-х гг. постнеомодернистской стратегии

творчества. В китайском же литературном процессе интерес к модернизму после первой трети XX века актуализировался только с начала 1980-х гг.

В китайском литературном процессе последних двух десятилетий XX в. реализм как художественный метод по-прежнему занимает доминирующее положение. Однако понятие «современного реализма» в китайской литературе обозначает сложное сочетание классического и «мистического», психологического, а также «структурного реализма», что, по мнению исследователей, «отражало одновременное развитие реализма с иными, нереалистическими творческими методами» [Турушева, 2014, 127]. С 1990-х гг. «значительное место заняли произведения психологического плана с явным влиянием европейского модернизма, с акцентированным анализом эмоции и с неонатуралистическим бытописанием» [Желоховцев, 2008].

Формирование собственно модернистского сегмента в литературе Китая связано с понятием «шанхайский стиль», который к концу XX в. оформляется в уникальное явление, где «красота и изящество образов, развитый бытописательный план, субъективность изображения и глубокий психологизм создают новый ракурс рассмотрения как актуальной, так и традиционной творческой проблематики: сущности человеческой природы, соотношения эстетического и этического, мира мечты, сосуществования мира иллюзии и реальности» [Семенюк, 2013]. Эти ключевые параметры «шанхайского стиля» в полной мере могут быть экстраполированы на специфику всего китайского неомодернизма, представляющего собой феномен симфонического типа, который возникает из синтеза традиции, собственного художественного поиска и переосмысленных эстетических и стилевых заимствований.

Анализ особенностей воплощения «поэтики мира» в «поэтике Текстов» азербайджанской и китайской литератур 1960-х – 1990-х годов позволяет говорить о наличии ряда «точек» типологического схождения между азербайджанским постнеомодернизмом и китайским неомодернизмом. Одна из важнейших – это изначальное принятие национальной идентичности коллективистского типа как альфы и омеги индивидуальных исканий. Сущностное сходство глубинных интенций азербайджанского постнеомодернизма и китайского неомодернизма заключается, на наш взгляд, в общей устремленности художественного сознания к аксиологии общенационального как архетипического – при усилении декадансных настроений в условиях утверждения современного (ревизионистского в основе) мироощущения. Концептуальной основой обоих феноменов стала художественная индивидуация коллективного опыта сохранения и трансляции национальной картины мира и системы ценностей.

Литература:

1. Аббасов, А. Ф. Постнеоклассическая эпистемология: необходимость и сущность / А. Ф. Аббасов // MÜASİR FƏLSƏFƏ, ELM VƏ MƏDƏNİYYƏT: POSTQEYRİ-KLASSİK EPİSTEMOLOGİYA (Respublika konfransının materialları, 18 may 2011-ci il) Bakı, Elm, 2011. – С. 35-47.
2. Акимова, Э. С. Художественные течения в современной азербайджанской поэзии / Э. С. Акимова // Вестник Ленинградского государственного университета имени А. С. Пушкина. – 2014. – № 1. – С. 232-238.
4. Желоховцев, А. Н. Современная литература / А. Н. Желоховцев // Духовная культура Китая: энциклопедия: в 5 т. / Гл. ред. М.Л.Титаренко; Ин-т Дальнего Востока. – М. : Вост. лит., 2006. – Т. 3. Литература. Язык и письменность / ред. М.Л.Титаренко и др. –

2008. – С. 167–175 URL: http://www.synologia.ru/a/Современная_литература (дата обращения: 26.04.2020).
5. Касымов, Я. Советский ренессанс и шестидесятники (размышления о поэзии русских и азербайджанских шестидесятников / Я. Касымов // Культура народов Причерноморья. – 2014. – № 275. – С. 148-153.
 6. Семенюк, Н. В. «Шанхайский стиль» в современной литературе Китая / Н. В. Семенюк // Общество и государство в Китае: Т. XLIII, ч. 1 / Редколл.: А. И. Кобзев и др. – М. : Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт востоковедения Российской академии наук (ИВ РАН), 2013. – С. 642-644 URL: [http://www.synologia.ru/a/«Шанхайский стиль» в современной литературе Китая](http://www.synologia.ru/a/«Шанхайский_стиль»_в_современной_литературе_Китая) (дата обращения: 29.02.2020).
 7. Турушева, Н. В. Современная китайская литература как отражение социальных процессов в КНР / Н. В. Турушева // Вестник Томского государственного университета. – 2014. – № 383. – С. 126-132.

Şüküranə Səfərova Maqsud
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

**MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİNİN FORMALAŞMASI
VƏ ÖLKƏDƏ ETNO-MƏDƏNİ MÜXTƏLİFLİYİN QORUNMASI ÜÇÜN
GÖRÜLƏN TƏDBİRLƏR**

Açar sözlər: Multikulturalizm, etnik azlıqlar, dözümlülük

Azərbaycan polietnik dövlətdir. Azərbaycanın əlverişli coğrafi məkanda yerləşməsi, azərbaycanlıların qonaqpərvərliyi və digər xalqlara tolerant münasibət göstərməsi qədim dövrlərdən müxtəlif xalqların, etnik azlıqların ölkəmizdə məskunlaşmasına şərait yaratmışdır. Azərbaycanda multikulturalizmin inkişafı və dövlət siyasətinə çevrilməsi H.Əliyevin adı ilə bağlıdır. H.Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıtmasından sonra multikulturalizm dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırıldı. Bununla da multikulturalizmin yeni modeli – “Azərbaycan modeli” formalaşdı.

1995-ci ildə qəbul olunan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da ölkədə yaşayan müxtəlif azsaylı xalqların, etnik azlıqların hüquq və azadlıqlarının qorunması barədə maddələr öz əksini tapmışdır. Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin, 3-cü bəndində qeyd olunur ki, “Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır”. [2] Eyni zamanda, milliyyətindən asılı olmayaraq hər bir Azərbaycan vətəndaşının ana dilində təhsil almaq, müxtəlif qəzetlər, jurnallar dərc etmək hüququ vardır. Bu məsələ də Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapıb. Belə ki, Konstitusiyanın 45-ci maddəsinin 1 və 2-ci bəndlərində qeyd olunur ki, “Hər kəsin ana dilindən istifadə etmək hüququ vardır. Hər kəsin istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır. Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz”. [2] 2009-cu ildə qəbul edilmiş “Təhsil haqqında” Qanunda da bu məsələ öz əksini tapmışdır. Belə ki, qanunun 5.2-ci bəndində qeyd olunur ki, “Dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, milliyyətindən, sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanı yaradılmasına və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verir”. [4] Bu məqsədlə də, milli azlıqların təhsil aldıkları məktəblərdə onların ana dillərində təhsil ala bilmələri üçün həmin dillər məktəblərin tədris planına salınmışdır. Təhsil Nazirliyinin Dərslik və Nəşriyyat şöbəsi milli azlıqlarla bağlı müxtəlif dərs vəsaitləri, lüğətlər, didaktik materialların hazırlanmasına da xüsusi diqqət ayırır. Buna Tat dilində əlifba, Ləzgiçə-azərbaycanca-rusca lüğət, Talışca-azərbaycanca məktəbli lüğət, Gürcücə-azərbaycanca-rusca lüğət və s. misal göstərmək olar.

2009-cu ilin siyahıyaalınmasına görə, müxtəlif xalqlar Azərbaycan əhalisinin 8,4 faizini təşkil edir. Azərbaycanda ruslar, ukrayınlar, beloruslar, gürcülər, avarlar, ləzgilər, başqırdlar, tatarlar, yəhudilər, kürdlər, osetinlər, laklar kimi milli azlıqlar; talışlar, udilər,

dağ yəhudiləri, saxurlar kimi azsaylı xalqlar; ahıska türkləri, tatlar, lahıclar, buduqlular, qızlılar, haputlular, ceklilər, xınalıqlılar, əliklilər, yergüclülər, ingiloylar, kırım tatarları, gürcü yəhudiləri, kazaklar, tabasaranlar kimi etnik azlıqlar yaşayırlar. [1] Bu xalqlar Azərbaycan ərazisində müxtəlif bölgələrdə məskunlaşılıblar. Məsələn, yəhudilər Bakı, Quba, Sumqayıtda yaşayırlar. Xüsusilə də, Qubanın Qırmızı qəsəbəsində dağ yəhudiləri üstünlük təşkil edir.

Hər bir Azərbaycan vətəndaşı kimi azsaylı xalqların, milli azlıqların və etnik qrupların da müxtəlif təşkilatlar, assosiasiyalar, icmalar yaratmaq hüququ vardır. Ləzgi Mədəni Mərkəzi, Saxur Mədəni Mərkəzi, Talış Mədəni Mərkəzi, Xınalıq Mədəni Mərkəzi, Kürd Mədəni Mərkəzi, Azərbaycan-Avropa Yəhudilərinin İcması, Azərbaycan Tatlarının İcması, Almanların Milli-Mədəni Cəmiyyəti, Rus İcması Cəmiyyəti və s. buna misal ola bilər. Eyni zamanda, bu təşkilatların yaradılmasına dövlət maddi dəstək göstərir.

Azərbaycanda dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi də böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu məqsədlə, 1992-ci ildə H.Əliyevin sərəncamı ilə “Dini etiqad azadlığı haqqında” qanun qəbul olundu. 2001-ci ildə isə Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı. Komitənin yaradılmasında əsas məqsəd ölkədə dini etiqad azadlığının təmin olunması, dini qurumların fəaliyyətinə nəzarət etmək, dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsidir. Ölkədə hər hansı bir dinə və ya dinin nümayəndəsinə qarşı diskriminasiya hallarının yaranmasına icazə verilmir. Dövlət tərəfindən bütün dini qurumlara maddi yardım ayrılır. Bu baxımdan, Azərbaycanda məscidlərlə yanaşı, kilsələrin sinaqoqların da tikilməsinə və bərpasına maliyyə dəstəyi göstərilir. Həmçinin, Prezident İ.Əliyev 2015-ci il noyabrın 17-də Parisdə UNESCO-nun Baş Konfransının 38-ci sessiyasının Liderlər Forumunda çıxışı zamanı qeyd etmişdir ki, siz digər dinlərə öz dininizə rəğbət bəslədiyiniz kimi hörmət etməlisiniz. Siz qonşunuzdan milliyyətini, kilsədə, sinaqoqda və ya məsciddə ibadət etməsini soruşmadan onunla yanaşı yaşamalısınız. Yalnız bu halda biz potensial riskləri azalda bilərik. [3]

Əsası H.Əliyev tərəfindən qoyulan Multikulturalizm siyasəti bu gün İ.Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilir. Dövlət başçısının sərəncamı ilə 2014-cü ildə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradıldı. Mərkəzin yaradılmasında əsas məqsəd Azərbaycanı dünyada multikulturalizm mərkəzlərindən biri kimi tanıtmak idi. Eyni zamanda, İ.Əliyevin təşəbbüsü ilə 2016-cı ilin “Multikulturalizm ili” elan edilməsi ölkədə multikulturalizmin dövlət siyasəti kimi inkişaf etməsinin bariz nümunəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanda yaşayan milli azlıqlar. Bakı-2019
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
3. Prezident İlham Əliyevin UNESCO Baş Konfransının 38-ci sessiyasının Liderlər Forumunda çıxışı / www/president.az
4. Təhsil haqqında qanun. Bakı, 29 mart 2019-cu il

Yeganə Əliyeva Nurəddin
Bakı Dövlət Universiteti

**QLOBALLAŞAN DÜNYADA YAZILI ÜNSİYYƏT:
BEYNƏLXALQ YAZIŞMALARIN SİNTAKTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN
ÖZÜNƏMƏXSUS CƏHƏTLƏRİ**

Açar sözlər: mürəkkəb quruluşlu birləşmələr, məhdud modellər, abzas kimi formalaşan müstəqil konstruksiyalar, söz və ifadələrin birmənalı olması

Rəsmi-işgüzar üslubun leksikası yığcam, sintaksisi məhdud, lakin normalılığı möhkəmdir. Bu üsluba aid mühüm sənəd olan diplomatik yazışmaların dili müasir dilimizin müxtəlif yaruslar üzrə imkanlarını tam şəkildə izləmək üçün kifayətləndirici faktlar verməyə də, müvafiq sahə üzrə təzahürü onun zənginliyi və ifadə imkanlarının genişliyi, əhatəliliyi haqqında məlumat verir.

Diplomatik yazışmaların dilinin sintaksisi məhdud xarakterlidir; burada sintaktik quruluşun elastik formalarına, normativlikdən kənar struktur sxemlərinə yer verilmir. Söz birləşmələrinin və cümlənin müxtəlif struktur-semantik növləri işlək olsa da, bunlar yalnız dar çərçivədə məhdud modellərlə müşayiət olunur. Beynəlxalq yazışmaların dilinin sintaksisi üçün bütöv, nəqli, cüttərkipli, tərkiblərlə genişlənmiş cümlələr, mürəkkəb feili birləşmələr, müəyyən qrup ara cümlələr, xüsusilənmiş ifadələr xarakterikdir. Cümlələrin çoxu bitkin fikir ifadə edən, abzas kimi formalaşan müstəqil, lakin digər hissələrindən ayrılmayan konstruksiyalardan ibarət olur.

İsmi və feili birləşmələr hər ikisi diplomatik yazışmalarda işləkdir; bir qismi ümumişlək olsa da, əksəriyyəti məhz ictimai-siyasi məzmun daşıyan birləşmələrdir. Bunlar içərisində birinci və ikinci növ təyini söz birləşmələri çoxluq təşkil edir, üçüncü növ təyini söz birləşmələrinə isə az rast gəlmək olur. Bunun əsas səbəbi birinci növdə təyinedici üzvün olması, ikinci növün isə daha çox adlandırma səviyyəsində termin səciyyəsinə malik olmasıdır. Məsələn: *etibarlı tərəfdaş, birgə səy, fikir mübadiləsi, dostluq əlaqələri, xalqımızın iradəsi, qanunun pozulması və s.* Qeyri-təyini ismi birləşmələrdə obrazlı münasibət daha çox müşahidə olunduğundan onlara diplomatik sənədlərin dilində az rast gəlmək olur. Məsələn: *silahlara nəzarət, işlərinizdə uğurlar və s.* Diplomatik sənədlərin dili üçün mürəkkəb quruluşlu, yəni ikidən çox komponentli ismi birləşmələr daha səciyyəvidir. Məsələn: *Avropa İttifaqı – Azərbaycan münasibətlərinin inkişafı, Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatı və s.*

Beynəlxalq diplomatik yazışmaların dilində olan ismi birləşmələrin bir qismi həm sadə, həm də mürəkkəb birləşmə şəklində işlədilir; ikinci halda məzmunun daxilən genişlənməsi birləşmənin də genişlənməsinə səbəb olur. Məsələn: həm *“ikitarəfli əlaqələr”*, həm də *“ikitarəfli siyasi və iqtisadi əlaqələr”* işlədilir. İkincilər məhz birincilər əsasında yaradılanlardır.

Məsdər, feili sifət və feili bağlama tərkiblərinin beynəlxalq diplomatik sənədlərin dilində geniş miqyasda işlədildiyi müşahidə olunur. Feili tərkiblər cümlə deyil, lakin cümlə ilə məzmun etibarilə yaxın və hətta bəzən eynidir; onların əsas fərqi cümlənin predikativliyə, modallığa malik olması, daha dəqiq desək, fikri daha dinamik ifadə etməsidir.

Diplomatik yazışmalar lakonikliyə, konkretliyə meyilli olduğundan burada az tərkibli sadə cümlələrdənsə, feili tərkibli daha geniş cümlələrə üstünlük verilir. Burada sadə cümlələr aktiv iştirak etsə də, onların əksəriyyəti feili sifət tərkibləri ilə ifadə olunmuş xüsusiləşmiş geniş təyinlər və feili bağlama tərkibləri ilə ifadə olunan xüsusiləşmiş geniş zərflər, habelə həmcins üzvlər hesabına mürəkkəbləşir. Feili sifət tərkibi ilə mürəkkəbləşən sadə cümlələrin böyük hissəsi müqavilə üçün daha xarakterikdir.

Kommunikenin mətnində, demək olar ki, təsirli və məchul feili sifətlər eyni dərəcədə aktivdir. Təsirli feili sifət tərkibində indiki, məchulda keçmiş zaman məzmunlu feili sifət üstünlük təşkil edir. Diplomatik yazışmaların dilində məsdər tərkibi üstünlük təşkil etsə də, feili bağlamalar da az işlək deyildir. Feili bağlama tərkibləri isə çox zaman həmcins üzv kimi işlənir. Bu fakt, xüsusilə memorandum və sazişlərdə özünü göstərir; belə ki, bağlanan saziş və ya memorandumu əsaslandırmaq üçün irəli sürülən faktlar məhz bir-biri ilə həmcinslik münasibətində olan feili bağlama tərkibləri şəklində ifadə olunur və bu tərkiblərin hər biri ayrıca abzasdan yazılır. Məsələn: *Azərbaycan və Macarıstan arasında mövcud dostluq münasibətləri çərçivəsində informasiya texnologiyaları və rabitəni daha sürətlə inkişaf etdirmək niyyətində olaraq, informasiya cəmiyyətini həm milli, həm də beynəlxalq səviyyələrdə inkişaf etdirməyi arzu edərək, informasiya texnologiyaları və rabitənin inkişafını ticarət və texniki mübadilənin, eləcə də Tərəflər arasında iqtisadi, sosial və mədəni əməkdaşlığın təşviqində mühüm amil hesab edərək, Azərbaycan Respublikasının və Macarıstan Respublikasının qanunlarına və qaydalarına uyğun olaraq, aşağıdakılar barədə razılığa gəldilər.* [Azərbaycanın xarici siyasəti. Sənədlər məcmuəsi. II hissə, 2008, 365-366]

Beynəlxalq diplomatik sənədlərdə mürəkkəb adlardan da geniş istifadə olunur. Mürəkkəb idarə, təşkilat adları həm bir ölkə daxilində, həm də beynəlxalq səviyyədə ola bilərlər. Məsələn, *Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti, Azadlıq Günü, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Müstəqil Dövlətlər Birliyi, Lissabon Zirvə Toplantısı* və s.

Qeyd edək ki, diplomatik yazışmalarda mürəkkəb adlar iki - tam formasında, yəni söz birləşməsi şəklində və ixtisar formasında işlədilir. *Neft strategiyasının həyata keçirilməsində... Amerika Birləşmiş Ştatları hökumətinin müstəsna rolu vardır. Böyük minnətdarlıq hissi ilə bildirirəm ki, ...Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin tikintisi məhz ABŞ-in sanballı siyasi və iqtisadi dəstəyi hesabına gerçəkləşmişdir.* [Əliyev, 2008, 32]

Diplomatik sənədlərdə həmcins üzvlərdən istifadə müxtəlif əlaqələrin, xüsusən də səbəb-nəticə əlaqəsinin, bütöv fikrin məntiqi ardıcılığının dəqiq verilməsinə xidmət edir, habelə yersiz təkrarın qarşısını alır. Bu sənədlərdə bütün cümlə üzvlərinin həmcinsliyi özünü göstərir. Məsələn: *Azərbaycan və Rusiya çoxəsrlik əlaqələrlə bir-birinə bağlıdır.* [Əliyev, 1998, 69]

Beynəlxalq diplomatik sənədlərdə dəqiqlik əsas şərtlərdəndir; bu baxımdan dəqiqliyi meydana çıxaran digər vasitələrdən - əlavələrdən də istifadə olunur. Məsələn: *Yunanıstan Respublikasının milli bayramı – Müstəqillik Günü münasibətilə Sizi və xalqınızı öz adımdan və Azərbaycan xalqı adından ürəkdən təbrik edirəm.* [<https://president.az/articles/23199>] Burada ismi birləşmənin asılı tərəfinin əlavəsinin işlədilməsi hər iki komponent vasitəsilə yeni informasiya şəklində verilmişdir.

Diplomatik yazışmaların dilini hər hansı emosional münasibətdən tam azad, quru bir dil hesab etmək doğru olmaz. Xüsusən müxtəlif münasibətlərin ifadəsi üçün xitabların, ara sözlərin rəngarəng növlərinə müraciət və s. diqqətçəkəndir. Bu vahidlər şəxsi məktublarda, bəyanatlarda daha işləkdir. Məsələn: *Humanitar sahədə əməkdaşlıq, çox güman ki,*

münasibətlərimizin – dostluq, mehriban qonşuluq, qarşılıqlı maraqlara, hörmətə, etimada söykənən, proqnozlaşdırıla bilən və sabit münasibətlərin açarındır. [<https://president.az/articles/8973>]

Diplomatik yazışmaların müxtəlif cümlə növlərindən məhdud dairədə istifadə olunur; burada sənədin növünün rolu az deyil. Notada və memorandumda keçmiş və gələcək zaman formalı, bəyanatlarda isə indiki zaman formalı xəbərlər işləkdir. Bu yazışmalarda sənədin ümumi məzmunundan asılı olaraq, digər feil şəkillərindən də, xüsusən vacib, bəzən arzu şəklində olan xəbərlərdən də istifadə olunur.

Diplomatik yazışmaların dilində mürəkkəb cümlələrə də rast gəlmək mümkündür. Tabesiz mürəkkəb cümlələr içərisində zaman əlaqəli olanları üstünlük təşkil edir. Məsələn: *Azərbaycan və Rusiya çoxəsrlik əlaqələrlə bir-birinə bağlıdır və Rusiya xalqının hansı inkişaf yolunu seçəcəyinə biz heç də laqeyd deyilik.* [<https://president.az/articles/8973>] Tabeli mürəkkəb cümlələr içərisində isə baş cümləsi yalnız xəbərdən ibarət olanları daha çox diqqəti cəlb edir. Burada tamamlıq və mübtəda budaq cümləli olanlar üstünlük təşkil edir. Məsələn: *Sevindirici haldır ki, Rusiya xalqı bu seçkidə Sizin demokratik, bazar iqtisadiyyatı xəttinizi dəstəklədiyini qəti ifadə etmişdir* (mübtəda budaq cümləsi). [http://elibrary.bsu.az/H_Aliyev/H7/files/assets/basic-html/page39.html]

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanın xarici siyasəti. Sənədlər məcmuəsi. II hissə. Bakı: 2008, 423 s.
2. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. 46 cildə, V cild, Bakı: Azər nəşr, 1998, 490 s.
3. Əliyev İ. İnkişaf məqsədimizdir. 69 cildə, I cild, 2008, 424 s.
4. <https://president.az/articles/23199>
5. <https://president.az/articles/8973>
6. http://elibrary.bsu.az/H_Aliyev/H_7/files/assets/basic-html/page39.html

Мусаева Афет Горхмаз
Азербайджанский Университет Языков

АМЕРИКАНСКИЙ КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ КОНЦА 20-ГО ВЕКА И НОВАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ ПАРАДИГМА

Ключевые слова: расизм, мультикультурализм, парадигма, самоидентификация

Термин «расизм» появился в конце 19го начале 20го века и обозначил систему, утверждающую превосходство одной нации над другой, а также радикальное убеждение о том, что расовые признаки имеют решающее влияние на способности, интеллект, нравственность, поведенческие особенности характера отдельной личности. Несмотря на то что, термин «расизм» стал широко использоваться в 20ом веке, это явление берет начало с античных времен и уже в трактатах Гиппократы встречаются идеи расизма. Начиная с 16го века, в связи с тем, что в Европу стали завозить африканских невольников, появилась религиозно-мифологическая гипотеза, оправдывающая зарождающийся расизм.

Во второй половине 19го века появился «научный расизм», так например, писатель и социолог Жозеф Артюр де Гобино в труде «Опыт о неравенстве рас» пытался научно доказать разницу в цивилизационном развитии. Эта теория в будущем стала именоваться как «арийская расовая теория», и была с радостью принята немецкими фашистами для оправдания своих действий и попытки утверждения господства «арийской» расы. Расовая проблема актуальна и в наше время, и особое значение приобретает в США, где афро-американское население составляет большую субэтническую группу населения.

Культура, и в частности, литература США отличается от всех остальных европейских своим своеобразием, несмотря на то что истоки у них одинаковые. Характерными особенностями американской литературы является расовое и этническое многообразие. Множественность культурных традиций стала особенно актуальна в конце 20го века. Именно в связи с этим появился новый термин «мультикультура», и далее «мультикультурная литература», «мультикультурализм». Данные явления в культуре присущи многим странам, в которых проживает много этносов, но именно в США это явление в литературе приобрело огромные масштабы, и его можно назвать одним из мейнстримов.

Со дня основания страны, она не была однообразной, и сильно отличалась своим расово-этническим составом. Но в то время необходимо было создание единой национальной культуры, в целях самоидентификации нации и за основу было взято понятие «плавильный котел», то есть переплавка всех этнических культур в одну. Ведущей литературой стала бело-англо-саксонская протестантская. Но во второй половине 20 го века культурная парадигма стала постепенно меняться и расово-этнические группы писателей начали выходить из «задворков» и сейчас «культурное пограничье» во многом заменило «мейнстрим». В данный момент афро-американские авторы, представители так называемой «черной литературы», являются ярчайшими представителями национальной американской литературы. В центре многих произведений стоит расовая тема, которая несмотря на многие достижения в этой области не решена до сих пор до конца. Вопрос идентичности героев является ключевым.

чевым для афро-американских писателей, такие писатели как Филис Уитли, Рендалл Кеннан, Тони Моррисон и многие другие в своих произведениях пытались проанализировать мучительный процесс поиска себя темнокожего американца. Попытки главного героя афро-американца стать полноценной личностью требуют преодоления многих психологических и физических травм, огромных усилий в преодолении стереотипов в расовых отношениях. Герои произведений борются не только с внешним миром, главная проблема – это борьба со своими страхами, сложный и очень болезненный путь изменения в своем сознании отношения к себе самому, как к чему то грязному, оскорбительному. Джеймс Болдуин, американский романист вспоминая свое детство пишет: «Когда я был маленьким, нам было стыдно за то, что мы темнокожие. Если кто-нибудь называл тебя черным, он оскорблял тебя». Эти воспоминания из детства он перенес в свои произведения, и герой его первого романа «Иди, вещай с горы», Джон Граймс, просыпаясь в день своего четырнадцатилетия, пытается отмыться, «обелиться», стыдясь своего темного тела, но ему это не удается. И тогда «Джон подумал со стыдом, ужасом, но и тяжелым сердцем: тот, кто грязен, пусть и остается грязным». (3, 236)

Поиск самоидентичности, наряду с гендерными проблемами занимает ключевую позицию в творчестве афро-американских писательниц США, таких как Тони Моррисон, Тони Кейд Бамбара, Элис Уокер, Мей Анджелоу, Одре Лорд, Пол Маршалл, Нтозаке Шанге, Глория Нейлор, чьи произведения были отмечены многочисленными национальными и международными премиями, в том числе и Нобелевской. Основным объектом их анализа стал мир темнокожих женщин, которые подвергались унижению, дискриминации, сексуальной эксплуатации в течении длительного времени. Они описывают истории женщин, проблемы которых были невидимы, и только сейчас у них появился шанс рассказать обо всем миру. Афро-американские писательницы в своих произведениях высказывают протест против патриархальных норм, объясняя что женщины сталкиваются не только с дискриминацией по расовому признаку, но и по гендерному. Нтозаке Шанге, молодая афро-американская писательница, изменившая свое протестантское имя и фамилию на африканскую, призывает темнокожих женщин выработать положительное отношение к своему физическому естеству и потребность в созидании. «Где женщина, там и волшебство. Если из ее рта падает луна, то тогда это женщина, которая знает свои чары, и она может поделиться, а может и не поделиться своим даром. Женщина, у которой из рта падает луна, между ног розы, а диадемы из “испанского мха”, такая женщина общается с духами». (5, 224)

Современные авторы подчеркивают, что происходят изменения в сознании афроамериканцев, и несмотря на то что, главный герой изображается во многих случаях как маргинал, появилась новая парадигма, где ценность человеческой личности жизненно важна. Последние события в США показали насколько расовая проблема актуальна в современном мире и роль литературы в такой непростой ситуации становится особенно важной.

Литература:

1. Baldwin J. Go Tell It on the Mountain. London: Corgi Books, 1976. 256 p.
2. Johnson C. Dreamer. New York: Scribner, 1998. 236 p.
3. Morrison T. Rootedness: The Ancestor as Foundation // Literature in the Modern World
4. / Ed. by Dennis Walder. Oxford; New York: OUP, 1990. P. 326–332.
5. Shange N. Sassafrass, Cypress & Indigo. New York: St. Martin's Press, 1982. 224 p.

Мусаева Феруза Торахановна
Институт узбекского языка, литературы и фольклора

ДИАЛЕКТ И КУЛЬТУРА

Ключевые слова: диалект, субкультура, народный язык, литературный язык, элитарная культура, третья культура

Язык есть сложное и многоуровневое явление. Каждый национальный язык состоит из литературного языка, наречий и говоров, разговорного языка, арго и жаргонов. Естественно, существуют и определённые различия в культурах, передаваемых посредством этих разновидностей языка. «В каждой славянской национальной культуре можно выявить подобных четыре вида: культуру образованного слоя, «книжную», или элитарную, культуру народную, крестьянскую, культуру промежуточную, соответствующую просторечию, которую обычно называют «культурой для народа» или «третьей культурой», и для полноты картины и более четкого параллелизма еще традиционно-профессиональную субкультуру (пастушескую, пчеловодческую, гончарную и др. на селе, торгово-ремесленную - в городе), фрагментарную и несамостоятельную, как и арго. Если несколько изменить порядок перечисленных языковых и культурных стратов или слоев, получится два параллельных ряда:

литературный язык – элитарная культура

просторечие – «третья культура»

наречия, говоры – народная культура

арго – традиционно-профессиональная культура» [Толстой, 1995, 15]

Как выясняется, структура культуры имеет определенное сходство со структурой языка. Восприятие социальным коллективом окружающего мира связано с его культурой: одна и та же действительность может по-разному восприниматься и по-разному интерпретироваться различными группами людей.

Вся народная культура диалектна, все ее явления и формы функционируют в виде вариантов, территориальных и внутрдиалектных вариантов с неравной степенью различия, что ярко выражается в фольклоре, в котором реально бытуют многочисленные варианты текстов [Толстой;1995, 20].

Язык представителей данного страта очень богат, красочен, их речь выделяется логически связанными синтаксическими конструкциями и безупречным произношением. Это не просто свободное использование языковых возможностей, но в то же время – способность импровизировать. Элитарная культура свойственна не всем представителям интеллигенции, а лишь считанным людям. Следовательно, не все носители литературного языка есть представители элитарной культуры. В.Е.Гольдиным и О.Б.Сиротининой разработаны понятия промежуточной литературной культуры, то есть нереализованной элитарной культуры. Представители данной культуры, интеллигентные горожане более свободно относятся к нормам литературного произношения – в своей речи они употребляют множество иностранных слов, иногда нарушают орфоэпические нормы литературного языка. Анализ речи городской интеллигенции свидетельствует о том, что значительно снижается рече-

вая культура. Множество речевых ошибок, например тавтология, наблюдается в речи ученых, ведущих телепередач. Журналисты через СМИ широко распространяют среди широких слоев населения норм среднего литературного языка. Например, именно усилиями журналистов узбекская народная пословица “Устоз – отангдан улуғ” трансформировалась в “Устоз отангдай улуғ” (тогда, как, на самом деле, в фольклоре эта пословица зафиксирована именно как “отангдан улуғ”. Гиперболическое изображение – одна из характерных особенностей устного народного творчества).

Огромное влияние на литературный язык оказывает разговорная речь. Разговорный стиль влияет не только на публицистику, но и на художественный и даже научный стили. Например, нельзя признать корректным следующее предложение научного стиля: *Иситма деб қатор кучли таъсиротларга жавобан организмда юзага чиқадиган мураккаб реакцияга айтилади*. Автор явно под воздействием разговорного языка путает слово *таъсирот* (представление) с *таъсир* (воздействие, влияние).

Не менее важное значение имеет понятие идиолекта, разработанное А.А.Шахматовым, которое во второй половине XX века заменено понятием «индивидуальный стиль». В элитарной культуре в качестве носителей идиостиля можно указать известных писателей и поэтов, представителей культуры и науки. В народной культуре это – бахши, сказители, исполнители народных песен, халфа, уланчи и другие. Важное значение имеет определение роли идиолекта в той или иной культуре. Как сказал Э.Сепир, «есть столько культур, сколько индивидуумов в народе».

Для “третьей культуры” свойственна массовость: массовые праздники, фестивали, демонстрации, народные гулянья. Третья культура “нарушает” строгие литературные нормы, в результате в речь широких слоев населения проникают ненормативные элементы (вместо литературной формы местоимения *мен* диалектного или разговорного *ман*). На литературный язык сильное влияние оказывают жаргоны (*соққа* (деньги), *қозоз*, *кўк* (доллар), *бирровчилар* (певцы, исполняющие две-три песни на свадьбах); в настоящее время мы наблюдаем, что эти слова употребляются не только в речи ограниченного круга людей, но и в речи широких слоев населения.

Ещё одна особенность “третьей культуры” – это изобилие кличек [Маслова, 2001, 79]. Например, отличительной особенностью культуры населения кишлака Икан, расположенного на юге Казахстана является наличие множества кличек. Население Икана опознают друг друга не именами, а кличками. “Узбекам Икана присуща ещё одна особенность, то есть они часто дают друг друга различные кличек. Можно сказать, что в Икане нет рода без клички. Иканцы шутят, называя друг друга по кличке [Маслова, 2001, 66]. У иканцев прозвища и клички могут доставаться в наследство, те есть передаваться от родителей к детям, в силу чего появились роды, название которых непосредственно связано с прозвищами. Например, появление родов *аразанлар*, *тошбақалар*, *қирқтозлар*, *сичқонлар* связано с носителями этих прозвищ. Эта особенность иканцев была широко известна округе. Существует анекдот, красочно описывающий изобилие кличек и прозвищ в речи иканцев. Рассказывают, что, услышав о мастерстве иканцев давать клички, житель одного из соседних кишлаков решил проверить это на себе и отправился в кишлак Икан. Чтобы иканцы не смогли придраться к нему, он красиво оделся, прихорошился и поверх нового чапана обвязал себя не одним, а аж двумя кушаками. Сел на лошадь и отправился в

путь. Войдя в кишлак, он увидел женщину, которая гоняла корову к уходящему стаду, которая убежала в сторону. Увидев мужчину на лошади, женщина крикнула: “Эй, *кушбелбок* (опоясанный двумя кушаками), отгони мою корову!”. Услышав это, житель соседнего кишлака подумал про себя: “Если уж я получил прозвище, не успею войти в кишлак, то что будет, когда я там окажусь?” и с такими размышлениями вернулся домой.

Пристрастие сельчан к придумыванию кличек и прозвищ ярко отражается в следующем фрагменте произведения Абдуллы Каххара “Рассказы из прошлого”: *“Молодая женщина смешила всех, придумывая различные прозвища всем мужчинам из махалли: “Мадамин-талмов, этот человек всегда был в растерянности; Гани саланг, он был очень высоким, и когда ходил, всегда качался; Нурмат-тажанг, этот мужчина никогда не говорил правды, всегда говорил напряженно. Женщина показывала их действия и смешила всех. Моего папу она нарекла “Чинок – вот было смеху: мать столько лет жила с ним, и, оказывается, не замечала, что у него щербинка в одном ухе”*”.

Ещё одной особенностью культуры диалекта является употребление сокращенных вариантов имен. В словаре Ф.Абдуллаева приведен список полных и сокращенных имен в Хорезмском говоре: *Отахон – атақ, Гулжан – гуль, Жуманиёз – жуммъ, Муҳаммаджон – мамми, Муққадас – муққы* и др. [Мамаев;2013, 106-109].

Литература:

1. Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шеvasи. – Тошкент, 1960.
2. Маслова В.М. Лингвокультурология. – М., 2001.
3. Мамаев Т. Иқон ва иқонликлар. – Тошкент, 2003.
4. Толстой Н. И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995.

Нодиржон Ураимович Абдулахатов
Международная исламская академия Узбекистана

ВЗГЛЯДЫ НА ИМЕНА В НАРОДАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Ключевые слова: сахаба, фатих, халиф, хадис, ислам

Черты характера исторического или мифологического героя часто отражаются в его прозвищах. Прозвища даются для того, чтобы отличить одного человека от другого (когда несколько человек имеют одинаковое имя) и поэтому могут в некоторых случаях использоваться вместо его имени [Абдурахмонов Д., Бектемиров Х, 185].

Как известно, четвертый халиф ‘Али ибн Аби Талиб ибн ‘Абд ал-Мутталиб (656-661) приходился пророку Мухаммаду (ум. в 632 г.) одновременно двоюродным братом и зятем. Со временем он был канонизирован в качестве четвертого из «праведных халифов» (*ал-хулафа’ ар-рашидун*; правили в 632-661 гг.). Хазрат ‘Али в суннитской литературе представлен в качестве верного сподвижника (*сахаба*) пророка Мухаммада, великого и отважного воина, последовательного распространителя ислама (*фатих*), ставшего известным под прозвищами «Асад Аллах» (арабск. «Лев Аллаха») и «Шах-и мардан» (персидск. «Царь мужей») [Abulahatov N, 95].

Когда произносится имя Хазрата ‘Али, то обязательно, выказывая почтение, прибавляют слова «Карам Аллаху ваджжаху» (Да облагородит Аллах его лик!). Формула «Карам Аллаху ваджжаху» имеет значение «да сохранит Аллах его от поклонения чему-либо, кроме Аллаха». Источники сообщают, что Хазрат ‘Али никогда не поклонялся идолам, так как принял Ислам ещё в детстве. Это отмечал сам ‘Али в своих стихотворных изречениях [Хазрат Али ибни Абу Толиб. Девон, 52].

В народных книгах при описании Хазрата ‘Али использовались различные имена и прозвища. То, что он был известен под семью именами, отмечено в литературе [Бобо Равшан киссаси, 181]. Например, такие имена и прозвища, как Хайдар (Лев – в значении мужественного, могущественного), Шах-и мардан (Царь мужей), Шер-и Йаздан (Лев Всевышнего), Абу-л-Хасан (Отец Хасана), Абу Тураб (Отец праха, пыли), Асад Аллах (Лев Аллаха), Васи Аллах (Тот, кому Аллахом завещано стать последователем), Муртаза/Муртада (Избранный). Кроме того, имеются упоминания о том, что у ‘Али было еще прозвище ар-Ради (удовлетворяющий всех) [Баходиров Р, 81]. В современный период принято называть Хазрата ‘Али «Наджафи», в память о том, что он погребен в Наджафе [Гафуров О, 14]. Многие из упомянутых имён ‘Али употреблялись также по отношению к его потомкам [Абу Мансур ас-Саолибий, 36].

По некоторым сведениям, во времена Омеййадов место погребения ‘Али держалось в тайне [Ислом. Энциклопедия, 180]. Но не только его могила, но даже имя ‘Али повергало в страх омеййадских халифов. По этой причине во времена Омеййадов преследованиям подвергались даже люди, которые имели имя ‘Али. В качестве примера можно назвать известного египетского факиха – ‘Али ибн Рабах ал-Лахми ал-Мисри (636-735). Его имя по рождению было ‘Али, однако его отец переименовал его, назвав сына – Улай. Он гневался, если кто-то называл его сына по имени ‘Али, из-за боязни за своего сына [Бойко К.А, 53].

В начале XX в. востоковед Н.С. Лыкошин (1860-1922) зафиксировал следующее предание о другом его прозвище – Хайдар-и Каррар: «Как рассказывают, когда ‘Али по повелению пророка Мухаммада рассекал дракона надвое, пророк несколько раз повторил имя «‘Али Хайдар». После этого четвертый халиф получил прозвища Хайдар (побеждающий змей) и Каррар (повторяющий)» [Диванаи-Машраб, 16]. По другим сведениям, причиной наречения прозвищем Каррар («повторяющий», «постоянно совершающий натиск») было то, что ‘Али в битве постоянно совершал натиск на врага. Это был один из его методов ведения боя [Абдулахатов Н., Ғозиев Т, 75].

‘Али был прозван Абу Тураб («отец праха, пыли») за то, что он в течение всей своей жизни нередко встречал утро лежа на земле, т.е. жил совсем не по-царски. Как говорится в *хадисах*, для ‘Али не было любимее имени, чем Абу Тураб. Это прозвище Хазрата ‘Али упоминается также в форме Бу Тураб [Мирзо Ғолиб, 3]. Имя Асад (Лев) Хазрату ‘Али дала его мать [Абдусодиқ Ирис, 40], что нашло отражение и в некоторых его изречениях [Хазрат Али ибни Абу Толиб. Девон, 112].

Русский путешественник Ф. Жуков, исследовавший в 1880 г. верхнее течение Амударьи, отмечал, что местное население упоминает Хазрата ‘Али под именем Кашамшам [Жуков Ф]. В народных книгах также встречаются примеры того, что ‘Али называл себя именем Кашамшам [Бобо Равшан киссаси, 156]. Наши исследования, проведенные по этому вопросу, показывают, что в прошлом жители Ферганской долины трактовали слово Кашамшам в значении «крепкий, твердый». ‘Али получил это прозвище за то, что он твердо стоял на своем слове и выполнил условия царя Маргуба, чтобы облегчить затруднительное положение Баба Равшана.

С давних времен население Центральной Азии, желая, чтобы их дети росли отважными и мужественными как Хазрат ‘Али, называли их такими именами, как Муртаза, Асад Аллах, Шах-и мардан, Хайдар-‘Али, ‘Али-Шер, ‘Али-джан, ‘Али-мардан и другие [Маллицкий Н.Г, 243]. Эти имена широко распространены в Центральной Азии и связаны с особым отношением к личности Хазрата ‘Али [Сухарева О.А, 25]. В традиции добавлять к многосоставному имени ребенка компонент «‘Али» лежали представления о том, что ‘Али должен в таком случае стать его защитником [Бегматов Э.А., 27]. Например, имя ‘Али-Шер или Шер-‘Али имели значение «мужественного, храброго, как лев, сына да защитит ‘Али!» Люди верили, что такие имена оберегали их детей и помогали им выстоять в первые годы их жизни [Гафуров А, 40].

Например, видная фигура культурной жизни XV в. Низам ад-дина Мир ‘Али-Шера Нава’и (1441-1501) имела Хазрата ‘Али в качестве невидимого духовного наставника. Это подтверждается тем факт, что свой сборник стихов «Назм ал-джавахир» ‘Али-Шер Нава’и написал под вдохновением от произведения Хазрата ‘Али «Наср ал-ла’али» [Алишер Навоий, 56].

Думается, что родители великого ученого Бурхан ад-дин ‘Али ибн Аби Бакр ибн ‘Абд ал-Джалил ар-Ришдани ал-Маргинани ал-Фаргани (1121-1197) автор ал-Хидайя» (Ведение по правильному пути) тоже считали, что наречение ребенка именем ‘Али окажет большое влияние на его дальнейшую жизнь, судьбу и счастье. Вероятно, они верили, что прозвище с компонентом ‘Али может привести к появлению у ребенка добродетелей, присущих легендарному герою. В действительности, ‘Али, родом из Маргинана, стал известным факихом-ханафитом, тем самым, оправдав надежды родителей [Абдулахатов Н., Ғозиев Т, 440].

В исламской литературе к молодым и отважным юношам, имеющим положительные качества, применялось определение «фата». В Коране в 60-м *айате* 21-й *суры* «Ибрахим», а также в 10-м *айате* 18-й *суры* «ал-Кахф» юноши, усыпленные на 309 лет, названы «фата» [Аннемарие Шиммел, 71]. Это понятие применялось также и по отношению к Хазрату ‘Али. В *хадисах* говорится, что ‘Али ибн Аби Талиб был «фата», т.е. мужественным, а среди народа было широко распространенным следующее полустихие:

«Ла фата илла ‘Али, ла сайф илла Зу-л-фикар,
Ҳар бала-йе ки ояад, даф‘ кун, йа Парвардигор»:
«Нет витязя кроме ‘Али, нет меча кроме Зу-л-фикар,
Каждое несчастье, которое придет, ты отрази, о Всевышний!»

Взятые из *хадисов* изречения превратились в стихотворные полустихия и широко распространились по Центральной Азии [Абдулахатов Н., Ғозиев Т, 45]. Их наносили на ружья, лезвия мечей и ножей, двери и ставни домов, шапки каландаров (кулах), тюбетейки [Сухарева О, 335]. Их пели женщины в религиозных школах. Ишаны и муллы, лечившие больных, заканчивали свои молитвы именно этим полустихием [Сухарева О. А, 169].

В свете вышеупомянутых фактов образ Хазрата ‘Али предстает перед нами как образ хранителя людей, их защитника от врагов, а также от воображаемых недугов, несчастий, которые могут сотворить злые духи. Люди верили, что прозвища с компонентами ‘Али, могут привести к появлению у ребенка хороших качеств, присущих легендарному герою.

Литература:

1. Abulahatov N. Sacred Sites Associated with Hazrat Ali in Central Asia // Mazar.Studies on Islamic Sacred Sites in Central Eurasia. Tokyo University of Foreign Studies Press Fuchu, Tokyo. MMXVI. 2016
2. Абдулахатов Н., Ғозиев Т. Бурҳониддин Марғиноний: тарихий ҳақиқат ва асотирлар. – Т.: «Янги аср авлоди», 2010 (на узбекском языке).
3. Абдулахатов Н., Ғозиев Т. Шохимардон. – Т.: «Янги аср авлоди», 2010 (на узбекском языке).
4. Абдулахатов Н., Ғозиев Т. Шохимардон зиёратгоҳи. – Ф.: «Фарғона», 2009 (на узбекском языке)
5. Абдусодиқ Ирис. Чаҳорёр // Мулоқот. Т., 1993. № 3–4.
6. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ал-Жомий ас-саҳиҳ. Т.: Қомуслар бош таҳрирати, 1997. С. 523 (на узбекском языке).
7. Абу Мансур ас-Саолибий. Йатимат ад-даҳр. Т.: Фан, 1977 (на узбекском языке).
8. Алишер Навоий. Назм ул-жавоҳир. Мукамал асарлар тўплами. Ўн бешинчи том. Т.: Фан, 1999 (на узбекском языке).
9. Аннемарие Шиммел. Жонон менинг жонимда. Т.: Шарқ, 1999 (на узбекском языке)
10. Баходиров Р. Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмий ва илмлар таснифи тарихидан. Т.: Ўзбекистон, 1995(на узбекском языке).
11. Бобо Равшан қиссаси. Т.: Ёзувчи, 1991(на узбекском языке).
12. Бойко К.А. Арабская историческая литература в Египте VII–IX вв. М.: Наука, 1983.
13. Ғафуров О. Асма ул-хусна ёхуд табаррук исмлар. II қисм. Т., 1998 (на узбекском языке).

14. Диванаи-Машраб. Т.: Издательско-полиграфическое объединение имени Гафура Гулама, 1992. С. 118.
15. Жуков Ф. Верхнее течение Амударьи // Туркестанские ведомости, 21 и 27 мая 1880 г.
16. Ислом. Энциклопедия. Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2004. (на узбекском языке).
17. Маллицкий Н.Г. Система наименования у коренного населения (гор Т) // Известия Средне-Азиатского комитета. Выпуск третий. Т.: Средазкомстарис, 1928.
18. Мирзо Голиб. Ғазаллар. Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975 (на узбекском языке).
19. Сухарева О.А. Ислам в Узбекистане. Т.: Издательство АН УзССР, 1960.
20. Ҳазрат Али ибни Абу Толиб. Девон / Жамол Камол таржимаси. Т.: Мовароуннахр, 2005 (на узбекском языке).

III BÖLMƏ

MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZM

Elmira İsmayılova Cavanşir
Bakı Dövlət Universiteti

İPƏK YOLU VƏ AZƏRBAYCAN

Açar sözlər: Azərbaycan, İpək Yolu, Xəzər dənizi, inkişaf

Zamanəsinin əsas ticarət yolu olan İpək Yolu nəinki malların ötürülməsində, həmçinin mədəniyyət və incəsənət nümunələrinin, musiqi əsərlərin yayılmasında əsrlər boyunca öz mahiyyətini qoruyub saxlamışdır. Ticarətdən əlavə mədəniyyətlərin, elmin, dini inancların yayılmasında və insanların miqrasiyasında da İpək Yolu müstəsna rol oynayıb. İpək yolu “qədim dövrlərdə və orta əsrlərdə Asiyanın ən uzaq sərhədlərindən Qərb dövlətlərinə beynəlxalq münasibətlərin hərəkət etdiyi çox böyük tarixi-mədəni məkandır” [Петров, 1995, 11]. Yol boyunca yeni şəhərlər salınırdı, iqtisadiyyatın inkişafı müşahidə olunurdu. Karvan yollarının keçdiyi ölkələr yüksək mədəniyyətə sahib idi. Qədim Azərbaycan şəhərlərindən Bakı, Naxçıvan, Dərbənd, Şamaxı və Şirvan bölgəsi karvan yollarının keçdiyi şəhərlər arasında idi [7].

1993-cü ildə Brüssel deklarasiyası əsasında Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistanın iştirakı ilə Xəzər dənizində nəqliyyat əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə TRASEKA proqramı yaradılmışdır. Proqramın əsas məqsədi Avropadan Mərkəzi Asiya dövlətlərinə Qara dəniz, Qafqaz və Xəzər dənizindən nəqliyyat koridorun inkişafı, habelə Avropa – Asiya ölkələrinin əlaqələrinin sıx inkişafında qədim İpək Yolunun bərpasıdır [Əmrahov, 2011, 74].

Tarixi İpək Yolunun bərpasında Azərbaycan öz töhfəsini verərək, əsas inkişaf traektoriyalarının müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun İpək Yolunun üzərində qurulması Çindən Avropaya yüklərin çatdırılmasını və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin dünya bazarlarını çıxışlarını asanlaşdırdı. Ölkə başçısı İlham Əliyev Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun açılışı zamanı çıxışında qeyd etmişdir ki, “Bakı-Tbilisi-Qars tarixi İpək Yolunun bir hissəsinin bərpası deməkdir və bundan Çin, Qazaxıstan, Orta Asiya, Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, Avropa ölkələri istifadə edəcəklər. Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi Hindistan, Pakistan, İran, Azərbaycan, Rusiya və Avropa ölkələrini birləşdirəcək. Azərbaycan hər iki layihədə fəal iştirakçısıdır və öz maliyyə resurslarını ortaya qoyan ölkədir” [5].

2015-ci ilin dekabr ayında Prezident İlham Əliyevin Çinə rəsmi səfəri zamanı siyasi, iqtisadi, sosial inkişaf və qarşılıqlı əməkdaşlığın bir çox sahələrini əhatə edən mühüm sənədlər imzalandı. Səfər çərçivəsində “İpək Yolu İqtisadi Kəməri”nin yaradılmasının birgə təşviq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Çin Xalq Respublikası Hökuməti arasında qarşılıqlı anlaşma memorandumu imzalanmışdır [6].

İpək Yolu layihəsinin icrası həmçinin turistlərin sayının artmasında önəmli rol oynayacaq. Müştərək turizm məkanları və ya bir neçə ölkəyə səfərləri gerçəkləşdirən həftəlik proqramlar vasitəsilə insanlar yol boyunca yerləşən ölkələrin tarixi, mədəniyyətini öyrənəcəklər [4].

İpək Yolu layihəsi çərçivəsində yerinə yetirilən ticarət dəhlizlərinin əksər hissəsi Xəzər Dənizi vasitəsilə Azərbaycana və daha sonra Gürcüstana birləşdiyindən Azərbaycan dünya ticarət yolları şəbəkəsində mühüm rol oynamaq imkanını əldə edə bilər.

“Böyük İpək yolu”nun mühüm amillərindən biri də yol üzərində yerləşən ölkələr arasında elm və mədəniyyətlərin qarşılıqlı mübadiləsi, elmi-texniki əlaqələrin genişlənməsi, Azərbaycanın digər ölkələrlə turizm əlaqələrinin inkişafıdır. 27 avqust 2002-ci il tarixində Heydər Əliyev “2003-2005-ci illər üçün Azərbaycanda turizmin inkişaf proqramı” haqqında sərəncam imzaladı. Bakı, Şamaxı, Şəki, Naxçıvan, Bərdə, Beyləqan Böyük İpək Yolunun marşrutu üzərində yerləşir və burada bir çox tarixi abidələr mövcuddur.

Prezident İlham Əliyevin 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə Azərbaycanın şimaldan qərbə doğru uzanan “Böyük İpək Yolu” və digər mədəni marşrutlar Azərbaycanın mədəni irsini əks etdirən tarixi kəndləri də əhatə etməklə məşhur ekoturizm mərkəzi olacaqdır və turizm marşrutları üzərində yerləşən məntəqələrə 180 mindən artıq turistlərin cəlb olunması hədəf indikatorlarından [3].

Ötən əsrin sonlarında dünyada baş verən dəyişikliklər, SSRİ-nin süqutu ilə dünya düzəninə dəyişməsi, yeni müstəqillik əldə edən dövlətlərin beynəlxalq münasibətlər sistemində təsirsiz ötürülməsi. Post sovet məkanında yaranan yeni dövlətlər Qərbbə üz tutdu, qarşılıqlı faydalı ticarət üçün yeni perspektivlər açan geniş miqyaslı beynəlxalq layihələrə qoşuldu. Yeni İpək Yolunun yaradılması Azərbaycanın geosiyasi nüfuzunun daha da artmasına, beynəlxalq və regional qurumlarda iştirakının genişlənməsinə, digər ölkələrlə strateji tərəfdaşlığın güclənməsinə təsir göstərəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Əmrahov M. Böyük İpək Yolu. Bakı: Mütərcim. 2011. 84 s.
2. Петров А.М. Великий Шелковый путь: о самом простом, но мало известном, Москва: Восточная лит., РАН, 1995.127 с.
3. <https://president.az/articles/22134>
4. <https://president.az/articles/22512>
5. <https://president.az/articles/25639>
6. <https://president.az/azerbaijan/silkroad>
7. <http://www.mct.gov.az/az/umumi-xeberler/boyuk-pek-yolunun-uzerinde-movcud-olan-tarixi-seherlerin-dunya-irsinde-yeri>

Leyla Şahhüseynbəyova Arif
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ REGIONAL PRIORITYLƏR

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, Xəzər regionu, regional təhlükəsizlik

Dünyada baş verən hadisələr Azərbaycanın da yerləşdiyi Cənubi Qafqazdan da yan keçməmiş, əksinə, qlobal dəyişikliklər geosiyasi proseslərin seysmik qurşağında yerləşən bu regiona daha tez və daha çox təsir göstərir. Hər bir ölkənin, regionun inkişafında onun yerləşdiyi ərazi mühüm amil kimi çıxış edir. Ərazi həm də ölkənin dünya iqtisadiyyatından asılılıq dərəcəsini müəyyən edir.

Cənubi Qafqaz dünyanın geosiyasi xəritəsində “Xəzər regionu” adlanan ərazidə yerləşir. Buraya Cənubi Qafqazla yanaşı, Rusiya, Orta Asiya, İran və Türkiyə də daxildir [3, s. 14]. Xəzər regionunda ən əlverişli mövqə Cənubi Qafqaza məxsusdur, çünki Xəzər dənizi və Qara dəniz, Rusiya, İran və Türkiyə arasında yerləşməsi bu regionu Şərq-Qərb və Şimal-Cənub dəhlizinə çevirir. Xəzərin zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik olması isə onu, xüsusilə də mühüm strateji mövqeyə və zəngin neft-qaz potensialına sahib olan Azərbaycanı daha cazibəli edir.

Hazırda Azərbaycan regionun əsas güc mərkəzinə çevrilməkdədir. Tarixin keşmə-keşli yollarında daima öz müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparmış və 1991-ci il oktyabrın 18-də dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikası 1993-cü ilin iyununda ümummillət lider Heydər Əliyevin ikinci dəfə ali hakimiyyətə qayıdışından sonra öz müstəqilliyini daha da möhkəmləndirmişdir. Azərbaycan Respublikası öz regional-strateji tərəfdaşları ilə qarşılıqlı maraqlar üzərində qurulan münasibətlərin tərəfdarıdır [1].

Mühüm geosiyasi məkanda yerləşən Azərbaycan Respublikasının müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoyması və dünyada baş verən köklü dəyişikliklər milli dövlətçilik prinsiplərinə uyğun yeni xarici siyasət kursunun formalaşdırılması və həyata keçirilməsini vacib məsələ kimi ön plana çıxarmışdı.

Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizlik sistemində Azərbaycanın funksional əhəmiyyəti 3 əsas aspektlə bağlıdır:

- Geosiyasi vəziyyət;
- Etnomədəni xüsusiyyət;
- Perspektivli iqtisadi potensial.

Bu faktorlar Azərbaycanı regionda vacib dövlətə çevirir.

Azərbaycanın geosiyasi əhəmiyyəti onun Rusiya-İran, Rusiya-Türkiyə, Türkiyə-İran, Türkiyə-Ermənistan, Qafqaz-Mərkəzi Asiya münasibətlərinin tənzimlənməsində açar rolunu izah olunur. Etnomədəni xüsusiyyətdən danışarkən, ilk növbədə, türk-müsəlman faktoru nəzərə alınmalıdır. Məhz bu faktor Azərbaycanın Türkiyə və Mərkəzi Asiya dövlətlərilə sıx münasibətlərini şərtləndirir. Azərbaycan həmçinin öz zəngin enerji resursları ilə yaxın perspektivdə iqtisadi cəhətdən möhkəmlənməklə regionda lider rolunu ələ ala bilər [5, s. 174]. Bu amil bir sıra azərbaycanlı tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur ki, bunun da elmi-nəzəri və praktiki aspektləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Qeyd olunan faktorlar Rusiyanın regiona münasibətdə həyata keçirdiyi siyasətə təsirsiz qalmamışdı. “Azad Avropa Radiosu”nun politoloqlarından olan Jan-Kristof Pyüç 2000-ci il dekabrın 14-də “Moskva əvvəlki kimi Qafqazın cənubunda sabitliyin təhlükəsi kimi qəbul edilir” başlıqlı çıxışında göstərirdi ki, “bu ilin martında Vladimir Putin Boris Yeltsini rəsmi olaraq Rusiyanın prezidenti vəzifəsində əvəz etmişdir, müşahidəçilərin çoxu güman edirdi ki, nəhayət ki, Rusiya keçmiş Sovet İttifaqının MDB-yə daxil olan 11 respublikasına qarşı daha məqsədyönlü siyasət yeridəcək. Cənubi Qafqaz regionu diqqəti xüsusilə cəlb edirdi, çünki həmin bölgə 1991-ci ildən Rusiya, ABŞ, Türkiyə və İran arasında mübarizə meydanına çevrilmişdir”. Rusiyanın regiondakı maraqlarına toxunan müəllif daha sonra yazır: “Xanım Serrano da bildirir ki, Rusiya Yeltsinin dövründə olduğu kimi, Putinin dövründə də regionda qeyri-sabitliyi öz xarici siyasətinin nailiyyəti kimi dəyərləndirir. Müəllif daha sonra yazır: Moskva Gürcüstandakı Cənubi Osetiya və Abxaziya separatist hərəkatlarına və Azərbaycan anklavında, Dağlıq Qarabağda etnik ermənilərə siyasi, maliyyə və hərbi dəstək verir” [4, c. 142].

SSRİ-nin dağılmasından sonra ermənilər yardım üçün ümidlərini Rusiya hökumətinə və pravoslav kilsəsinə bağlamışdılar. Azərbaycan Respublikası isə Rusiya hökumətini ədalətsizlikdə, mövqeyini kəskin şəkildə dəyişərək xristian erməniləri birtərəfli qaydada və fəal şəkildə dəstəkləməkdə günahlandırır. 1990-cı ildə Azərbaycana münasibətdə Rusiya-İran tərəfdaşlığı mövcud olmuş və bunun da nəticəsində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və respublikadakı qeyri-sabitlik idarəedilməz xarakter almışdır [2, c.13].

Azərbaycanın regional təhlükəsizlik məsələsinə yanaşması birmənalıdır. Cənubi Qafqaz regionunun müxtəlif güclər arasında bölünməsinin qarşısını almaq. 1993-cü ildən başlayaraq Azərbaycan bu strateji xətti davam etdirməkdədir. Belə ki, regionda xarici qoşunların və hərbi bazaların yerləşdirilməsi, Qafqazın silahlandırılması əleyhinə davamlı olaraq çıxış etmiş və öz mövqeyini 1999-cu ildə ATƏT-in İstanbul sammitinin yüksək tribunasından bəyan etmişdir. Tədbirdə çıxış edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, ümummillət lideri Heydər Əliyev regionda Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Paktının yaradılması təşəbbüsünü irəli sürmüşdür. Bu təşəbbüsə görə, Təhlükəsizlik Paktını Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Rusiya, Türkiyə və ABŞ imzalamalı idi. Təbii ki, Azərbaycanın regionun təhlükəsizliyi ilə bağlı təşəbbüskar rolunda çıxış etməsinə qısqançlıqla yanaşan Rusiya və regional təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılması prosesindən kənar qalan İran bu təşəbbüsü birmənalı qəbul etmədilər.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyevin geosiyasi təlimi: XXI əsrdə Azərbaycanın əsas geosiyasi vəzifələri və perspektivləri
2. Мустафазаде Р. Внешняя политика Азербайджана: новый курс, новые перспективы // Газета Эконом-Экспресс, 1995,
3. Дарабади П. Геоистория Каспийского региона и геополитика современности. Баку, ЭЛМ 2006,
4. Мальшева Д.Б Турция и Иран в борьбе за влияние в Закавказье // Россия и Закавказье: поиски новой модели общения и развития в изменяющемся мире. М., Международные отношения, 1999,
5. Эйвазов Дж. Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики. Б., Нурлан, 2004.

Nərgiz Kərimova Arif
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

**ƏJDAHHA ARXETİPİNİN AZƏRBAYCAN VƏ ÇİN ƏDƏBİYYATINDA
BƏDİİ TƏZAHÜR XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Açar sözlər: Azərbaycan, Çin, əjdaha, arxetip

Bu gün müasir tədqiqatların aparıcı istiqamətlərindən biri də arxetiplər nəzəriyyəsidir. "Bu nəzəriyyəyə görə, insanın özünü ifadə simvollarının əsasında onunla bərabər doğulan ilkin obrazlar mühüm yer tutur ki, bu da yaradıcılığın bütün məqamlarında aparıcı mövqeyə malik olur. Beləliklə, "harada yaşamasından asılı olmayaraq insanın dünya duyumu və psixoloji imkanları bir-birinə oxşar obrazlar vasitəsi ilə təcəssüm olunur və Karl Qustav Yunq bunları arxetiplərin təzahürü hesab edirdi". [1, 8]

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan mədəniyyəti türk mədəniyyətidir və Azərbaycan mədəniyyətinin ilk inkişaf dövrü və formalaşması mərhələsi proto-türk etnosların adı ilə bağlıdır. Şərq ölkəsi olan Azərbaycan daim qonşu olduqları xalqlarla qarşılıqlı mədəni-tarixi əlaqədə olmuş və bu əlaqələr Azərbaycan mədəniyyətinin xarakterində öz əksini tapmışdır. Bu səbəbdən, Azərbaycan mədəniyyəti türk mədəniyyəti olaraq ümumtürk mədəniyyəti ənənələrini özündə birləşdirmişdir.

Azərbaycan mifologiyasında əjdaha qanadlı və qorxunc bir görünüşə sahibdir. Bəzən də nəhəng bir ilandır. Yer altındakı mağarada yaşayaraq oradakı xəzinəni qoruyar. Bəzən suda və ya meşədə yaşadığı da deyilir. O bir tərəfdən bərəkət, rifah və güc simvoludur. "Üç və yeddi başlı olur. Ağzından alov saçır. Ayaqları kərtənkələ ayağına bənzəyir. Çoxusu ilan şəklindədir. Bədənləri zirehlidir. Qanadları da olmuşdur". [2, 26]

Türk mifologiyasında əjdahanın adının semantikasında udmaq və doğmaq ilə bağlıdır. Onun mifoloji funksiyasına öldürmək və yenidən yaratmaq daxildir. Domrulun da öldürmək və yaratmaqla bağlı vəzifəsi öz keçmişinin strukturundan qaynaqlanır. adı keçən Erliyin əjdaha görkəmində təsvir olunan 7 oğlu vardır.

Çin mifologiyasında əjdaha çinlilər arasında çox məşhurdur. O, Çin əcdadlarının totemi, Çin xalqının qədim rəmzi və onun mədəni inkişafının başlanğıcı hesab olunur. Çində əjdahaya Lu və ya Uluğ deyilir və bu söz bəzi türk dillərinə keçmişdir. "Çin mifologiyasına görə əjdaha su ünsürünün hamisi olaraq insanlara su verir, ona sadıq olanların tarlasını bolluca suvarır, əraziləri fəlakətlərdən qoruyur. Çin Allahları siyahısında əjdaha Səma və Yerdən sonra üçüncü yerdə gəlir. Çinlilər əjdahanı qəribə şəkildə təsvir edirlər. Gözlərini dovşan gözlərinə, qulaqları isə inək qulaqlarına bənzədir, uzun bıqları var, gövdəsi isə pulcuqlarla doludur, dörd şir pəncəsinə, qartal caynaqlarına malikdir. Əjdaha əzəmətli, zabitəli və mübarizdir" [3.111]. Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycana aid qədim mənbələrdə əjdaha əvvəlcə müsbət mənada qəbul edilmiş, Zərdüştlükdən sonra transformasiyaya uğramışdır.

Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında Sara Bağirovanın "Əjdaha Mağarası" romanı, Nizami Gəncəvinin "İskəndərnamə", "Şərəfnamə", "Yeddi gözəl", Solmaz Amanovanın "Əjdaha jiletə" əsəri, "Məlikməmməd" nağılı, "Tapdıq" nağılı, "Qara at" nağılı, "Üçbaşlı əjdahanın nağılı", "Minszyan çayında yaşayan əjdaha" nağılı kimi nümunələrdə əjdaha arxetipik cəhətdən işlənmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Hikmət Quliyev. Müdrik qoca arxetipinin semantik strukturu və paradigmaları. Bakı, Elm və təhsil, 2016. səh.216
2. Kamil Vəliyev. Elin yaddaşı, dilin yaddaşı. Bakı, Gənclik, 1988, 280 s.
3. Həbibzadə Elcan İbrahim oğlu – Salam, Çin. Bakı: Azər nəşr, 2007.-180s.

Şəfəq Mustafayeva Fərman
Azərbaycan Dillər Universiteti

**FRANSANIN ATƏT-İN MİNSK QRUPU ÇƏRÇİVƏSİNDƏ
ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN, DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİNİN
HƏLLİNDƏ VASİTƏÇİLİK MİSSİYASI**

Açar sözlər: Fransa, ATƏT-in Minsk Qrupu, münaqişə, Dağlıq Qarabağ, vasitəçilik

Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycana təcavüzü nəticəsində yaranan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin alovlanması beynəlxalq müşahidəçilərin vasitəçilik səylərini artırmağa sövq etmişdir.

1992-ci il yanvarın 30-da Azərbaycan və Ermənistan Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinə (ATƏM, 1994-cü ilin dekabrından ATƏT) üzv qəbul olundular və Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini tənzimləmək bu təşkilatın Nazirlər Şurasının martın 24-də Helsinkidə keçirilmiş iclasında yaradılmış, Azərbaycan, Ermənistan, ABŞ, Rusiya, Türkiyə, Fransa, Almaniya, İtaliya, Belarus, Çexiya, Slovakiya və İsveçin daxil olduqları Minsk qrupuna həvalə edildi [Гасымлы, 2010, s. 189-244].

1996-cı ildə İstanbul zirvə toplantısında qəbul edilən “mərhələli həll planı”nı Azərbaycan qəbul etsədə, Ermənistan qəbul etməkdə tərəddü edirdi.

1997-ci ilin yanvarından Fransa ABŞ və Rusiya ilə yanaşı, Minsk qrupunun həmsədrinə kimi fəaliyyət göstərməyə başladı.

Lakin həmin dövrdə Azərbaycanla Fransa arasında münasibətlər lazımi səviyyədə deyildi. Bunun səbəblərindən biri Fransa-Azərbaycan münasibətlərində qarşılıqlı etimadsızlığın və soyuqluğun formalaşmasında maraqlı olan Ermənistanın təbliğat maşını və erməni diasporunun bu istiqamətdə gördüyü işlər, erməni lobbisinin güclü nüfuza malik olduğu Fransada ayrı-ayrı dövlət rəsmilərinin Azərbaycana münasibətdə bu dövlətin ali maraqlarından deyil, ermənilərin məhdud etnik maraqlarından çıxış etməsi idi [Həsənov, 2000, s.80].

1997-ci ilin iyulun 26-da ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrinə ölkəsi Fransa prezidenti Jak Şirakin təkidi ilə Ermənistan “mərhələli həll planı” nı qəbul etdi. Lakin, Levon Ter-Petrosyanın istefa verməsinə məcbur olması və hakimiyyətə Robert Koçaryanın gəlməsi Fransanın ilk vasitəçilik missiyasına cəhdinin uğursuzluqla nəticələnməsinə səbəb oldu.

2001-ci ildə Aİ-na üzv qəbul edilməsi ilə əlaqədar Starsburqda baş tutan konfransda Azərbaycan və Ermənistan dövlət başçıları iştirak etdilər. Fransa prezidenti Jak Şirak konfransdan sonra, Parisdə hər iki dövlət başçısı ilə ilk öncə təkbətək görüşdən sonra, birgə üçtərəfli görüş keçirdi və cari ilin mart ayının 4-5 də yenidən görüş keçirilməsi planlaşdırıldı. 2001-ci il martın 4-5 də keçirilən görüş digər görüşlər kimi nəticəsiz oldu.

Fransanın vasitəçilik missiyasına bir müddət ara verdi. 2006-cı ildə Parisdə Rambuye yaxınlığındakı görüşdən əvvəl münaqişənin həll olunması üçün əlverişli vəziyyətin olduğunu bildiren Fransa prezidenti Jak Şirak, görüşdən sonra münaqişə ilə bağlı danışıqların hələ davam etdirilməli olduqlarını vurğuladı.

Beləliklə, Fransa prezidenti Jak Şirakin Minsk qrupu çərşivəsində vasitəçilik missiyası nəticəsiz qaldı.

Münaqişənin ortaqlıq həll yolunun tapılmasına təsir edən mühüm amillərdən bir kimi həmsədr ölkələr arasında ikitərəfli münasibətlərin keyfiyyətini qeyd edə bilərik. 2010-cu ilin əvvəlindən Rusiyanın, ABŞ və Fransa arasındakı əlaqələri kəskin şəkildə pisləşməsi münaqişələrin həllinə də öz mənfi təsirini göstərirdi.

Son illərdə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində Rusiya daha çox təşəbbüs göstərir. Fransa isə Amerika və Rusiya dövlətlərarası münasibətlərindən istifadə edərək, yaranan beynəlxalq şəraitdən faydalanaraq münaqişənin tənzimlənməsində ciddi təşəbbüs irəli sürə bilirdi. Lakin, Fransanın parlament üzvləri və bəzi şəhər merlərinin Dağlıq Qarabağ səfər etmələri, özünü qondarma Dağlıq Qarabağ Respublikasının rəhbəri kimi təqdim edən Bako Saakyanın Parisə səfər etməsi, prezident Emanuel Makronun Beynəlxalq Frankofoniya Təşkilatının XVII Sammit zamanı səsləndirdiyi fikirlər ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr ölkəsi Fransanın Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində münaqişəni həll etmək istəyinə şübhə doğurmasa da, ədalətli səylərinə qarşı inamı azaldır.

Sadalanmalar, Fransanın Minsk qrupunun həmsədrliyindən uzaqlaşdırılması kimi tənqidi fikirlərin gündəmə gəlməsinə səbəb olur.

ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədri qismində çıxış edən Fransa "azadlıq, bərabərlik, qardaşlıq" şüarlarına zidd olan bu tipli addımlarla Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə tənzimlənməsi prosesində öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq və ikitərəfli öhdəliklərə hörmətsizlik göstərir.

2019-cu ilin oktyabrın 17-də Fransa Respublikasının Lion inzibati məhkəməsi Azərbaycan və Fransa milli qanunvericiliyinə uyğun olmayan işğal olunmuş Azərbaycan şəhəri Şuşa ilə Fransanın Vilorban kommunası arasında imzalanan "sazişi" ləğv olunmasına dair qərar verdi.

Qeyd edək ki, 2013-cü ildən bəri separatçı nümayəndələr ilə Fransa yerli hakimiyyət orqanlarının rəhbərləri arasında on üç "xartiya" imzalanıb, bunlardan səkkizi ləğv edilib.

Ümid edirik ki, Fransa Respublikası milli qanunvericiliyinə uyğun olmayan, V Respublikanın Konstitusiyasının bir çox maddələri ilə ziddiyyət təşkil edən bu qəbildən olan "xartiya" ları tezliklə ləğv edəcək. Lakin, Fransanın ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr ölkəsi olaraq qalması problemin həlli perspektivləri haqqında müsbət fikir söyləməyə imkan vermir.

Ədəbiyyat:

1. Həsənov Ə. M. Azərbaycanın ABŞ və Avropa dövlətləri ilə münasibətləri (1991-1996). Bakı: Elm, 2000, 368 s.
2. Гасымлы М.Дж. Агрессия Армении против Азербайджана // От Майендорфа до Астаны: принципиальные аспекты армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта. М., 2010, с. 549.

Кунина Ирина Александровна
Азербайджанский университет языков

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛЬНЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Ключевые слова: мультикультурализм, глобализация, глокализация, культура, политика

Социальная инклюзия, с позиции современной культуры, представляет собой сложный мировоззренческий компонент, обуславливающий ценность каждого человека в контексте глобального сообщества. Каждый человек, живущий на земном шаре обладает определенным культурным кодом, который позволяет идентифицировать некие культурные особенности, составляющие определенную конфигурацию, распознавать культурные паттерны. Культурный код также дает основание для формирования определенных стереотипов, которые в свою очередь, состоят из характерного набора образов, поведенческих аспектов. Всевозможные матрицы кодов «...создают представление о культурных константах государства, которые в свою очередь, формируют конкретный культурный и символический капитал страны». Здесь целесообразно прибегнуть к концепции поликультурного общества, получившей название «единство в многообразии».

Принцип сохранения культурного многообразия поддерживается концептом – мультикультурализм. Этот феномен обуславливает политику интеграции без ассимиляции, что выделяет право меньшинств на отличие. Безусловно, все модели мультикультуральных взаимодействий осуществляются в рамках правового поля, а права меньшинств закреплены в Конституциях и законах страны. Таким образом, политика мультикультурализма определяет параметры и принципы совместного сосуществования представителей различных культур в пределах одного государства. В некоторых странах мультикультурализм объявлен государственной политикой, что является залогом обеспечения единства нации, и позволяет гражданам страны, независимо от национальности, вероисповедания, расовой принадлежности принимать участие в строительстве государства и формировании гражданского общества. Подобная политика основывается на либерально-демократических принципах : свобода, равенство, братство. Основным компонентом мультикультурализма является толерантность, что позволяет данному политическому курсу стать знаменателем «мягкой силы». Особенную актуальность данный постулат имеет на современном этапе мирового развития в эпоху глобализации.

Этногенез и культурогенез, когда-то сосуществовали в едином поле формирования модели сообщества, теперь сменяются сложными процессами синтеза политических, экономических ценностных, культурных, информационных и других факторов глобальных цивилизации [Наурзбаев, 2010, 20]. Глобализация - это амбивалентный процесс. С одной стороны - это взаимозависимость, экономическое сотрудничество и взаимодополняемость. Эти тенденции характеризуются унификацией, как процесс приведения к одному стандарту, и интеграцией как установление взаимосвязей, взаимозависимости. С другой стороны – четко выраженная асимметрия в неравном положении государств. И эта асимметрия порой становится причи-

ной социальных столкновений, конфликтов, войн. И как результат - массовая миграция населения и проблемы адаптации в принимающих государствах. Основу межкультурной напряженности сегодня в большинстве случаев составляют различия в нормативно-ценностном основании культур, и как результат резкое обострение культурной идентичности. И этот процесс связан не только коллизией различных этнических культур, и цивилизаций, а культур различных по типовой принадлежности: с одной стороны культуры эпохи постмодерна, а с другой - культуры аграрных цивилизаций, имеющих традиционный характер.

Современность глоболизируется, но в то же время локализируется, что свидетельствует о дуалистичности процесса. С одной стороны – интенсификация интеграции народов в мировую систему, с другой – дифференциация национальных культур в целях их сохранения. Таким образом, параллельно глобализации идет процесс глокализации, основным приоритетом которого является сохранение национальной этнической культуры в ее традиционном варианте. Как отмечает М.С.Стычинский в статье «От мультикультурализма к культурной глокализации»: «на данный момент мы имеем ситуацию единства в многообразии - одновременно сближения (глобализация) и отталкивания (локализация), что в сумме дает новый формат человеческого взаимодействия – единство при сохранении локальной культурной надстройки над общим культурно - цивилизационным основанием» [Стычинский, 2015, 12]. Процессы глобализации и локализации взаимосвязаны и взаимозависимы. В рамках этой аксиомы современные тенденции можно представить в виде двуединого процесса – глобализации локального и локализации глобального. Тенденции данных процессов связаны с принятием глобальной культуры, но с определенными модификациями, что в свою очередь, реконструирует местные и национальные культурные формы. Так, по определению А.Морита под процессом глокализации подразумевается следующие тенденции «децентрализованный и справедливый мир», в котором сочетаются процессы модернизации локальных культур, с достижением формирующейся глобальной мультикультуральной цивилизации [Тишкова, 2018,15]. Речь идет о моделировании многогранного общества, где индивидуальные особенности рассматриваются как ценность.

Эти процессы довольно сложны и многоплановы. Но стоит отметить, что успех в дальнейшем конструировании мирового сообщества должен основываться на симбиозе общечеловеческого и индивидуального, как это прослеживалось на протяжении всего исторического и социального развития. И именно мультикультурализм, как фактор мягкой силы, может стать моделью дальнейшего развития общества, которая позволит сохранить культурные различия в рамках постулата «единство в многообразии».

Литература:

1. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества; пер. с англ. М. Л. Коробочкина. М.: Весь Мир, 2004. 188 с.
2. Наурзбаев А.Б. Культурно-цивилизационная идентичность Центральной Азии: аспекты формирования новой модели// Материалы регионального форума «Культурное пространство Центральной Азии: единство в многообразии», Душанбе - 2010 г,184 стр.
3. З.Стычинский М.С. «От мультикультурализма к культурной глокализации»// Вестник ВГГУ, 2015, №5, с. 9-13
4. Тишкова М.А., Межова Л.А. Теоретико-методологический анализ процессов глобализации и глокализации // Успехи современного естествознания. – 2018. – № 11-2. – С. 437-443;

Нигяр Ахундова Рашид гызы
Бакинский Бизнес Университет

ВНЕШНЯЯ КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Ключевые слова: культурные связи, культурный диалог, азербайджанская музыка, искусство

Одной из стратегических задач азербайджанского государства является развитие взаимовыгодного сотрудничества со всеми странами, международными и региональными организациями и успешная интеграция в глобализирующийся мир. В достижении этих целей важную роль играют культурные факторы.

Как субъект международных культурных процессов, наша страна является не только активным участником успешно реализуемых в мире многих культурных программ и проектов, но и выступает в качестве их инициатора и организатора. Активно включаясь в мировые культурные процессы, тем самым Азербайджан не только обогащает свою национальную культуру прогрессивными, общечеловеческими идеями и ценностями, но и вносит свой достойный вклад в развитие мировой культуры.

Поскольку защита и продвижение национально-культурных ценностей в мире имеют первостепенное значение с точки зрения обеспечения национальных интересов и решения внешнеполитических задач, понятие «внешняя культурная политика» также является важным направлением государственной политики. Сегодня невозможно представить международную политику без культуры, которая играет заметную роль на политической арене и в международных обменах. Культурный диалог выступает в качестве важного фактора в создании имиджа страны за её пределами. Культура играет значимую роль в улучшении климата межгосударственных связей, поскольку успешный культурный диалог создаёт предпосылки для развития взаимодействия этих стран в долгосрочной перспективе. Поэтому, понятие «внешняя культурная политика» рассматривается как политический процесс использования культуры в качестве самостоятельного инструмента в международных отношениях. Внешняя культурная политика неотделима от культурной политики государства в целом. Она является неотъемлемой составной частью государственной политики Азербайджана на международной арене. Внешняя культурная политика, международное культурное сотрудничество, многосторонние культурные связи являются важной формой осуществления стратегии внешнеполитического курса любого государства. Используя специфические средства, формы и методы осуществления, культурная дипломатия вносит существенный вклад в достижение основополагающих целей и повышение эффективности внешней политики страны. В этом контексте, взаимодействие дипломатии и культуры служит национальным интересам Азербайджана.

Основы международного культурного сотрудничества Азербайджана регулируются Законом о культуре Азербайджанской Республики и другими законодательными актами, а также международными правовыми актами, заключёнными с учас-

тием Азербайджанской Республики. Согласно 10-ой статье Закона Азербайджанской Республики о культуре («Право на культурную деятельность за рубежом»), граждане Азербайджанской Республики могут заниматься культурной деятельностью за рубежом и участвовать в международном сотрудничестве страны. Культурная деятельность граждан Азербайджанской Республики на территории иностранных государств осуществляется как в индивидуальном порядке, так и посредством организаций, в соответствии с законодательством этих государств, если иное не предусмотрено международными договорами с участием Азербайджанской Республики. Государство оказывает поддержку своим гражданам в занятии культурной деятельностью за рубежом. Закон признает право каждого субъекта культурной деятельности вступать в соответствующие международные организации и привлекать в свои ряды иностранных членов [1]. За исключением случаев, предусмотренных законом, в какой-либо форме ограничение международных связей в области культуры не допускается.

Международное культурное сотрудничество включает связи в области культуры и искусства, науки и образования, средств массовой информации, молодёжных обменов, издательского, музейного, библиотечного и архивного дела, спорта и туризма, а также по сотрудничеству творческих союзов, культурных учреждений и отдельных граждан. Основными направлениями международного сотрудничества в области культуры являются совместное производство культурных ценностей и культурных благ и обмен ими; поддержка творческой деятельности, подготовка и стажировка работников культуры; реставрация уникальных памятников истории и культуры; создание и внедрение новых технологий для культурной деятельности.

В настоящее время развитие международного гуманитарного и культурного сотрудничества, расширение культурных связей со всеми странами и международными организациями считаются одним из главных приоритетов Азербайджана.

Ведётся также систематическая работа по популяризации азербайджанского искусства в мире.

Сегодня Азербайджан достойно представлен в происходящих в мире политических, экономических и культурных процессах. Прогрессивные изменения, происходящие в стране, национально-духовное возрождение, активный внешнеполитический курс вселяют в нас уверенность в том, что наша страна ещё более ускоренными темпами будет интегрироваться в демократическое цивилизованное пространство, будут обеспечены наши национальные интересы, а нарушенная в результате военной агрессии Армении территориальная целостность будет восстановлена.

Литература

1. Закон Азербайджанской Республики о культуре // <https://icherisheher.gov.az/ru/14-legislation/>

Рафиг Аббасов Илдырым
Азербайджанский Университет Языков

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ И ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ КИТАЯ

Ключевые слова: китаецентризм, конфуцианство, династия Ся, легизм, национальная политика Китая

Главной спецификой национальной политики современного Китая является превращение ее в один из главных факторов реализации политики реформ и открытости, осуществления «четырёх модернизаций» в экономической сфере, что невозможно без развития экономики национальных районов страны. Одновременно принцип «великого сплочения национальностей» декларируется руководством Китая в качестве основы национальной политики, призванной обеспечить единство государства и социальную стабильность. Развитие всех национальностей Китая признается в качестве одного из наивысших интересов китайского народа, а национальное сплочение представляется в виде особой разноуровневой структуры, включающей сплочение в первую очередь между ханьцами и национальными меньшинствами, а также, между национальными меньшинствами и внутри каждой отдельно взятой национальности. При этом, считается, что усиление позиций Китая на международной арене и в мировой экономике является стимулом для китайских меньшинств для идентификации себя с китайской нацией. Важным аспектом научной разработки и реализации китайской национальной политики в отношении этнических меньшинств, даже в условиях современных мировых тенденций мультикультурализма и плюрализма, является использование традиционных этико-философских учений. При этом, воззрения на национальный вопрос и межэтнические отношения древних китайских мыслителей зачастую носили взаимоисключающий характер. Так, если в конфуцианстве обосновывалась ненасильственная ассимиляция национальных меньшинств, то в легизме фактически оправдывалась политика дискриминации и необходимости завоевания малых народов. В данном историческом контексте интерес представляют и ранние памятники китайской классической литературы - «История Ханьской династии», где процесс взаимовлияния культур понимается в духе высказывания Конфуция о том, что «когда есть культурное влияние, видовые разделения уходят в небытие», «Книга истории» и «Чжоуские ритуалы», повествующие о пяти и девяти «зонах подчинения», формирование которых берет начало со времен династии Ся - первого в истории Китая рабовладельческого государства, основоположником которого был легендарный Желтый император, подчинивший себе вождей отдельных племен. Вышеуказанные зоны фактически заложили основу формирования классической модели китаецентризма, согласно которой в населенном «варварами» мире, лишь Китай, являясь мировым центром цивилизации, призван нести просвещение другим народам. В эпоху династии Хань, когда шел процесс присоединения территорий, заселенных некитайскими народами, была провозглашена государственная доктрина традиционного Китая, определяющая идеологическую практику «руководства варварами». В частности, все народы, в первую очередь

проживающие на территориях в непосредственной близости от Китая, рассматривались как реальные или потенциальные вассалы Китайской империи. Соответственно, включение данных земель в состав китайского государства представлялось как патронаж некитайских этнических территорий, или необходимостью наказания за нарушение вассальных обязанностей. При династии Тан, идеологическая доктрина уже предусматривала возможность создания многонационального государства, в котором проживали бы и ханьцы, и «варвары». Современная национальная политика Китая, направленная в первую очередь на обеспечение безопасности в национальных автономиях, акцентирует внимание на демографической и миграционной политике, снижении социальной напряжённости в районах проживания национальных меньшинств, решении внутренних проблем, оказывающих влияние на экономическое развитие и безопасность страны. Так, на состоявшемся в 2014 году совещании Центрального комитета Компартии Китая по вопросам развития национальных автономий и основных аспектов национальной политики КНР, главным направлением оптимизации управления национальными автономиями являлось стимулирование их экономического развития, для чего были определены три задачи: способствовать повышению занятости населения и уровня его образования; эффективно использовать природные ресурсы с учетом защиты окружающей среды; реализовать политику «реформ и открытости» за счёт активизации международной торговли и модернизации промышленной и транспортной инфраструктуры, увеличить инвестиции в приграничные районы. Новые тенденции в национальной политике Китая непосредственно связаны с провозглашенной председателем КНР Си Цзиньпином в 2013 году идеологической доктрины «Великая китайская мечта», включающей три главных компонента – создание сильного и богатого государства, обеспечение национального возрождения и «народного счастья». Так, в 2014 году председатель КНР во время встречи с делегатами второй сессии Всекитайского комитета Народного политического консультативного совета Китая определяя политические установки реализации национальной политики КПК, призвал к активизации усилий к постоянному укреплению чувства общности всех национальностей с китайской нацией, с китайской культурой, в рамках строительства социализма с китайской спецификой и ускорения социально-экономического развития в национальных районах. Т.о. урегулирование "национального вопроса" признается КПК в качестве неотъемлемой части создания новой экономической модели, превращения страну в богатое, могучее, демократическое, цивилизованное, гармоничное социалистическое государство и построения среднезажиточного общества. При этом, восстановление единого китайского государства и китайской нации тесно связана и с политикой КНР в отношении этнических китайцев и эмигрантов, в частности, с реализацией стратегии «мирного объединения» с Тайванем.

Сергей Климов Леонидович
Азербайджанский Университет Языков

АЗЕРБАЙДЖАНО-РОССИЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В СФЕРЕ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ

Ключевые слова: Азербайджан, Россия, молодежь, влияние молодежной политики, сотрудничество

*Будущий прогресс общества во многом будет зависеть от того,
чему и как мы научим нынешнюю молодежь.*

Гейдар Алиев.

Молодость – это уникальное явление жизни, неповторимый период развития человека, данный ему от рождения. Молодость – это особое свойство человеческой природы, когда потенциальная активность, творческое начало, устремленность в будущее находятся на вершине личностных возможностей.

Молодые люди являются источником духовного, экономического и социального развития любого государства. Молодежь – новое прогрессивное поколение с новаторскими идеями, способное изменить жизнь целой страны и привносить с каждым годом в общество что-то новое, креативное и полезное.

Основа молодежной политики в Азербайджане была заложена Общенациональным лидером Гейдаром Алиевым еще в 70-е годы XX века. Благодаря усилиям великого лидера были приняты последовательные меры, направленные на обеспечение образовательных, культурных, социальных потребностей молодежи [Имам-алиева, 2012, 3].

Именно Гейдаром Алиевым были определены основные принципы и задачи молодежной политики в стране - воспитание в духе патриотизма, уважения к истории, культурному наследию, национальным обычаям и традициям, государственному языку и атрибутам азербайджанской государственности, а также мобилизация творческого потенциала молодежи на развитие страны и решение общенациональных проблем.

Сегодня Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев, успешно продолжая курс общенационального лидера, оказывает поддержку и доверие молодежи, привлекая их к работе в жизненно важных для страны областях. Благодаря реформам, инициированным Ильхамом Алиевым, был значительно усовершенствован процесс приема на государственную службу, что создало новые возможности для молодежи.

Международный опыт свидетельствует о том, что молодежное сотрудничество вносит свой вклад во взаимопонимание и мирный диалог между народами, воспитывая молодежь в духе толерантности и интереса к другим культурам, развивая патриотическое сознание и возвышенное чувство верности своему Отечеству, способствует формированию позитивного имиджа государств-участников молодежного сотрудничества.

На сегодняшний день азербайджано-российские отношения носят характер стратегического партнерства и предусматривают все сферы сотрудничества, включая политическое, экономическое, торговое, социальное и широкомасштабное военно-техническое сотрудничество. Особое внимание в азербайджано-российских отношениях, наряду с вышеперечисленными связями, уделяется культурно-гуманитарному сотрудничеству в сфере молодежной политики.

Взаимодействие Азербайджана и России в молодежной сфере способствует становлению конструктивных и дружественных взаимоотношений между представителями будущих элит своих стран - молодыми политиками, учеными, предпринимателями, журналистами. Значимость такого сотрудничества обуславливается тем, что именно от их позиции спустя некоторое время будут зависеть векторы внешней политики государств. Таким образом, молодёжное сотрудничество способно поднять азербайджано-российские межгосударственные отношения на принципиально новый уровень, поэтому оно становится всё более актуальным и востребованным трендом.

Молодежные организации России и Азербайджана взаимодействуют на разных уровнях: от молодежных некоммерческих организаций и бизнес-инициатив – до таких представительных мероприятий, как Азербайджано-российский международный молодежный форум.

Ярким примером данного взаимодействия служит, созданная под руководством Лейлы Алиевой, Азербайджанская молодежная организация России (АМОР), деятельность которой охватывает разные сферы, такие, как наука, культура, образование, спорт, благотворительность [2]. Она стала новым качественным этапом в развитии культурной жизни азербайджанской диаспоры, смелым шагом навстречу молодежи. Этот проект затрагивает не только жизнь диаспоры, но и многие аспекты молодежной политики самой России.

В свою очередь, в Азербайджанской Республике функционирует Ассоциация русской молодежи Азербайджана (АРМА), способствующая развитию дружбы, сотрудничества, взаимной помощи и культурных связей между русской молодежью и молодежью других народов Азербайджана [1].

Сотрудничество молодёжных общественных организаций и студенчества двух стран, формирование общего образовательного пространства, реализация двусторонних проектов и программ – приоритеты сотрудничества молодежи двух стран [2].

В Азербайджанском университете языков созданы все условия для осуществления этих целей. Созданная под руководством ректора Азербайджанского университета языков академика К.М.Абдуллаева в 2017 году, научно-исследовательская лаборатория «Россиеведение» и возглавляемая профессором М.А.Алиевым способствует сотрудничеству с образовательными, научными и культурными организациями Российской Федерации, осуществляет сотрудничество с профильными российскими вузами и структурами в рамках договорных отношений. Проведение в АУЯ образовательно-просветительской акции «Послы русского языка в мире», способствовало популяризации русского языка среди азербайджанской молодежи. За столь недолгое время существования лаборатория проделала огромный путь для укрепления взаимоотношений между двумя государствами – Россией и Азербайджаном.

Успешное развитие научно-образовательных связей формирует студенческую элиту, которой предстоит со временем профессионально работать в направлении дальнейшего культурного сближения народов России и Азербайджана. Планы сотрудничества между высшими школами двух стран носят функциональный характер, ибо нацелены на поддержку взаимного интереса с участием не только творческих элит, но и молодежной аудитории. Таким образом, молодежное сотрудничество, которое может продвинуть межгосударственные отношения на новый уровень, становится для Азербайджана и России всё более актуальным и востребованным направлением взаимодействия. Роль молодежи в общественно-политической жизни и в решении сложных вопросов, которые ставит перед ними современность, возрастает. От того, сколько сил мы вложим сегодня во возвращение добрососедских отношений между молодыми людьми двух стран, зависит дружба России и Азербайджана в долгосрочной перспективе.

Литература:

1. Ассоциация Русской Молодежи Азербайджана (АРМА) // <https://roa.az/arma.html>
2. Будущее российско-азербайджанской дружбы определяет молодёжь //
3. https://azertag.az/ru/xeber/Budushchee_rossiisko_azerbaidzhanskoi_druzhby_opredelyaet_molodezh-1180012
4. Имамалиева Э. Б. Участие молодежи в общественной жизни Азербайджана. СПб; Баку, 2012 // <http://iacis.az/wp-content/uploads/2017/10/Книга-русский-перевод.pdf>

IV BÖLMƏ

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Aidə Sevxanova Rasim
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜASİR DÖVRÜN ONLAYN TƏHSİL FORMASI

Açar sözlər: onlayn dərslər, qloballaşma, distant təhsil

Müasir dövrdə dünyada gedən qloballaşma prosesləri qədim köklərə malik olan ingilis dilinin tədrisinə də öz təsirini göstərməkdədir. Qloballaşma prosesi cəmiyyət və insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə nüfuz edərək müxtəlif inkişaf səviyyəli ölkələrdə özünü fərqli amplituda göstərir. Qloballaşmaya müasir informasiya-kommunikasiya vasitələri, internet də geniş müdaxilə edir və beləliklə, onlayn və ya distant təhsilə tələbat və maraq artır.

Onlayn və ya distant təhsil – müəyyən məsafədən keçirilən təhsil sistemi olub, ilk dəfə İngiltərədə yaranaraq sonralar ABŞ, Almaniya və digər ölkələrdə geniş yayılıb. Bu təhsil forması qiymətli təhsil formasından bir çox üstün xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. İnternetə çıxışı olan hər yerdə bu təhsil formasını həyata keçirmək mümkündür. Distant təhsil haqqında ilk məlumatlar Yan Amos Komenskinin 1633-1638-ci illərdə qələmə aldığı “Böyük Didaktika” əsərində öz əksini tapmışdır [1].

H.Əhmədov qeyd edir ki, "distant təhsil formasını ilk yaratmaq cəhdi 1840-ci ildə edilib. Həmin vaxt İsaak Pitman poçt məktubları vasitəsilə Birləşmiş Krallıqda tələbələrə stenoqrafiyanı öyrətməyə başlamışdı. Distant təhsildə müxtəlif tipli proqramlar, texnologiyalar və tədris forması birləşir ki, bu da onun səmərəliliyini artırır. Distant təhsil sisteminə dərslər, təlimlər televiziya kanalları, multimedia diskləri, internet şəbəkəsinin imkanları vasitəsi, proqram paketləri ilə həyata keçirilir" [2].

Distant təhsil haqqında məlumat Azərbaycan Respublikasının 2009-cu il 19 iyun tarixli 833-III Q sayılı Qanununun 1.0.9, 10.5 və 13.13 bəndlərində öz əksini tapmışdır [4].

Onlayn təhsilin əsasını tədris prosesinin elektron, telekommunikasiya, proqram-texniki vasitələr əsasında idarə olunması təşkil edir. Bu təhsil forması öyrədən və öyrənən arasında əlaqəni telekommunikasiya və kompüter şəbəkələri vasitəsilə uzaq məsafədən keçirir. Təhsilin bu formasının xarakterik xüsusiyyətləri özünü iqtisadi səmərəlilikdə, mobillikdə, çeviklikdə, təhsilin keyfiyyətinə xüsusi nəzarətin olmasında, təlimin xüsusişdirilmiş vasitə və texnologiyalarından istifadəsində göstərir.

Müasir dövrdə dünyanı öz ağışına alan COVID -19 pandemiyası onlayn və ya distant təhsili aktuallığına görə ən önəmli təhsil metoduna çevirdi. Sözügedən təhsil formasında informasiyalar tələbələrə çap materialları, elektron dərslik, televerilişlər və s. formalarda təqdim edildi və eləcə də kompüter, televizor, audio-video maqnitofon, multimedia texnikası və s. kimi təlim vasitələrindən istifadə olundu.

Bütün yaş kateqoriyaları üçün əlverişli təhsil forması olan distant təhsil bir sıra müsbət və mənfi keyfiyyətlərə malikdir. Distant təhsilin müsbət cəhətləri:

- ətrafına daha çox öyrənən cəlb etməsi,
- imkanı zəif olan və ya imkanı olmayan şəxslər üçün əlçatan və münasib olması,
- insanın auditoriya qarşısında çıxış etmək qorxusu kimi psixoloji maneələri dəf etməsi və s.
- gəlirliyinə və etibarlılığına, rahatlığına görə digər təhsil alma formalarından, hətta əyani təhsildən də daha üstün olması.

Distant təhsilin mənfi cəhətləri təhsil formasında müəllim və tələbə arasında canlı ünsiyyətin aşağı səviyyədə və internet sürətinin zəif olmasında biruzə verir. Artıq müəllim informasiya mənbəyi deyil, informasiya məkanında bələdçi rolunu oynayır.

Dünyada COVID-19 virusunun geniş yayıldığı bu dövrdə dünyanın təhsil arenasında distant təhsilin imkanları getdikcə artmağa başladı. Bir çox sahələr, eləcə də orta və ali ixtisas məktəbləri distant təhsil imkanlarından geniş istifadə etməyə başladılar. Həm Koronavirus problemi, həm də orta və ali məktəblərin onlayn tədris sistemi distant təhsilin önəmini artırdı. Respublikamızda distant təhsilin infrastrukturunun kifayət qədər ürəkaçan olmaması, təhsildə bir sıra problemlərin yaranmasına gətirib çıxardı. Lakin bu qısa vaxt kəsiyində həm orta, həm də ali məktəblər üzləşdikləri çətin vəziyyətdən çıxış yolu tapa bildilər.

Onlayn dərsləri daha effektiv keçirmək üçün bir sıra mərhələlərdən istifadə ön plana keçdi. Bunlar: analiz, inkişaf, tətbiqetmə və qiymətləndirmədir. Analiz mərhələsində dərsin mahiyyəti, mövzunun düzgün seçimi, təhsilin keyfiyyət göstəriciləri və məqsədi araşdırıldı, inkişaf mərhələsində tədrisin strategiyası, qiymətləndirmənin metodları, tədris zamanı qazanılmış bilik və bacarığın tətbiqi və inkişafı, üçüncü mərhələdə - (tətbiqetmə - A.S.) internet vasitəsilə öyrənilən biliyin praktikaya tətbiq edilməsi, qiymətləndirmə mərhələsində isə bir sıra metodların tətbiqi, müəllimin peşəkar inkişafı, tələbənin nümayiş etdirdiyi bilik əsas götürüldü.

"Bu gün dünyada tələbələrə distant təhsil təklif edən universitetlərin çoxu "açıq universitet" adı altında fəaliyyət göstərir. Distant təhsil zamanı keçirilən dərslər adi universitetlərdə tədris olunan dərslərdən bir o qədər də fərqlənmir. Yeganə fərq ondan ibarətdir ki, distant təhsil zamanı tələbə və müəllim arasındakı ünsiyyət üz-üzə deyil, virtual olaraq məsafədən həyata keçirilir. Yəni internet vasitəsilə" [3].

Düşünürük ki, təhsilimizin beynəlxalq standartlara cavab verməsi üçün distant təhsilin güclü infrastrukturunu yaranmalı, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından geniş istifadə edilməlidir. Məhz bu zaman yüksək təhsildən söhbət gedə bilər.

Ədəbiyyat:

1. İkisahil.com>post>distant –tehsil-n.
2. Əhmədov H.. Distant təhsilin müasir vəziyyəti və onun inkişaf yolları. <https://www.almazhasret.com/?p=3575>
3. <https://modern.az/az/news/10003>.
4. www.e-qanun.az

Dilara Ismailova Abdul
Azerbaijan University of Languages

**TODAY MULTICULTURALISM IS A STATE POLICY
AS WELL AS LIFESTYLE IN AZERBAIJAN**

Ilham Aliyev
President of the Republic of Azerbaijan

**TEACHING ENGLISH IN A MULTICULTURAL CONTEXT
AT THE AZERBAIJANI UNIVERSITY OF LANGUAGES**

Key words: multiculturalism, tolerant, integration, competence

The independent Azerbaijani state and its founder Heydar Aliyev always showed attention and care for languages, culture, customs and traditions of the ethnic minorities living in the country. Integration of the education system of Azerbaijan in the international, including in the European educational space is possible on condition of close cooperation with the international organizations. Multicultural education is an approach to education that aims to include all students, promote learning of other cultures, and teach healthy social skills in a multicultural setting. “It is the present and future of education,” according to Allison, B.N. [1, p.99], who runs a business offering online courses to students worldwide. “Multicultural classrooms are a melting pot of learning,” the author says. “Rather than a passive, one-way flow of learning from teacher to student, there is a brainstorming of ideas, stories, and experiences that enrich the educational experience in ways that are impossible in monocultural classes.

Teaching effectively in a multicultural classroom requires culturally sensitive strategies and content to provide equal opportunities for academic success and individual growth of all students. The most effective teachers have learned to understand the cultures of students and their students trust them Byram, M. [3, p.61]. Teaching and assessing intercultural communicative competence multilingual matters.

The English language classroom provides an obvious multicultural context for learning, and teachers need to help students understand and appreciate the differences and similarities among the various ethnic, religious and cultural groups. This study aims to examine teachers’ understanding of and attitudes towards multiculturalism, and in so doing, find out what are the language teaching strategies used in promoting and enhancing successful multicultural interactions. Teachers should be able to seize this opportunity to foster tolerance and understanding in classrooms of diverse cultural backgrounds.

The main aim of foreign language education in Azerbaijan is developing intercultural competence that overlaps foreign language communicative competence as one of its integral parts. We consider foreign language communicative competence as a prerequisite for intercultural competence and that intercultural competence embraces mostly the ontological aspect of personality molding whereas communicative competence covers the language and speech skills of an individual. In a most general way intercultural

competence can be defined as the ability to realize oneself in a cultural dialogue. This main idea can be differently interpreted.

The teaching methodology is based on some different approaches for any language learning context. **The first approach** is the communicative approach of language teaching; where explanation of different ways and strategies can be used to give the students a major role in their own learning. This is based on using the target language and implementing interactive activities that engage the students in meaningful ways. Language learners in environments utilizing CLT techniques, learn and practice the target language through the interaction with one another and the instructor, the study of "authentic texts" (those written in the target language for purposes other than language learning), and through the use of the language both in class and outside of class [5, p.25]. According to CLT, the goal of language education is the ability to communicate in the target language. [6, p.45].

The second approach is teaching culture, where how and what to teach students in order to raise their cultural awareness of the second language. English as an international language has also started to develop a close affinity with research in the area of intercultural communication. English is widely used for intercultural communication at the global level today. It is becoming increasingly recognized that "intercultural competence" needs to be viewed as a core element of "proficiency" in English when it is used for international communication. It is true that Miller [4, pp.88-90] asserts that despite the need for some culture, users of English as an international language do not need to internalize the cultural norms of the original native-English speaking countries in order to effectively utilize the language. Since English as an international language does not necessarily "belong" to any country but what teachers do need to recognize is the need to broaden their students' horizon beyond the purely linguistic aspects by placing greater weight on the cultural background of the target language (TL) countries, and Trying to raise some kind of intercultural awareness which, in time, bring about *intercultural communicative competence*. According Alptekin, C. [2, pp.57-62] towards intercultural communicative competence. This comprehensive competence integrates the cognitive (knowledge of languages and cultures, as in traditional, the pragmatic (the competence to perform speech acts) and the attitudinal domains (open-mindedness and tolerance, as in political education) within FL learning. Therefore, teachers need to develop some sort of *intercultural dimension* in the classroom.

Intercultural awareness in language learning is often talked about as though it were a 'fifth skill' - the ability to be aware of cultural relativity following reading, writing, listening and speaking. Language itself is defined by a culture. We cannot be competent in the language if we do not also understand the culture that has shaped and informed it. We cannot learn a second language if we do not have an awareness of that culture, and how that culture relates to our own first language/first culture.

And **the third approach** is the use of technology inside the language classroom in a way to find new venues where students can have multiple language exposures. The process of teaching is enhanced with interactive technologies, among which are reflexive, student-centered methods, such as discussions, debates, case-study, role-playing, project activities and other ways to develop critical thinking and learning autonomy of the students.

Internet connection is not always necessary, although, it makes lessons easier to prepare and quicker in a matter of interaction. A teacher equipped with such a set can

benefit from digital resources and tools efficiently. Students, using modern technological devices individually, can revise and experience authentic materials provided by a teacher either during classes, or at home. Being able not only to watch but to participate actively, makes students more involved and satisfied with the results obtained. That is why; both students and teachers should have an access to the variety of multimedia through different technology devices.

This paper is based on a small study focusing on the teaching of English at the University of Languages in Azerbaijan. Studying teachers perceptions concerning their preparation to work with culturally diverse students assist the teacher programs to prepare teachers to work more effectively with culturally diverse students. Teachers need to involve themselves in critical reflection and learn to appreciate cultural diversity in the university. It is thus imperative for universities to provide opportunities for teachers to think about and discuss cultural diversity. Teachers today are faced with the many challenges of educating students who are from very varied cultural backgrounds. The purpose of this study is thus to examine what the teachers' understanding of multiculturalism is and what were some of the teaching strategies adopted in promoting multiculturalism. Teaching English in a Multicultural context is significant in three approaches: **the first approach** is the communicative approach of language teaching; **the second approach** is teaching culture, where how and what to teach students in order to raise their cultural awareness of the second language; and **the third approach** is the use of technology inside the language classroom in a way to find new venues where students can have multiple language exposures. The English language classroom provides an obvious multicultural context for learning, and teachers need to help students understand and appreciate the differences and similarities among the various ethnic, religious and cultural groups.

References:

1. Allison, B.N. & Rehm, M.L. (2007). Teaching Strategies for Diverse Learners in FCS Classes. *Journal of Family and Consumer Sciences*.
2. Alptekin, C. (2002). Towards Intercultural Communicative Competence. *ELT Journal*, 56(1):57-64.
3. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence *Multilingual Matters*. Clevedon: Multilingual Matters.
4. Miller, Howard M. "Beyond 'Multicultural Moments' (Middle Gorund)." *English Journal* 86 (1997): 88-90.
5. Nunan, David (1991-01-01). "Communicative Tasks and the Language Curriculum". *TESOL Quarterly*. 25 (2): 279–295. doi:10.2307/3587464
6. J., Savignon, Sandra (1997-01-01). Communicative Competence : Theory and Classroom Practice: Texts and Contexts in Second Language Learning. Mc.Graw-Hill. ISBN 9780070837362. OCLC 476481905. Clevedon: Multilingual Matters.
7. Chao, T. (2011). The Hidden Curriculum of Cultural Content in Internationally Published ELT Textbooks: A Closer Look at New American Inside Out. *The Journal of Asia TEFL*, 8(2): 189-210.

Elşən Məcıdov Nazım
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURALİZM DƏYƏRLƏRİNİN İNKİŞAFINDA MƏNTİQ ELMİNİN TƏDQIQI VƏ TƏDRİSİNİN AKTUALLIĞI

Açar sözlər: Multikulturalizm, mədəniyyətlərarası dialoq, məntiqi səhvlər, məntiq qanunları

Cəmiyyət və qruplar arasında qarşılıqlı anlaşma, dinləmə, görüb-götürmə yalnız fikri düzgün qurub, ifadə etmək şəraitində mümkündür. Bu qəbildən orta və ali təhsil ocaqlarında məntiq dərslərinin təşkil edilməsi xüsusi aktualıq kəsb edir. Məntiqi səhvlərin aşkarlanaraq aradan qaldırılması mədəni cəhətdən uzaq cəmiyyətlərin bir-birinə yaxınlaşmasına və dinc birgəyaşayışına şərait yaradacaqdır.

Bu qəbildən biz ilk növbədə formal məntiq qanunlarının gözlənilməməzliyindən yaranan səhvlərə müraciət etməliyik. Formal məntiqin birinci qanunu olan eynilik qanununu “A – A-dır” kimi ifadə etmək olar [2, s.25]. Bu qanun bütün məntiqin əsasında durur və düşüncə prosesi ilə ünsiyyətdə bizim istifadə etdiyimiz anlayışların proses müddətində öz mənasını itirməməsini tələb edir. Məsələn, müsəlman və xristian ilahiyyətçiləri arasında konstruktiv teoloji debat bu səbəbdən uğursuzdur ki, hər iki dində Tanrı konsepti fərqli anlayış daşıyır. Bu qəbildən hər iki din nümayəndələri eyni bir tanrını müzakirə etdiklərini zənn etsələr də, əslində eynilik qanununu pozduqlarına görə heç vaxtı vahid məntiqi əqlinəticələrə gələ bilməyəcəklər.

Formal məntiqin dördüncü qanunu olan lazımı əsaslandırma qanunu adətən “biz hamımız kifayət edəcək əsasda düşünməliyik” kimi ifadə olunur [2, s.32]. Bu qanuna bir çox dinlər və ideologiyalar məhəl qoymurlar. Məsələn, “İsanın Allahın oğlu olması” haqqında xristianların tezisi və “Allahının oğlunun ola bilməməsi” haqqında müsəlmanların tezisi formal məntiqin dördüncü qanunun pozulmasının bariz nümunələrindəndir. Birinci halda xristianlıq Allahın niyə məhz oğula sahib olmasına (qıza və ya əkiz övlada sahib olmamasını) əsas gətirmədiyini kimi, islam da hər şeyə qadir Allah ilə yanaşı “ola bilməz” ifadəsinin necə işlədə bilinməsinə əsas gətirir.

Məntiqi səhvlər və ya deduktiv səhvlər tezisə münasibətdə buraxılan səhvlərdir. Sübutu tələb olunmayan sübut olunanda, tezis belə dəyişdirilməsi “**ignoratio elenchi**” adlanır [3, s.79]. Məsələn, hər hansı bir əməlin qanun nöqtəyi-nəzərdən səhv olmasını sübut etmək yerinə, kimsə onu ideoloji cəhətdən düzgün olduğunu sübuta yetirməyə çalışdıqda həmin insan beləliklə “ignoratio elenchi” səhvinə yol verir. Bu tip səhvlərə ən bariz nümunə bir dövlətin öz təcavüzkar siyasətinə başqa bir dövlətin analoji təcavüzə görə cəzasız qalması ilə bəraət qazandırmasıdır.

Tezisdən yayınma sübutun lazım olandan daha az və ya daha çox olması formasında da ola bilər. Belə yanlış sübut “**qui nimium probat, nihil probat**” (“lazım olandan çox sübut edən, heçnə sübut etmir”) adlanır [3, s.79]. Əgər hər hansı bir tarixi şəxsiyyətin müsbət personaj olması ona qarşı hər hansı bir ifşaedici tarixi mənbənin olmaması ilə sübut edilirsə burada sübut lazım olandan az olur və qeyd etdiyimiz məntiqi səhv buraxılır. Əgər kimsə ölüm hökmünün yolverilməzliyini insanın özü tərəfindən əldə edilməyən bir nemətin dövlət tərəfindən alınma bilməməsi ilə sübut etməyə çalışırsa bu yenə də eyni məntiqi səhvə aparır.

Beləki, burada sübut lazım olandan çox olub, dövlətin həmçinin insana azadlığı vermədiyinə görə cinayətkarları azadlıqdan məhrum edə bilməməsi anlayışını da gətirir.

Bu tip məntiqi səhvlərə **argumentum ad hominem** (“insana arqument”) fənnini aid etmək zəruridir. Adı çəkilən məntiqi səhv tezis doğru və ya yanlış olmasını tezis müəllifinin şəxsiyyətinə istinad etməklə sübut edildikdə baş verir [3, s.79]. İddiaçı tezis özündə arqument və ya səhvlər axtarmaq əvəzinə onun müəllifinin cəmiyyətdə mövcud norma-lara nə dərəcədə uyğun olmasını müzakirə obyektinə çevirir. Tarixi şəxsiyyətlərin rolunu fəaliyyətlərindəki uğur və səhvlərə görə deyil, şəxsi keyfiyyətlərinə və vərdişlərinə görə ölçmək adı çəkilən səhvə bariz nümunədir.

Sübutun əsaslarına və ya arqumentlərə münasibətdə də bir çox məntiqi səhvlər mövcuddur. Əsas səhvlərdən biri **error fundamentalis** – yanlış əsasdan yanlış nəticə əldə etməkdir. Məsələn, geosentrik dünya modelinin əsasında günəş və ulduzların Yerin ətrafında dövr etməsi kimi yanlış əsas çıxış edirdi.

Circulus in demonstrando səhvi zamanı A tezisi B tezisi vasitəsilə, B tezisi isə öz növbəsində A tezisi vasitəsilə sübut olunur [3, s.80]. Məsələn, Quranın Allah kəlamı olmasını Məhəmməd ibn Abdullanın peyğəmbər olması ilə sübut edənlər, Məhəmməd ibn Abdullanın peyğəmbər olmasını onun Quranda peyğəmbər adlandırılması ilə sübut edirlər. Eyni səhvi ibrani dinlərdə xristianlar İsa, yəhudilər Musa ilə, digər dinlərdə isə dinin adeptləri öz müqəddəslərinə münasibətdə edirlər.

A dicto secundum quid ad dictum simpliciter (“nisbi anlamda deyiləndən qeyri-nisbi anlama”) səhvi o vaxtı yaranır ki, nisbi anlamda qəbul edilən ifadə sonradan qeyri-nisbi anlamda qəbul edilməyə başlayır [3, s.80]. Məsələn, biz bilirik ki, narkotik vasitələrin nəzarətsiz halda böyük dozalarla bədənə daxil olması insana ölümcül təsir edə bilər. Bu hökm narkotik və psixotrop vasitələrin yalnız böyük və nəzarətsiz formalarda ölümcül olmasını nəzərdə tutduğumuza görə həqiqətdir. Amma əgər sonradan biz narkotik vasitələrin ümumiyyətlə insana ziyan verdiyini tezis kimi irəli sürsək, biz yuxarıda qeyd edilən məntiqi səhvə yol verəcəyik, beləki, tibbdə istifadə edilən dərman preparatlarının nəzərə-çarpan hissəsi, həmçinin cərrahiyyədə istifadə edilən narkozlar narkotik tərkibə malikdir.

Fallacia a sensu compiste ad sensum divisum (“toplayıcı mənadan bölüşdürücü mənaya gedən səhv”) səhvi toplayıcı terminin bölüşdürücü terminlə əvəzlənməsi zamanı baş verir [3, s.80]. 1997-ci ilin əvvəllərində Rusiyadan Ermənistan qanunsuz olaraq dəyəri 1 milyard dollardan çox olan müasir silahların verilməsi haqqında faktlar üzə çıxan zaman məlum oldu ki, Rusiya bu silahları 1993-cü ildən etibarən, yəni Ermənistan ilə Azərbaycan arasında qızğın hərbi əməliyyatlar getdiyi bir zamanda göndərməyə başlamış və nəticədə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycan ərazilərinin işğal edilməsinə şərait yaratmışdır [1, s.609]. Rusiya rəhbərliyinin Azərbaycana qarşı bu addımı düşmən məğzli olsa da, bu addımda hər Rusiya vətəndaşını günahlandırmaq toplayıcı mənadan bölüşdürücü mənaya gedən səhvə yol vermək demək olardı.

Fallacia a sensu divisio ad sensum compositum (“bölüşdürücü mənadan toplayıcı mənaya gedən səhv”) səhvi bölüşdürücü terminin toplayıcı terminlə əvəzlənməsi zamanı baş verir [3, s.80]. Başqa sözlə bütövün yalnız hissəsi üçün gerçək olanı toplayıcı terminlə ifadə etdikdə biz qeyd edilən səhvə yol veririk. Fərqli mədəni qrupların hər bir probleminin həlli maddi və qeyri-maddi resursların cəlb edilməsini tələb edir. Hər bir problemin həllinə tələb olunan resurslar ayrılıqda dövlətin imkanlarını aşmasa da dövlət büdcəsinin formalaşdırılmasında problemlərin prioritetliyinə fikir verməmək və hamısına tələb olunan vəsaitləri ayırmaq praktiki cəhətdən qeyri-mümkün, məntiqi cəhətdən isə səhvdir.

İnduksiya ilə bağlı səhvlərə **fallacia fictae universalitatis**, yəni tələsik ümumiləşdirmələr aiddir [3, s.81]. “Ruslar içkiyə aludədir”, “almanlar pedantdır”, “yəhudilər hiyləgərdir”, “amerikalılar qəddardır”, “yaponlar ağıllıdır” kimi ifadələr tələsik ümumiləşdirmələrə ən bariz nümunələrdir. Beləki, biz adı çəkilən millətlər içərisində nəzərəçarpan sayda elə fərdlər tapa bilərik ki, onlar qeyd edilən xüsusiyyətlərin daşıyıcıları olmasalar da bundan öz milli identikliyinə itirmirlər.

Post hoc ergo propter hoc (“bundan sonra bu səbəbə görə deməkdir”) səhvi bir hadisənin digərindən əvvəl baş verməsi ilə onu sübutsuz ikinci hadisənin səbəbi kimi qəbul etməkdir [3, s.81]. Məsələn, Çində yaranan Covid-19 virusunun səbəbini Çin hökumətinin müsəlman uyğur türklərinə qarşı siyasi represiyalara görə Allah tərəfindən göndərilmiş cəza kimi göstərənlər vardır.

Ədəbiyyat:

1. Həsənov, Ə. Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti. Dərslik. / Ə. Həsənov. – Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, – 2005. – 751 s.
2. Ивин, А.А. Логика. Учебное пособие Издание 2-е / А.А. Ивин. – Москва: Знание, – 2002. – 183 с.
3. Челпанов, Г. Учебник логики / Г. Челпанов. – Москва: Научная Библиотека, – 2010. – 128 с.

İNSAN RESURSLARININ MULTİKULTURAL PRİNSİPLƏRLƏ İDARƏ EDİLMƏSİNƏ SOSİAL-PSİXOLOJİ YANAŞMALAR

Açar sözlər: insan resursları, idarəetmə texnologiyası, situasiya, uyğunlaşdırma

Multikulturalizm siyasəti ulu öndər, siyasi xadim Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi, Prezident İlham Əliyevin müvəffəqiyyətlə həyata keçirdiyi və zənginləşdirdiyi inkişaf strategiyasıdır. Bu strategiya çoxmillətli xalqımızın gələcək rifahı, humanist dəyərlərin, toleyrantlığın qorunması baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Hansı baxımdan yanaşılmasından asılı olmayaraq, yeni yaradılan müəssisələrdə insan resurslarının idarə edilməsi də bu prinsiplərə söykənməlidir.

İnsan resurslarının idarə edilməsi müasir idarəetmə psixologiyasında ən aktual məsələlərdən birini təşkil edir. Bəzi hallarda təcrübədə biz bu prosesin düzgün qurulmadığının şahidi oluruq. Rəhbər işçilər kadrların fərdiliyinə, şəxsiyyətinə, yaradıcı imkanlarına düzgün yanaşmır, onların psixoloji resurslarından təşkilatın xeyrinə yararlanmanın yollarını bilmirlər. Bu səbəbdən rəhbər və tabe olan kadrlar arasında fikir ayrılıqları, narazılıqlar, nəhayət, münaqişələr yarana bilər. Ona görə də multikultural cəmiyyətdə müasir idarəetmədə rəhbər kadrların insan resursları ilə işləmək sahəsindəki elmi biliklərinin və praktik bacarıqlarının artırılmasına xüsusi diqqət yetirilir.

Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların və etnik qrupların nümayəndələrini bu gün müstəqil Azərbaycanın hər bir sahəsində - siyasətdə, iqtisadi zonada, təhsildə, mənəvi həyatda bir sözlə bütün sahələrdə görmək mümkündür [1, s.81]. Belə ki, idarəetmə sahəsində müasir sosial-psixoloji yanaşmaların tətbiqi bütün xalqların və etnik qrupların nümayəndələrinə ayrı-seçkilik etmədən həyata keçirilir.

Yeni yaradılan təşkilata rəhbərlik, həmin müəssisədə insan resurslarını idarə etmək – idarə edənlərin idarə olunanlara təsir göstərməsi sahəsində baş verir. “Rəhbərin vəzifəsi öz nəzarətində çalışan insanların fəaliyyətini istiqamətləndirmək, nizama salmaq, əmək qrupunun, cəmiyyətin, nəhayət dövlətin maraqlarına uyğun qaydada onların qarşılıqlı münasibətlərində mədəni, sosial və hüquqi qaydaları gözləmələrini təmin etməkdir. Ancaq burada əsas məsələ müəssisənin insanların psixoloji resurslarının reallaşdırılması və fəaliyyətlərinin tənzimlənməsidir [4, s. 72].

Rəhbərin əməkdaşlarla belə əlaqəsi fizioloji, sosial-psixoloji, etnik, iqtisadi-siyasi təsirlərdən əmələ gələn özünəməxsus komponentlərlə qurulur. Həmin əlaqələr iqtisadi-siyasi və mənəvi-psixoloji amillərin uyğunluğundan yaranır. Onların əsasında isə şəxsiyyət psixologiyası, sosial psixologiya və idarəetmənin psixologiyası durur. Bu halda, ənənəvi yanaşmalardan fərqli olaraq müasir idarəetmənin psixoloji məsələlərində elmi biliklərin tətbiqinə ehtiyac artır. Yalnız bu halda müəssisə öz fəaliyyətində lazım olan nəticələr əldə edə bilər.

M.Armstronq nəticəyönümlü idarəetmə sahəsində vacib olan işləri, idarəetmənin sistemli xarakterini, o cümlədən işçilərə ümumi olan, onların yüksək inkişafının şərtlərini açıqlayır [2, s. 11]: istər fərdi uğurlarda, istərsə də komanda nəticələrində məhsuldarlığın artmasına sistemli şəkildə yanaşmaq; müəssisədə çalışanların müvəffəqiyyət əldə etmələri

üçün səriştəli və loyallıq əməkdaşlar yetişdirmək, onları rəğbətləndirmək və motivləşdirmək; mütəxəssisləri maksimal qaydada səmərəli işləməyə inandırmaq, onları mükafatlandırmaq.

E.M.Babosov da bildirir ki, “təhsildə idarəetməyə sistemli yanaşmaq onun subyekt və obyektinə vahid halda, ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqədə baxmaqdır. İdarəetmə mexanizmi bütövlükdə vahid quruluş olub bir neçə həlqədən ibarətdir [3, s. 8].

İdarəetmənin vahid quruluşu *Şəkil 1.*

Hazırda təşkilatlarda insan resurslarını idarəetmə texnologiyasının bütövlükdə sosial və fərdi psixoloji proseslərə, situasiyalara təsirini nizamlayan etibarlı vasitələr yoxdur. Bir situasiyada səmərəli olan vasitələr digər bir situasiyada işin zərərinə ola bilər. Bu, hər bir situasiyanın sosial-psixoloji quruluşundakı fərqlərdən irəli gəlir. Həmin fərqlərə multikultural cəmiyyətdə milli mədəniyyət, fərdilik, şəxsiyyət (maraq, məqsəd, oriyentasiya, dəyər, ideal, sərvət meyilləri və s.) və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin məzmunu, o cümlədən, davranış psixologiyasında kənar təsir kimi təqdim edilən “f” amillər daxildir. Göstərilənlər rəhbər kadrların özünün şəxsi məsuliyyətini artırır. Onlardan idarəetmə sahəsində xüsusi bilik və bacarıqlar tələb edir.

Son illərdə elmi və praktik idarəetmə sistemində kadrların fəaliyyətinə rəhbərliyin üsul və vasitələri, o cümlədən formaları tez-tez dəyişir. Bu sahədə tədqiqatlar aparan mütəxəssislərin nəzəri konsepsiyaları, nəzəriyyə və yanaşmaları sosial qrupların xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması üçün saf-çürük edilir, müqayisə olunur, modifikasiya edilir. İstehsal məhsuluna (bizim işimizdə təhsilalanlara) uyğun olaraq informasiya və idarəetmə texnologiyalarının münasib nümunələri seçilir. Çox zaman yeni texnologiyaların tətbiqində insan resurslarının idarə edilməsində yaranan çətinliklər həmin texnologiyaların əlverişli nümunələrinin seçilməməsi ilə bağlı olur. Yaxud, bu çətinlikləri yaradan amil həmin texnologiyaların təşkilat sosial-psixoloji xüsusiyyətlərinə uyğun seçilməməsi, nəticədə insan resurslarının mənəvi və intellektual potensialını inkişaf etdirməməsidir.

T.Y.Bazarov yazır ki, kadrların idarə olunması texnologiyalarının işlənilməsi və ya adaptasiyası real situasiyalara uyğun olan metodlar kompleksinə əsaslanmalıdır. “Kadrların situativ-sistemli idarə edilməsinin sosial-psixoloji təminatı kadrların konsultasiyasının, konkursların, kadrların psixodiyagnostikasının, daxili təlimlərin ekspert və prosesual texnologiyalar vasitəsi ilə reallaşdırılmasına əsaslanmalıdır” [4, s. 6].

Təhsil müəssisələrində insan resurslarının idarə edilməsində sosial-psixoloji metod və texnologiyaların tətbiqinə belə yanaşma ona gətirib çıxara bilər ki, multikultural zəmində müəssisədə müxtəlif ölkələrin nümayəndələri keyfiyyətli təhsil ala bilsin, müəssisənin (tam orta məktəb və ixtisas məktəbləri) istehsal etiyi məhsul (məzun) dünya bazarında özünə münasib iş yeri tapa bilsin. Peşə səriştələrinə görə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin məzunları ilə rəqabətdə davamlı olsun. Özünün şəxsi nümunəsi: davranış mədəniyyətində, bilik və bacarıqları, peşə hazırlığı baxımından Azərbaycanı layiqli şəkildə təmsil etsin.

Ədəbiyyat:

1. Yeni Azərbaycan Partiyasının İcra Katibliyi. Heydər Əliyev irsi və multikultural dəyərlər. Bakı: Azər nəşr, 2016, 616 s.
2. Армстронг М. Управление результативностью. Система оценки результатов в действии М.: Альпина Паблишер, 2012, 250 с.
3. Бабосов Е.М. Социология управления: учеб. пособ. 2-е изд., стереотип. Минск: Тетра Системс, 2001. 288 с.
4. Базаров Т.Ю. Социально-психологические методы и технологии управления персоналом организации // дисс...докт. психол. наук. М.: МГУ, 1999, 369 с.

Sevda İmanova Rafiq
Azərbaycan Dillər Universiteti

**QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ TƏLƏBƏLƏRDƏ
MƏDƏNİYYƏTLƏR ARASI SƏRİŞTƏNİ FORMALAŞDIRARKƏN
MƏDƏNİ KİMLİYİN QORUNUB SAXLANILMASININ
VACİBLİYİNƏ DAİR**

Açar sözlər: mədəniyyətlər arası səriştə, mənəvi dəyərlər, təhsil

Bu gün “qloballaşma nədir” sualı hər bir ölkənin və ümumilikdə bütün dünya ziyalı-
larını düşündürən sualdır. Bu, ümumilikdə təkcə hər bir ölkənin perspektivini müəyyən-
ləşdirmək üçün deyil, bütövlükdə bəşəriyyətin gələcəyi üçün ən mühüm məsələdir.

Avropa Şurası artıq vacib olan kompetensiyalar, səriştelər siyahısına mədəniyyətlər-
arası səriştəni də daxil etmişdir və bu, müxtəlif istiqamətlər üzrə təhsil alan gələcək peşə
sahiblərinin müasir informasiya cəmiyyətinə və əmək bazarına uğurla inteqrasiya və
adaptasiya olması üçün əhəmiyyətli bir addımdır.

Ümummillə lider Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi öz siyasətini
milli və ümumbəşəri maraqlara əsaslanaraq qurmasının və bu siyasətin Azərbaycan xalqı-
nın milli xüsusiyyətləri, ənənələri, dəyərləri və tarixi keçmişi ilə bərabər beynəlxalq dün-
ya təcrübəsinin nəzərə alınmasının vacib olduğunu vurğulayır və azərbaycanşünaslıq ideo-
logiyasına əsaslanan, milli mədəniyyətə, milli mənəvi dəyərlərə zidd olmayan inkişaf mo-
delinin hazırlanmasını təklif edirdi [1].

Qlobalistika üzrə məşhur tədqiqatçı S.Hantinqtonun konsepsiyasına uyğun olaraq,
qloballaşma müsbət cəhətləri ilə yanaşı milli mənəvi dəyərlər və mədəni müxtəlifliyin möv-
cudluğu üçün təhlükə yaradır və belə bir şəraitdə bir neçə sivilizasiyanı, mədəniyyəti və
ənənələri özündə birləşdirən, müxtəlif xalqların yaşadığı multikultural ölkə olan Azər-
baycanın öz kimliyini saxlayaraq uğurla dünyaya inteqrasiya etməsi üçün Azərbaycan gəncləri
öz milli mənəvi dəyərlərinə və mədəniyyətinə daha möhkəm yiyələnməlidirlər [2].

Bu faktor Azərbaycanın qloballaşma dövründə öz kimliyini qoruyub saxlamasına,
digər mədəniyyətlərə uğurla inteqrasiya etməsi və həmçinin vətəndaşlarda, xüsusilə də
gənclərdə mədəniyyətlər arası səriştənin formalaşdırılması prosesinə həm müsbət, həm də
mənfi təsirini göstərə bilər.

İnsan psixologiyası hər bir məfhumda, anlayışda fərqlər axtarır. Bu mədəniyyətlərə
baxışda da özünü göstərir. Həyatda belə yanaşma zəruri və qaçılmazdır. Əks halda həyat
rəngarənglikdən məhrum olardı. Bununla yanaşı, çox vaxt insanlar mədəniyyətlərdə, adət-
ənənələrdə və mənəvi dəyərlərdə mövcud fərqlərin oxşarlığını, ümumi cəhətlərini gör-
mək, qiymət vermək, birləşdirmək, ümumiləşdirmək və son nəticədə özünükiləşdirmək
zərurətini qəbul etmirlər. Əfsuslar olsun ki, bu gün insanlar birləşdirmək əvəzinə ayrılma-
ğa, bənzər olanları qarşı-qarşıya qoyaraq, mübahisə, toqquşma, konflikt yaratmağa daha
çox meyillidirlər. Bu, bəşəriyyətin, qloballaşan dünyanın ən mühüm problemi-
dir. Bu gün dünyanı bürüyən müharibələr, terror hadisələri, irqçilik, genosid kimi cinayətlərin möv-
cudluğunu şərtləndirən əsas səbəblərdən biri dinlər və mədəniyyətlər arasında ayrı-seçkilə-
yin olması, onların bir-birinə qarşı qoyulmasıdır.

Sülhün möhkəmləndirilməsində, cəmiyyətin stabil inkişafının təmin edilməsində, münaqişələr, terrorçuluq, aqressivlik millətçiliklə mübarizədə ən mühüm vasitə təhsildir. Hər bir ölkənin gələcəyinə birbaşa investisiyaların qoyulması məhz bu sahədə həyata keçirilir.

“XXI əsrdə ali təhsil: yanaşmalar və praktik tədbirlər” adlı beynəlxalq konfransın Bəyannaməsində ali təhsil sahəsində keyfiyyətin yaxşılaşdırılması kimi vacib problemin həlli üçün vacib olan tələblərdə qeyd olunur: “ali təhsilin beynəlxalq ölçüyə: bilik mübadiləsinə, interaktiv şəbəkələrin yaradılmasına, müəllim və tələbələrin mobilliyinə, beynəlxalq elmi-tədqiqat layihələrinə malik olması üçün milli dəyərlər və şərait nəzərə alınmalıdır”.

Mədəniyyətlərarası səriştənin görkəmli tədqiqatçılarından biri, Durham Universitetinin professoru M.Bayram Avropa dillərinin öyrənilməsinin kommunikasiyanın məişət səviyyəsində anlaşımaq kimi praqmatik vəzifəsindən digər xalqların mentalitet və mədəniyyətini anlamağa gətirib çıxarmalı olduğunu qeyd edir [3].

S.Hantinqtonun qeyd etdiyi kimi, “yeni dünyada insanlar və xalqlar arasında fərqlər nə ideoloji, nə siyasi, nə də iqtisadi olacaq. Fərq yalnız mədəniyyətlərdə olacaq” [2].

Xarici dillərin tədrisi prosesində milli mədəniyyət xarici mədəniyyətlə müqayisə edilərkən tələbələrdə öz doğma mədəniyyətinə hörmət və sevgi artır. Xarici dil dərslərində mədəniyyət ünsürləri tədris olunarkən ən yaxşı metod – doğma və xarici dilin sosiomədəni və praqmatik normalarını müqayisə etməkdir

Ədəbiyyat:

1. Гейдар Алиев открывает миру Азербайджан. Баку: Азербайджан, 1994, 197 с.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразований мирового порядка // Грани глобализаций: трудные вопросы современного развития. М.: Альпина Паблишер, 2003, 576 с.
3. Byram M. Instrumental and Educational Dimensions of Intercultural Communication. 2005

Наргиз Сеидова Рамиз
Азербайджанский Университет Языков

**НЕОБХОДИМОСТЬ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ
В РАМКАХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В СОВРЕМЕННОМ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛЬНОМ ОБЩЕСТВЕ**

Ключевые слова: иностранный язык, преподавание, стратегия, обучение, подход

Иноязычное образование на сегодняшний день относится к числу самых острых проблем в практике обучения зарубежным языкам. Изучение иностранного языка в детском возрасте дает возможность более раннему вступлению ребенка в мировую культуру через общение на новом для него языке. Период дошкольного обучения является важным для формирования основных качеств личности. Основываясь на вышеуказанное, можно прийти к выводу, что изучение зарубежных языков благоприятно скажется на развитии и становлении личности с ограниченными возможностями.

В основе инклюзивно образования лежит идеология, исключаящую любую дискриминацию учеников. Эта концепция признает, что все дети могут полноценно обучаться, а их отличительные особенности достойны уважения [Бубякина, 2011, 13]. Как отмечает Е.В.Иванов: «Инклюзивный подход в настоящее время представляет собой ни что иное, как социальный заказ достигшего определенного уровня экономического, культурного, правового развития общества и государства, где, исходя из принципов гуманизма и толерантности, происходит переосмысление отношения к гетерогенным группам населения, с признанием не только равенства их прав, но и осознанием обязанности обеспечить им равные со всеми другими людьми возможности, в том числе и в получении образования» [Иванов, 2015, 15].

Сегодня остается открытым вопрос: «Почему же важно для учеников со специальными образовательными потребностями изучать иностранные языки?» На данный момент есть ученики, у которых появляются трудности при изучении языка, эти ученики, в большинстве случаев, страдают низкой самооценкой, что приводит к нелицеприятному поведению, но учителя прибегая к использованию определенных стратегий могут исправить данную ситуацию. Такая тактика определенно включает в себя принятие мультисенсорного подхода, привлечение кинестетического, а также визуального и слухового стилей обучения. В данном случае следует развитие стратегии памяти, похвалить учеников, чтобы поддержать мотивацию и самооценку.

В случае преподавания иностранного языка учащимся с ООП огромную роль играют специализированные учителя, которые никогда не теряют веру в способность своих учеников, осуществляют соответствующую поддержку, чтобы реализовать их потенциал, независимо от их потребностей.

Отрабатывая лексику или грамматический материал на различные темы, дети могут делать аппликации, большие коллективные работы, а также оригами, собирать 3-Д электронные пазлы. В данном случае, лучше прибегнуть к созданию клас-

теров по отдельным темам вместо словарей. Это не просто запись слов в столбик с переводом и транскрипцией, а – систематизация, классификация лексических единиц, при которой задействованы основные мыслительные процессы. Обязательно присутствие игр, других занимательных упражнений. Так называемые, игровые задания помогают детям расслабиться, и при этом каждое задание носит определенную цель. При использовании дидактических игр происходит тренировка речевых навыков.

Используя на уроках всё вышеперечисленное с детьми возможно достичь следующих результатов:

- у детей улучшится запоминание материала непосредственно во время работы,
- они учатся общаться между собой
- деятельность детей чаще бывает успешной, что является залогом положительного отношения к учебному процессу,
- детям доставляет огромное удовольствие видеть продукт своей работы,
- творческая работа и наглядный материал, выполненный детьми во время урока, положительно сказывается на развитии мозговых функций, мыслительной деятельности, долгосрочной памяти детей с ОВЗ.

Следует отметить также важность преподавания, путем внесения индивидуальных занятий с детьми, которые не готовы для работы в коллективе со своими сверстниками. Для каждого ребенка со своими индивидуальными особенностями вырабатывается определенная методика, позволяющая найти подход и раскрыть его отличительные способности как личности.

Мы полагаем, что владение иностранным языком на элементарном уровне помогает детям социализироваться, становиться более самостоятельными, не испытывать трудности в контакте со сверстниками.

Литература:

1. Бубякина Д. Инклюзивное образование: проблемы, поиски, решение // Материалы научно-практической конференции "Инклюзивное образование: проблемы, поиски, решения" / Д. Бубякина. – Якутск, 2011. – С. 13.
2. Иванов Е.В. О стратегическом планировании развития инклюзивного образования (на примере Великого Новгорода) // Вестник Новгородского государственного университета. 2015. № 5 (88). С. 44.

Сабина Гусейнова
Азербайджанский Университет Языков

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ НА ОСНОВЕ АУТЕНТИЧНЫХ ТЕКСТОВ

Ключевые слова: мотивация, межкультурная компетенция, аутентичные тексты, диалогическая речь

Социальные преобразования, происходящие в Азербайджане, создали определенные условия для перестроечных процессов на различных уровнях глобализации и интеграции, прежде всего, экономическом, образовательном, культурном и научном. Данные преобразования предполагают формирование у студентов способности ориентироваться в мировом профессиональном пространстве. Одним из средств, обеспечивающих достижение этой цели (в сфере образования), является развитие межкультурной компетенции студентов посредством диалогической речи на основе аутентичных текстов.

Формирование межкультурной компетенции студентов при обучении диалогической речи на основе аутентичных текстов является составной частью коммуникативной компетенции, которая обуславливает концепцию для успешного участия в диалоге культур. По мнению Н.Д.Гальсковой «межкультурная компетенция» - это способность людей вступать во взаимодействие, в процессе которого обнаруживается культурологическая специфика и ее вариативность [1, с.9]. Довольно полное определение межкультурной компетенции дает Г.В.Елизарова. Межкультурная компетенция – «это компетенция особой природы, основанная на знаниях и умениях, способность осуществлять межкультурное общение посредством создания общего для коммуникантов значения происходящего и достигать в итоге позитивного для обеих сторон результата общения. Целью формирования межкультурной компетенции является достижение такого качества языковой личности, которая позволит ей выйти за пределы собственной культуры и приобрести качества медиатора культур, не утрачивая собственной культурной идентичности» [2, с. 218]. Таким образом, межкультурную компетенцию можно определить как способность человека эффективно общаться с представителями других культур, то есть достигать своих целей при общении и при этом соответствовать ожиданиям своих партнеров.

Межкультурная компетенция студентов при обучении диалогической речи на основе аутентичных текстов понимается как;

- совокупность знаний о родной и иноязычных культурах;
- умения и навыки понимать и адекватно использовать в речи межкультурную лексику;
- применять знания о культуре носителей языка в профессионально направленных ситуациях иноязычного речевого общения.

Эти знания помогут следить за новыми достижениями, разработками в мире, при организации и проведении международных конференций, работать в трансна-

циональных коллективах, привлечь к сотрудничеству преподавателей - носителей иностранных языков.

Овладение диалогической речью на основе аутентичных текстов является одной из главных задач формирования межкультурной компетенции студентов. Диалогическая речь представляет собой яркое проявление коммуникативной функции языка. Как известно, диалогическая речь есть процесс речевого взаимодействия двух или более участников коммуникации. Работа по развитию диалогической речи направлена на формирование умений, необходимых для общения, создания своих реплик, вопросов, которое происходит одновременно с восприятием чужой речи. Аутентичные тексты выступают как важнейшее требование для формирования межкультурной компетенции в процессе обучения диалогической речи. Обучение английскому языку с использованием аутентичных текстов направлена на перекресток культур, где формируется межкультурная компетенция студентов, которая позволяет ближе соприкоснуться с культурой страны изучаемого языка, учатся понимать, ценить и уважать как чужую культуру, так и свою собственную, являясь при этом субъектами межкультурного общения.

Из всего выше сказанного следует, что аутентичные тексты представляют собой образец того языка, которым пользуются его носители в общении друг с другом. Аутентичные тексты повышают эффективность усвоения иностранного языка, позволяют воссоздать иноязычную среду на занятиях, повышают уровень владения языком, способствуют пониманию иноязычной речи и повышению мотивации студентов в процессе формирования межкультурной компетенции при обучении диалогической речи. Таким образом, аутентичный текст является оптимальным средством формирования межкультурной компетенции студентов при обучении диалогической речи.

Литература:

1. Гальскова Н.Д. Цель обучения иностранным языкам в новейший период развития методики как науки / Н.Д.Гальскова, М.Г.Демина, //Иностранные языки в школе. 2012, №5, с.2-11.
2. Елизарова Г. В. Формирование межкультурной компетенции студентов в процессе обучения иноязычному общению: дис. ...д-ра. пед. наук. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 217-218.

Татьяна Парфенова Александровна
МБУ ДО «Детская школа искусств № 1»
г.о. Самара, РФ

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ДОПОЛНИТЕЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Ключевые слова: толерантность, поликультурное образование, дополнительное образование, система образования

В системе современных человеческих ценностей толерантность является одной из базовых. Толерантность обуславливает гуманизацию отношений индивида к социальной среде, осознанное признание им равных прав и свобод иных людей вне зависимости от тех или иных характеристик, будь то пол, раса, вероисповедание. Именно от сформированности толерантности человека зависит его готовность к продуктивному взаимодействию. Мультикультурализм и активные миграционные процессы актуализирует необходимость изучения и обобщения научного опыта и исследований по проблеме формирования толерантности у подрастающего поколения.

Толерантность рассматривается в научном мире как сложная по своей конструкции, многогранная, иногда противоречивая категория. Толерантность интерпретируется учеными как этико-философская категория, важнейший принцип взаимоотношений людей [Петрова, 2018, 55-59], социокультурный феномен и политический феномен [Царева, 2019, 150-156], глубинное свойство человеческого сознания, ценностная ориентация [Токарева, 2018, 55-57], основа гуманистической парадигма современной системы образования [Асмолов, 2008, 65-87]. Мы понимаем толерантность как важнейшее качество личности, характеризующееся совокупностью сформированных знаний норм морали и общечеловеческих ценностей, умений использовать их в различных видах деятельности, в восприятии отношения и поведения другого человека, различающегося по убеждениям, национальности, языку, культуре.

Образование остается традиционным каналом трансляции общечеловеческих ценностей. В ФЗ РФ «Об образовании» изложены основные принципы государственной политики и правового регулирования отношений в сфере образования, в том числе, недопустимость дискриминации в сфере образования, приоритет прав и свобод личности, воспитание взаимоуважения, гражданственности, патриотизма, ответственности; развитие этнокультурных особенностей и традиций народов в условиях многонационального государства и др. Эти и другие принципы легли в основу построения модели формирования толерантности обучающихся МБУ ДО «Детской школы искусств № 1» г.о. Самара. В качестве фундаментальных подходов при проектировании данной модели выступили средовой подход Ю.С.Мануйлова, М.П.Нечаева, культурологический подход А.И.Богдановой, З.А.Малькова, системный подход В.Г.Афанасьева, В.П.Беспалько, личностно-деятельностный И.А.Зимней, В.А.Сластенина. Модель школы реализуется посредством гуманитарно-образовательной функции, отвечающей за приобщение личности к культуре через регио-

нализацию и поликультурность образовательной среды, адаптационной функции, отвечающей за интеграцию подрастающей личности в мировую и национальную культуру. Модель включает три основных компонента: материальный (облик школы, символика), социальный (событийно-информационное окружение), духовный (преобладание толерантных взаимоотношений).

Все компоненты модели, что раскрывают структуру процесса реализации модели формирования толерантности обучающихся это цель, задачи, принципы, организационно-педагогические условия, этапы, взаимосвязаны между собой, несут конкретную смысловую нагрузку и могут функционировать только в условиях взаимосвязанной системы. Целевой блок представлен единством цели и задач. Основная цель функционирования данной модели – это поиск, актуализация, внедрение и развитие особой совокупности средств поликультурной образовательной среды, ее резервов и возможностей для формирования толерантности обучающихся. К организационно-педагогическим условиям функционирования модели относятся взаимодействие и партнерство педагогического коллектива с родительской общественностью, психолого-педагогическая поддержка обучающихся в их смысло-поисковой деятельности по формированию толерантности, создание педагогами нравственных личностно-ориентированных ситуаций для становления толерантности обучающихся. Этапами функционирования модели являются научно-организационный, содержательный, аналитико-результативный.

К основным результатам функционирования модели формирования толерантности обучающихся можно отнести следующие: создание школьного музея региональной культуры, ежегодные конкурсы народного творчества, экскурсионный кружок, профильные смены в летних лагерях, создание фольклорного ансамбля, а также результаты диагностики уровня толерантности, проводимые в начале и в конце учебного года, которые показали положительные значимые результаты.

Литература:

1. Асмолов А.Г. Стратегия социокультурной модернизации образования: на пути к преодолению кризиса идентичности и построению гражданского общества // Вопросы образования. 2008. № 1. С. 65-87.
2. Петрова А.И. Воспитание толерантности в системе дополнительного образования // Педагогическое образование в России . 2018. № 2. С. 55-59.
3. Токарева А.И. Ценностные ориентации в образовании молодежи Северного Кавказа // Научный вестник Государственного автономного образовательного учреждения высшего профессионального образования "Невинномысский государственный гуманитарно-технический институт". 2018. № 2. С. 55-57.
4. Царева Е.В. Развитие культуры межнационального общения и толерантности в молодежной среде // Казанский педагогический журнал. 2019. № 6 (137). С. 150-156.

Dadaşov Coşqun
Azərbaycan Dillər Universiteti

**M.MURKOK YARADICILIĞINDA BƏDİİ EKSPERİMENT:
MAGİK REALİZMƏ DAİR**

Açar sözlər: Maykl Murkok, Əbədi Döyüşçü, magik realizm, roman

Müasir ingilis nəsrinin görkəmli nümayəndəsi Maykl Murkok ardıcıl eksperimentlər aparən yazıçı kimi ədəbiyyatda mövcud olan fantastika janrını dəyişmiş, fentezi ilə magik realizmi bir araya gətirmiş, onu aparıcı ədəbiyyata çevirmişdir. Maykl Murkoku ingilis magik realizminin nümayəndəsi adlandıran ədəbi tənqid onun yaradıcılığını ingilis nəsrinin yeni mərhələsi kimi dəyərləndirirdi. Mark Skrogins qeyd edirdi ki, Maykl Murkok fentezi və magik realizm janrında yazan ən uğurlu yazıçıdır [4]. M.Murkok “bütünlükdə sehrin və magiyanın, qılinc döyüşlərinin ən gözəl müəllifidir”[4] deyən Enn Hegerfeld də bu baxımdan tam haqlıdır. Onun bir-biri ilə əlaqəli romanlar silsiləsinin qəhrəmanı – Əbədi Döyüşçü də magik realizmdə yazılan əsər qəhrəmanlarının ən gözəl nümunəsidir. Əbədi Döyüşçü Paralel Dünyalarda yaşayan personajdır. Bütün silsilələrə daxil olan Əbədi Döyüşçü reinkarnasiya qabiliyyətinə malikdir və müxtəlif insanların, cin və əcinnələrin vücudunda doğulur. Əbədi Döyüşçünün hər doğuluşu müəllif tərəfindən fərdiliyi və real xüsusiyyətləri ilə seçilir, şəxsi keyfiyyətləri mifik-folklor elementləriylə yanaşı, real insani keyfiyyətlərlə də önə çıxır.

O da qeyd edilməlidir ki, magik realizmin məqsədi gerçək reallığın təsvirinə yönəlidir. Reallıq burada statik şəkildə əks olunan xüsusi bir ədəbi formadır. Başqa sözlə, realist təsvir çox vaxt müəllif ideyasını təsvir etmək üçün yetərli deyil. O daha çox metafiziki reallıqdır. Elə bu səbəbdən magik təsvir real təsvirdən daha real görünür.

İngilis ədəbi tənqidində Maykl Murkoku Latın Amerika magik realizminin böyük nümayəndələri Borxes və Markeslə müqayisə edir, romanlarını ingilis magik realizminə bağlayırdılar [3, s.64]. Bu vacib məqamı qeyd edən Ceff Qardinerə görə mif və reallıq Murkok romanlarının ideya əsasında dayanır. Tənqidçi onu heç kimə bənzətmir, öz üslubu olan yazıçı kimi dəyərləndirirdi [1, s.39]. Özündə sehrli və gerçək insanın xüsusiyyətlərini daşıyan obrazlardan biri də “Melnibonedən olan Elrik” romanının qəhrəmanıdır. Elrik obrazı Əbədi Döyüşçünü təcəssüm edir, ölüb dirilir, bir cildədən digərinə keçir. Elrik kosmik nizamın aparıcı qüvvəsi, xeyrin yer üzündə tərəfdarıdır. Lakin o, bir insan ömrünü yaşamır, sehrin və magiyanın köməyi ilə dəyişir, xalqına, dostlarına, sevdiyi insanlara yardım etmək üçün magik qüvvələrlə bir araya gəlir. Yazıçı bu əsərində magik realizmindən gələn realist təsvirə fantastik elementlər qatır, mistika, sehr və magiya bütün varlığı ilə qəhrəmanın həyatına, ətrafdakı hadisələrə sirayət edir. Sehrin, magiyanın gücü real həyatın bütün sərhədlərini keçir.

Maykl Murkok romanlarının bədii aləmində fantastik, mistik və mifik dünya bir araya gəlir, mifik qəhrəmanlar müasir insanın xüsusiyyətləriylə çıxış edir. Gerçəkliklə uydurma fentezinin süjet xəttini təşkil edir. Mif, əfsanə və nağıllar müəllif yaradıcılığının bir hissəsinə çevrilir, bu zaman fentezi folklor nümunələri ilə bir arada görünür.

O da qeyd edilməlidir ki, XX əsr ədəbiyyatında fentezi janrı yarananda daha çox fantastik ədəbiyyatla bir addımlayır, süjet və motivləri ondan mənimsəyirdi. Lakin fentezinin səciyyəvi xüsusiyyətləri fərqlidir və yazıçı təxəyyülünə söykən əhvalatları magik, mistik qüvvələrin köməyi ilə izah edir. Başqa sözlə, fentezi janrı yazıçı təxəyyülü, yazıçının yaratdığı bədii dünyanı təsvir edir. Niki Gembla görə “belə dünyada mifik varlıqlar və sehrbazlar yaşayır və bu dünya müəllif təxəyyülü, real dünyanın mövcud olmadığı bir mühitdir” [2, s.120].

Maykl Murkokun yaratdığı Cerri Kornelius obrazı bu dünyanın sakinidir. O, özündə rok ulduzunu, dövrün böyük elm xadimini, canını bir araya gətirir. Görünür elə bu səbəbdən Cerri Korneliusla bağlı romanlar silsiləsini magik, mistik və fantastik təhkiyənin nümunəsi, M.Murkok yaradıcılığının zirvəsi hesab edirlər. Onu da qeyd etməliyik ki, magik, fantastik və mistik elementləri ehtiva edən hadisələr Cerri Korneliusu Borxesin qəhrəmanlarına yaxınlaşdırır. Görünür elə bu səbəbdən Ralf Uillet Murkokun mistikaya meyliyini “Borxesdən gələn əks-səda” kimi şərh edir [5]. Yazıçı mifik süjet xəttini müasir dünyanın problemləriylə bir arada təsvir edir, mifik qəhrəmanlar dünyasını müasir dünyaya köçürür. Oxucu bəlli olan sehrlı, magik atmosferi realist ədəbiyyatın göstərə bilmədiyi özəllik kimi dərk edir.

Magik realizmə maraq və onu həyata keçirmək cəhdi Maykl Murkokun yaradıcılığında özünəməxsus formanı müəyyən edir. Onun magik realizmlə bağlı ən gözəl əsərləri digər adları sadalanan romanları ilə yanaşı həmçinin “Bek salnaməsi” və “Kvartet” romanları silsiləsidir. Demək olar ki, bu roman silsilələri qədim və müasir miflərə əsaslanır. Romanların təhkiyə strukturu iki – mifoloji və realist müstəvini bir araya gətirir. Süjet xətti mifik qəhrəmanların müasir İngiltərəyə köçürməsi ilə nəticələnir.

Maykl Murkok yaradıcılığının araşdırılması onu göstərir ki, magik realizmin səciyyəvi xüsusiyyətləri onun yaradıcılığında yeni şəkil alır, ingilis magik realizminin yeni formasını müəyyən edir.

Ədəbiyyat:

1. Gardiner J. The Law of Chaos: The Multiverse of Michael Moorcock Moorcock. Headpress. 2015. 174p.
2. Gamble N., Yates S. Exploring Children's Literature. SAGE Publications Inc. 2008. 210p.
3. Hegerfeldt A. Contentious Contributions: Magic Realism goes British // Janus Head. Contentious Contributions. Volume 5, Issue 2, Fall 2002, 62-86p.
4. Scroggins M. Michael Moorcock: Fiction, Fantasy and the World's Pain. McFarland & Company. 2016. 212p.
5. Willett R. Moorcock's Achievement and Promise in the Jerry Cornelius Books // Science Fiction Studies. №8, Volume 3, Part 1, March 1976.

MÜNDƏRİCAT

PLENAR

Kamal Abdulla

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ..... 5

Tatiana Smirnova-Cotet

CROSS-CULTURAL ADAPTATION OF UZBEK STUDENTS IN THE MULTICULTURAL ENVIRONMENT AT THE VOLGA STATE UNIVERSITY OF TECHNOLOGY..... 12

Людмила Беженару

ЭТНОМУЗЫКАЛЬНЫЕ КАРТИНЫ МИРА ДЖЕОРДЖЕ ЭНЕСКУ И КАРА КАРАЕВА: ОТ ЛЮБВИ К РОДНОЙ ЗЕМЛЕ ДО РАСШИРЕНИЯ ГРАНИЦ НАЦИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ 16

I BÖLMƏ

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MULTİKULTURALİZM MODELİ

Afat Farzullayeva Elkhan (Azerbaijan University of Languages)

INTRODUCTION OF MULTICULTURALISM BY HEYDAR ALIYEV AS AN INTEGRAL PART OF THE IDEOLOGY OF AZERBAIJAN AND ITS ROLE IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL AFFAIRS..... 21

Aygün Əliyeva İlham (Gəncə Dövlət Universiteti)

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİNİN VƏ ONUN BEYNƏLXALQ UĞURLARININ İDEOLOGİ ƏSASIDIR 24

Aysel Bağırova Möhübbət (Azərbaycan Dillər Universiteti)

HEYDƏR ƏLİYEVİN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ REGIONAL ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ 27

Elçin İbrahimov Əli (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası)

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA DİL SİYASƏTİ..... 29

Şəfəq Abdullayeva Hüseyn (Azərbaycan Dillər Universiteti)

AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ DÜNYAYA YAYILMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU 31

Selcan Məmmədzadə Əsəd (AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu)

ATROPATENANIN PAYTAXT ŞƏHƏRLƏRİ ELLİNİZM MƏDƏNİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ (E.Ə.IV-III ƏSRLƏR) 34

<i>Sevda Huseynova Zohrab (Baku Engineering University)</i> THE NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV'S MULTICULTURAL AZERBAIJAN IN THE INTERNATIONAL CONTEXT	36
<i>Sevinc Muxtarova Valeh (M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu)</i> TOLERANTLIĞIN AZƏRBAYCAN MODELİ	39
<i>Ülviyyə Bünyadova (Mədəni Tədbirlərin Təşkili və Yaradıcı Gənclərlə İş Üzrə Mərkəz)</i> ROLE OF NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV IN THE FORMATION OF AZERBAIJANI DIASPORA	42
<i>Рейхан Джафарова Фахрат (Азербайджанский Университет Языков)</i> МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ – БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ	43
<i>Тамилла Наубова Вазиф (Азербайджанский Университет Языков)</i> КАРАБАХ-АЗЕРБАЙДЖАН (ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)	46

II BÖLMƏ QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU

<i>Asim Cənnətov (AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu)</i> QLOBALLAŞMA VƏ MİLLİ MƏDƏNİYYƏT	49
<i>Aygün İsmayılova İslam (Mingəçevir Dövlət Universiteti)</i> QLOBALLAŞMA VƏ AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİ	52
<i>Aynurə Rəhimli Hüseyinxan (Bakı Avrasiya Universiteti)</i> QLOBALLAŞAN DÜNYADA TOLERANTLIQ İDEYALARININ VƏ “ZADƏGANLIQ” MÜHAFİZAKARLIĞININ ANTAQONİZMİ (“ZADƏGANLIQ” KONSEPTİNİN SEMANATİK ŞAXƏLƏNMƏLƏRİ FONUNDA).....	55
<i>Aytac Abiyeva (Bakı Slavyan Universiteti)</i> MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA ƏDƏBİYYATIN ROLU	58
<i>Aytən Hacıyeva Yunis (Azərbaycan Dillər Universiteti)</i> QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRARASI ƏLAQƏLƏRİN MÜSBƏT VƏ MƏNFİ TENDENSİYALARINA DAİR.....	60
<i>Bənövşə Məmmədova Güloğlan (Azərbaycan Dillər Universiteti)</i> İNTERTEKSTUALLIQ – QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ƏLAQƏNİN YENİ İFADƏ FORMATI KİMİ (AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİSDİLLİ QADIN YAZARLARIN “DİL KİMLİYİ”NƏ NƏZƏRƏN)	63

<i>Cəmilə Rüstəmovə Rüşət (Bakı Dövlət Universiteti)</i> QLOBALLAŞMANIN TERMINOLOJİ UNİFİKASIYAYA TƏSİRİ (TERMİNLƏRİN MƏDƏNİYYƏTLƏRƏRASI MÜNASİBƏRLƏRİN İNTENSİVLƏŞMƏSİ PRİZMASINDAN DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ).....	66
<i>Əli Fərhadov Rizvan (Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi)</i> NƏRİMAN NƏRİMANOVUN YARADICILIĞINA BAXIŞ.....	69
<i>Emil Ağayev Raul (Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası)</i> ASİF AZƏRELLİ YARADICILIĞINDA “ŞUŞANIN GÖZƏL GÜNLƏRİNDƏN BİRİ” (ƏSƏRİN SƏNƏTŞÜNASLIQ KONTEKSTİNDƏ TƏHLİLİ).....	71
<i>Fatma Səmədovə Saday (AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun dissertantı)</i> GƏDƏBƏY ABİDƏLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ NOVOSARATOVKADA YERLƏŞƏN ALBAN MƏBƏDİ NÜMUNƏSİNDƏ.....	74
<i>Gülnar Yunusovə İlham (AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu)</i> MƏDƏNİYYƏTLƏRƏRASI DİALOQ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN – YAPONİYA ƏMƏKDAŞLIĞI.....	76
<i>Lamiyə Nəsirova Məcid (AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu)</i> MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQUNDA BƏDİİ TƏRCÜMƏNİN ROLU (MONQOL ƏDƏBİYYATI NÜMUNƏLƏRİ ƏSASINDA).....	79
<i>Leyla Həsənzadə Mansur (AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu)</i> QLOBALLAŞAN DÜNYADA KOREYA ƏDƏBİYYATI VƏ QADIN (AZƏRBAYCAN – KOREYA ƏDƏBİYYATI NÜMUNƏLƏRİ ƏSASINDA).....	81
<i>Leyla Pirimovə Yaşar (AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu)</i> BABUR İMPERİYASINDA DİNİ TOLERANTLIQ.....	83
<i>Rəna Məmmədzadə Xatayıl (Azərbaycan Dillər Universiteti)</i> ZAMAN KATEQORİYASI DÜNYANIN DİL MƏNZƏRƏSİNİN ELEMENTLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ.....	85
<i>Səidə Qurbanovə (Azərbaycan Dillər Universiteti)</i> QLOBALLAŞMA DÖVRDƏ İQTİSADİ DİSKURSDA İNGİLİS DİLLİ İŞGÜZAR YAZIŞMALARIN FUNKSİYALARI.....	88
<i>Ирина Шевлякова-Борзенко (Мультикультурный исследовательский центр Университета Хучжоу (КНР)</i> НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ КАК ПРОСТРАНСТВО МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ «СХОЖДЕНИЙ»: АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ПОСТНЕОМОДЕРНИЗМ И КИТАЙСКИЙ НЕОМОДЕРНИЗМ.....	91
<i>Şükürəna Səfərova Maqsud (Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti)</i> MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİNİN FORMALAŞMASI VƏ ÖLKƏDƏ ETNO-MƏDƏNİ MÜXTƏLİFLİYİN QORUNMASI ÜÇÜN GÖRÜLƏN TƏDBİRLƏR.....	94

Yeganə Əliyeva Nurəddin (Bakı Dövlət Universiteti)
QLOBALLAŞAN DÜNYADA YAZILI ÜNSİYYƏT: BEYNƏLXALQ YAZIŞMALARIN
SİNTAKTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ÖZÜNƏMƏXSUS CƏHƏTLƏRİ..... 96

Мусаева Афет Горхмаз (Азербайджанский Университет Языков)
АМЕРИКАНСКИЙ КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ КОНЦА 20-ГО ВЕКА И НОВАЯ
ЛИТЕРАТУРНАЯ ПАРАДИГМА..... 99

Мусаева Феруза Торахановна (Институт узбекского языка, литературы и фольклора)
ДИАЛЕКТ И КУЛЬТУРА..... 101

Нодиржон Ураимович Абдулахатов (Международная исламская академия Узбекистана)
ВЗГЛЯДЫ НА ИМЕНА В НАРОДАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ..... 104

III BÖLMƏ MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZM

Elmira İsmaylova Cavanşir (Bakı Dövlət Universiteti)
İPƏK YOLU VƏ AZƏRBAYCAN..... 108

Leyla Şahhüseynbəyova Arif (Azərbaycan Dillər Universiteti)
AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ REGIONAL PRIORITYƏTLƏR..... 110

Nərgiz Kərimova Arif (AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu)
ƏJDAHAN ARXETİPİNİN AZƏRBAYCAN VƏ ÇİN ƏDƏBİYYATINDA BƏDİİ TƏZAHÜR
XÜSUSİYYƏTLƏRİ..... 112

Şəfəq Mustafayeva Fərman (Azərbaycan Dillər Universiteti)
FRANSANIN ATƏT-İN MİNSK QRUPU ÇƏRÇİVƏSİNDƏ ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN,
DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİNİN HƏLLİNDƏ VASİTƏÇİLİK MİSSİYASI..... 114

Кунина Ирина Александровна (Азербайджанский университет языков)
МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛЬНЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.. 116

Низяр Ахундова Рашид гызы (Бакинский Бизнес Университет)
ВНЕШНЯЯ КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ..... 118

Рафиг Аббасов Илдырым (Азербайджанский Университет Языков)
МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ И ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ КИТАЯ... 120

Сергей Климов Леонидович (Азербайджанский Университет Языков)
АЗЕРБАЙДЖАНО-РОССИЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В СФЕРЕ МОЛОДЕЖНОЙ
ПОЛИТИКИ..... 122

IV BÖLMƏ
MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA
TƏHSİLİN ROLU

<i>Aidə Sevxanova Rasim (Azərbaycan Dillər Universiteti)</i> MÜASİR DÖVRÜN ONLAYN TƏHSİL FORMASI.....	125
<i>Dilara İsmailova Abdul (Azerbaijan University of Languages)</i> TODAY MULTICULTURALISM IS A STATE POLICY AS WELL AS LIFESTYLE IN AZERBAIJAN TEACHING ENGLISH IN A MULTICULTURAL CONTEXT AT THE AZERBAIJANI UNIVERSITY OF LANGUAGES.....	127
<i>Elşən Məcidov Nazim (Azərbaycan Dillər Universiteti)</i> MULTİKULTURALİZM DƏYƏRLƏRİNİN İNKİŞAFINDA MƏNTİQ ELMİNİN TƏDQIQI VƏ TƏDRİSİNİN AKTUALLIĞI.....	130
<i>Nübar Əhmədova Nizami (Azərbaycan Dillər Universiteti)</i> İNSAN RESURSLARININ MULTİKULTURAL PRİNSİPLƏRLƏ İDARƏ EDİLMƏSİNƏ SOSİAL-PSİXOLOJİ YANAŞMALAR.....	133
<i>Sevda İmanova Rafiq (Azərbaycan Dillər Universiteti)</i> QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ TƏLƏBƏLƏRDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI SƏRİŞTƏNİ FORMALAŞDIRARKƏN MƏDƏNİ KİMLİYİN QORUNUB SAXLANILMASININ VACİBLİYİNƏ DAİR.....	136
<i>Наргиз Сеидова Рамиз (Азербайджанский Университет Языков)</i> НЕОБХОДИМОСТЬ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В РАМКАХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛЬНОМ ОБЩЕСТВЕ	138
<i>Сабина Гусейнова (Азербайджанский Университет Языков)</i> ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ НА ОСНОВЕ АУТЕНТИЧНЫХ ТЕКСТОВ.....	140
<i>Татьяна Парфенова Александровна (МБУ ДО «Детская школа искусств № 1»)</i> МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ДОПОЛНИТЕЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ	142
<i>Dadaşov Coşqun (Azərbaycan Dillər Universiteti)</i> M.MURKOK YARADICILIĞINDA BƏDİİ EKSPERİMENT: MAGİK REALİZMƏ DAİR.....	144

*Toplu «Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.*

Çapa imzalanıb: 01.05.2020.
Format: 84x108 1/8. Qarnitur: Times.
Həcmi: 9.5 ç.v. Tiraj: 300.

TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125/139b
Tel./faks 596 21 44;
e-mail: mutarjim@mail.ru
www.mutercim.az